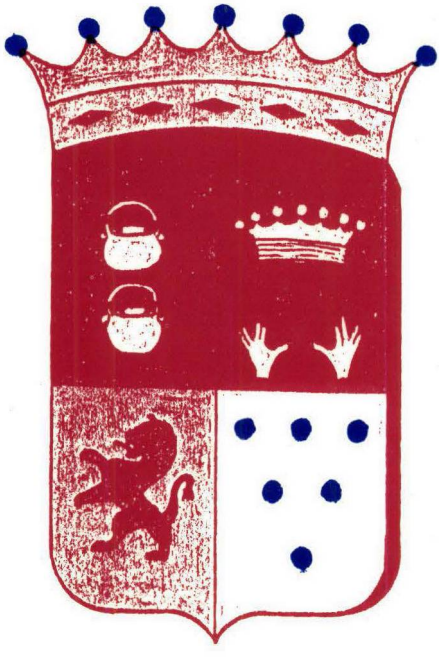
בני האומה

תולדות קהילות פורטוגל והאיים

במאה ה־19 וה־20

מאת

אליהו רפאל מרציאנו

הוצאת מכון הרש"מ, יום ירושלים תשנ"ג

בני האומה

תולדות קהילות פורטוגל והאיים
במאה ה־19 וה־20

מאת

אליהו רפאל מרציאנו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת מכון הרש״מ ירושלים
ירושלים תשנ״ג

ספרי המחבר:

עיר הכהנים, רבדו (אזל)
חג המימונה, מקורות והליכות (הוצ' א' וב' אזלו)
חג המימונה, מקורות והליכות ותיקון הלימוד לליל המימונה
בני מלכים, תולדות הספר העברי במרוקו
ספרד וגירוש קנ"א-1391

כח מעשיו הגיד לעמו – בן מכבר אב, לר' מסעוד הכהן אלחראר,
הוצ' מכון הרש"מ, ירושלים תשנ"ב, בהשתדלות אבישי בר־אושר

תמונת השער: **סמל אצילות של דוד בן אברהם כהן מליסבון.**
מלך פורטוגל דון קרלוס העניק, בשלהי המאה ה־19, לדוד כהן תואר אצילות לאות הערכה על שירותיו למען פורטוגל.
הברון דוד כהן הינו דוגמה לשילוב בני הקהילה היהודית בתפקידי מפתח בתחומי הממשל, המדע והרפואה.
בסמל האצילות של הברון דוד כהן משולבים מוטיבים יהודיים כדוגמת כתר כהונה וגור אריה יהודה.
(הסמל והכתובה שבכריכה מתוך ספר Genealogia Hebraica של J. M. Abecassis).

הוצאת עמותת מכון הרש"מ
(רשומה מס' 58-0149-748)
רח' אביעד 18 ירושלים 93703, טל' 788511

©
כל הזכויות שמורות למחבר

דפוס צור־אות, ירושלים

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

תוכן הענינים

עמ'

מכתב ברכה מאת אבה"ד הרה"ג הרב אליהו אבירז'ל שליט"א 5

עם הקובץ 7

מבוא 9

יהודי פורטוגל בעת החדשה 11

יהודי איי האזורים, אי מדירה, אי כף ורדה 20

יהודי פורטוגל 25

האנוסים בפורטוגל 29

הדפוס העברי בפורטוגל בעת החדשה 31

רשימת ספרים עברים וספרים עם אותיות עבריות שנדפסו בפורטוגל

במאה ה־19 וה־20 35

רבנים וראשי הקהילה 44

פיוטים מאת יהודי פורטוגל 53

התכתבות בין יהודי פורטוגל לבין ועד העדה הספרדית בירושלים 64

תשובות חכמי הדור לשאלות בני הקהילה 74

ביבליוגרפיה נבחרת 109

ספר

אוצר חיים

חידושים פשטים ורמזים על התורה ונביאים וכתובים, ש"ס ורמב"ם, ש"ע
הגדה של פסח, ומגילת אנטיוכוס.

מאת

הישר והטפסר גדול ליאודים החכם השלם והכולל, חן ערכו מי ימלל
צדיק בתמר בשמן תורק שמו

מהר"ר **ישועה הלוי** זללה"ה מחבר ספר לי לישועה
אשר משכן כבודו זרח בעי"ת **לישבואה** יע"א
עיר הבירה של פורטוגאל.

ואשרי כניו אחריו מכבדים בחייו ובמותו שהקימו דברי אבותם, להפיק אור תורתו
על מכבש הדפוס חדש בציון האיר בתוככי ירושלם עה"ק תו"ב

נדפס פה"ק **ירושלם** תובב"א

שנת **תרמ"ה** לפ"ק

הרב אליהו אבירז'ל
אב בית הדין הרבני
רב שכונת בקעה וראש ישיבת צוף דב"ש
מחבר שו"ת דברות אליהו ג"ח.
טל. 822-724, ירושלים.

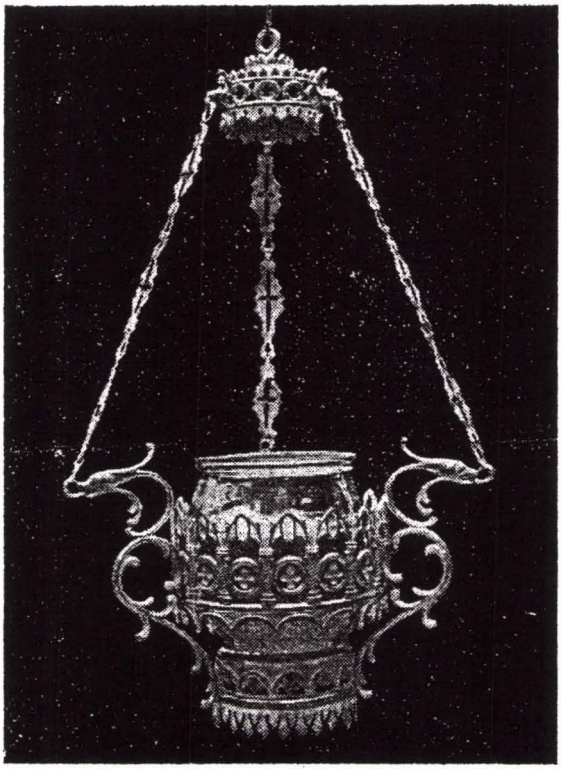
ב"ה ט' אדר תשע"ב

דודו ומנציק טובה להתה"ש המעולם בתורה ויראת שמים טהורה
המו ניהו הרב וגאון מפלגות שליטו שבבה וציבה את
הרבים בספריו היקרים על תמי דבדו ומוב. ומן על
מנהני מריקו ובפרון אפריקה. נצב ראתה הנחיק נדוב
לדקק בשוטרים על תמי נדרני פורטוגל במיוחד במוצרים
השנים התורנית אשר מעשרת הינו מארוקו. ולשים לבם
שם ושוברית ראתן יסקרו לפני הוצרון תיקסם ברבותם.
שם תמי נדרני מרוקו ובפרון אפריקה. ואני תפילה שהקדה
יהיה בידכו. ושמרו כרוצה ראבו. להמשיך במלוכות קודש
ע"י. מלוכות שמים. ולרבים על המונמה בדרכות הטובה
והדרכה אכי"ר

בברכה ותפלתה.

הרה"ג אליהו אבירז'ל

הרב אליהו אבירז'ל
אב בית הדין הרבני
רב ומו"צ שכונת בקעה
ירושלים

נֵר תָּמִיד

בבית כנסת בליסבון

עם הקובץ

במשך מאות שנים התיישבו יהודים בספרד ובפורטוגל. ידוע כי ראשוני היהודים במדינות אלו היו כבר בתקופת השלטון הרומי. גלות ישראל זו ידעה במשך השנים שליטים וכובשים רבים. במהלך כל אותן שנים השכילו קהילות היהודים בספרד ופורטוגל לבנות חיי קהילה שדוגמתם היו מעט מאד בתולדות עם ישראל.

בתפוצות אלו התחדשה והתבססה הלשון העברית, פרשנות המקרא, השירה והפיוט. אנשי תורה, הגות ורוח כדוגמת ר' שלמה אבן־גבירול, ר' יהודה הלוי ור' אברהם אבן עזרא הביעו בשירתם וביצירותיהם את ערגתם לעמם ולארצם כשלצידם פעלו רבנים גדולים כר' יצחק אלפסי ור' יוסף אבן מינש. גדולי האומה היו מקורבים למלכות. החל בר' חסדאי אבן שפרוט במאה העשירית וכלה בר' שמואל הנגיד. לצידם של מנהיגים אלו פעלו מנהיגים רוחניים שהיו גם מאנשי חצר המלוכה ויצאו בשליחויות דיפלומטיות של השליטים.

פעילותם ומעורבותם של היהודים בכל תחומי החיים, במסחר, בחקלאות ובחצר המלך מחד, ובשטחי הפילוסופיה, המדע, ההגות והרוח, מאידך הביאו לשיגשוג ופריחה של קהילות אלו בתקופה זו הידועה בכינויה "תור־הזהב".

למרות שאנשי הרוח וההגות, בתרגמם את יצירות ההגות של העולם הקלסי תרמו רבות ליצירת גשר בין התרבות בספרד ובפורטוגל לתרבות מערב־אירופה, חדרו למדינות אלו גישות ותביעות לפעולות כנגד היהודים כבר מן המאה השלש עשרה. שיאם של הפעולות והמעשים שהיו מעשי רדיפות וכפיה להמרת הדת, היה בגזירות וגירוש שנת קנ"א (1391) בספרד, והפכו לנקודת שיא במשבר שפקד קהילות אלו. אודות אירועי קנ"א והרקע סביבם, עמד בהרחבה, הרב אליהו מרציאנו בספרו "ספרד וגירוש קנ"א".

חיבור זה הדן בקהילות ישראל בפורטוגל ומחוזותיה הינו פרי עבודת מחקר בת שנים ומהווה המשך וחוליה נוספת במחקרים שעורך מכון הרש"מ ומביאם לדפוס.

יחודם של מחקרים אלו הוא בכך שהמכון מתמקד בנושאים חשובים שלא ניתנה להם התייחסות ראויה והולמת ואשר על פי רוב נדחקים לקרן זוית.

ואכן עד היום לא נכתב כל ספר המספר את סיפורם של קהילות ישראל בפורטוגל במאות האחרונות ובמיוחד בתקופה של 200 השנים האחרונות.

שנת תשנ"ב עמדה בסימן ציון שנת ה־500 לגירוש מספרד. מכון הרש"מ ערך כנסים וימי עיון בנושא זה תוך הדגשת ההיבט של מורשתם ותרומתם של המגורשים למורשת־ישראל ולמקורות ההלכה כדוגמת שני גאוני עולם, מגדולי עמודי ההוראה, שעליהם מתבסס מרן רבי יוסף קארו בפסיקותיו, רבותינו הריב"ש והרשב"ץ.

על אף שחלפה שנת ה־500 לציון הגירוש מספרד, ממשיך מכון הרש"מ במחקר ובעיסוק בנושא זה. עדות לכך הינו ספר זה מפרי עמלו של הרב אליהו מרציאנו, חבר הנהלת מכון

הרש"מ, הדן בעיקרו בקהילות היהודים בפורטוגל במאות ה־19 וה־20, יבורך על כך הרב המחבר.

ליבו של הספר הינו פרק רשימת הספרים העבריים שהודפסו בפורטוגל במאות הללו.

תודתינו לכל המסייעים, בחומר וברוח שעודדו ותמכו בהדפסת ספר זה. ובראשם נשיא מכון הרש"מ, מעלת הרה"ג ר' אליהו אברזל שליט"א – אב"ד באר שבע ורב שכונת בקעה.

אבישי בן מיכאל **בר־אושר**
חבר הנהלת מכון הרש"מ

מבוא

יהודי מרוקו מוכנים היו, בכל הדורות והזמנים, לצאת לדרך ולהגיע למרחקים אם להגשמת מצות עליה לארץ ואם למטרות מסחר: בירושלים במאה החמש עשרה ובטבריה במאה התשע עשרה נוסדו קהילות מערביות במטרה ליישב ארץ האבות, לעומת זאת בגיברלטאר ובמאהון (אי מיורקה) במאה השמונה עשרה, בפורטוגל ובברזיל במאה התשעה עשרה התארגנו קהילות בני מרוקו במטרה למצוא מקורות פרנסה.

חיבור זה נועד להציג קהילות ישראל קטנות שצצו בפורטוגל, ארץ שחרתה על דגלה מלחמת חרמה נגד תורת ישראל ועם ישראל. העם הפורטוגלי לא פרק מעליו מטען העבר ובמאה התשעה עשרה היו יהודי פורטוגל מטרה להתנכלויות תושבי ליסבון. בני הקהילה נקלעו לתוך חברה לא אוהדת בכל הקשור לענין היהודי.

בקובץ שלפנינו כלולים שני פרקים מרכזיים, האחד סוקר תולדות הקהילות בפורטוגל ומחוזותיה, התפתחותן ובעיקר אי התפתחותן, והשני עוסק ברשימת הספרים היהודים־העברים שראו אור בפורטוגל ומחוזותיה. המעיין היטב ברשימה רואה שצמיחת הדפוס העברי בפורטוגל נקטעה באיבה כי בפורטוגל של המאה התשע עשרה לא הבשילו התנאים לחיים תרבותיים יהודיים מסודרים ותקינים. סיפור קהילות ישראל באיי הים הפורטוגלים מתפרסם לראשונה, כאן בעברית.

ראיתי לנכון לקרוא לחיבור "בני האומה" ביודעי שמושג האומה הישראלית מופיע בכתבי גדול חכמי פורטוגל הרב יצחק אברבנאל והוא מושג יקר ונשגב בעיני הרב (ראה ספרו ישועות משיחו, העיון השני, פרק רביעי, חמישי ושישי), וגם משום שיהודי פורטוגל, מאז המאה השש עשרה, זכו ליחס של כבוד והערכה מטעם צרפתים, הולנדים, ואחרים הפונים אליהם בתור "בני האומה היהודית". יהודי פורטוגל, בעיני חסידי אומות עולם אלה, הם לא מייצגים קבוצה או כת, או אפילו עם מפוזר בין העמים, אבל הם מייצגים אומה "לא נאסיון"! אשרי העם שככה קהילה מייצגת אותו!

שלמי ברכה ורגשי הוקרה למרן הגאון הדיין הרב אליהו אברזל הי"ו, אב"ד באר שבע ורב שכונת בקעה בירושלים אשר לא חושך מאמצים לקדם פעולות מכון הרש"מ.

אני מברך את ידידי, רב הפעלים במעשה חסד, מר אבישי בר אושר הי"ו, חבר הנהלת מכון הרש"מ, המקדיש זמן יקר לביסוס פעולות המכון.

ברכה מיוחדת לר' ציון סויסה הי"ו מנהל המחלקה לישיבות במשרד לענייני דתות ולר' מאיר אזרד הי"ו סמנכ"ל המשרד לענייני דתות.

תודתי נתונה לארכיון ועד העדה הספרדית ירושלים ולרב אפרים לוי שהעמידו לרשותי תעודות חשובות ולמר עזרא ברנע שהואיל למסור לי תשובה מאת מרן הגאון

הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל לפרסמה בחיבור זה (התשובה עומדת להתפרסם בקרוב אי"ה בספר משפטי עוזיאל באמצעות הועד להוצאת כתבי הרב עוזיאל).

ברכות ותודות לבית הספרים הלאומי, ובמיוחד למר שלמה גולדברג, לגב' עמליה בן נתן, לספריית מכון בן צבי ומנהלה מר גואל יוחאי, לארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, לרב דב כהן, למר אליאס ליפינר, למר איסר שטמנהרדט, למר יוסף אלמליח (ראשון לציון), לרב יהודה אדרי,ואחרון חביב, שארי וקרובי, כאח לי, הרב יצחק מרסיאנו הי"ו (באר שבע) מפקח באיזור הדרום: עליהם תבא ברכת טוב. יתן ה' ויתקיים בנו הפסוק הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע. אמן ואמן.

אליהו בן לא"א הרב **מאיר מ. מרציאנו** הי"ו

יהודי פורטוגל בעת החדשה

העיר ליסבון שימשה כחוליית קשר בין לונדון והעיר גיברלטאר. אנגליה השתלטה כידוע על גיברלטאר בראשית המאה השמונה עשרה, ההשתלטות האנגלית על עיר שהיתה במקורה ספרדית והנמצאת באדמת ספרד, גרמה למתח ביחסי אנגליה וספרד. בין ליסבון ולונדון שררו יחסים ידידותיים והיתה ללונדון השפעה מסויימת על ליסבון. יהודי גיברלטאר, ביקרו בליסבון, מצויידים בדרכון בריטי וכאזרחים בריטים. פורטוגל, הנתונה להשפעה בריטית התעלמה מהימצאות יהודים בתחומה, וכבר בשנת 1730 ישבה משפחת סיקווירה בליסבון. אנשי הון מליסבון פנו לסוחרים השותפים משה לוי ויצחק אבוהב מגיברלטאר לבוא להקים מפעל בפורטוגל. האדונים לוי ואבוהב נענו להזמנה ובאו לליסבון לבדוק המצב בשטח, באותה הזדמנות, נאמר להם שעליהם לשנות שמותיהם כנדרש לפי החק, זאת אם ברצונם לשבת בקביעות בפורטוגל. שני הסוחרים דחו בתוקף את ההצעה, גם נעלבו והחליטו לחזור לגיברלטאר, או אז הפורטוגלים חזרו בהם וגנזו את תביעתם. בשילהי המאה השמונה עשרה הקימו השותפים מגיברלטאר "בי"מ משה לוי אבוהב ושו"ת" בליסבון. בעקבות לוי ואבוהב באו יהודים נוספים מהמושבה הבריטית וממרוקו לפורטוגל.

יהודי מרוקו ידעו על המצב החדש שנוצר בפורטוגל, ובמכתב שנשלח מעיר פאס לצפרו, בשנת 1824, מוזכרת ליסבון כעיר פתוחה ליהודים: ..."והרואים יאמרו ערבי פאסי עומד לנסוע לערי אדום לקנות סחורה, כי הרבה גוים נוסעים והולכים קבוצות קבוצות וכאשר תגיע, לאי גברלטאר או לעיר לישבואה, הצלת את עצמך"... (ראה קהילת צפרו, חלק א', להרב דוד עובדיה, תעודה ו'). יהודי מרוקו לא נהרו בהמוניהם לפורטוגל אבל הם עתידים לייסד שם קהילות קטנות לתפארת עם ישראל.

קרוב לעשרים נפשות יהודים התגוררו בדרך קבע בליסבון בשנת 1800, ובשנת 1801 קיבלו חלקת אדמה בתוך שטח בית קברות האנגלי למטרת קבורה נפרדת כדת ישראל. על המצבה הקדומה בבית קברות זה רשום: מצבת כה"ר יוסף אמזלק נ"ע יום 15 לאדר ש' תקס"ד (1804).

צמיחת הקהילה בליסבון מזכירה את התארגנות היהודים, בימי הבינים, במטרה לקבל היתר ורשות להתגורר בערי אירופה: בשלב ראשון ישבו היהודים שנים רבות מחוץ לעיר כאשר היה להם רשות להתפרנס בתוכה ולעבוד בשעות היום, בשלב שני קיבלו היהודים רשות לדיור זמני בתוך העיר, ובשלב שלישי קיבלו יהודים מסויימים ההיתר הנכסף לגור בעיר, וכן הלאה, כך בפורטוגל של המאה השתע עשרה, היהודים "זכו" לישיבה של קבע בליסבון רק מתוך מצב של לית ברירה והיסוסים מצד הפורטוגלים.

הסופר יצחק משה עמנואל הצביע על מצב הלא נוח של היהודים בפורטוגל:

"במאה התשע עשרה לא חסרו תופעות של אי סובלנות דתית מצד האוכלוסיה ומקרים של מהומות אנטי יהודיות לא חסרו, גם עמדת השלטונות היתה רחוקה מהיות ידידותית (ראה ספר "הרב נסים יוסף עובדיה", עמ' 89).

בית הכנסת המרכזי של הקהילה נבנה במקום צדדי וצנוע, רחוק מעיני העוברים ושבים, על מנת לא להרגיז חלילה את התושבים, וחנוכה רשמית של בית כנסת היתה רק בשנת 1904!

אזרחי המדינה נשארו בעלי דעות קדומות על יהדות ועל יהודים, והיה להם יחס קר ומוזר לבני הקהילה. הרב רפאל חיים משה בן נאים, רבה של גיברלטאר, התייחס למצבם העדין של יהודי פורטוגל וכתב: ...גם על שנוי השם משמרת כהונה לשם פורטונאטו כהן לא קשה מידי שכבר ידוע שכל הנוסעים ומתיישבים בערי הגוים האלה, ובפרט במקום שאין ישראלים דרים שם, מסתירים עצמם ועניני היהודים ושיחתם ומשנים שמם ולשונם שלא ירגישו בהם שהם יהודים... (ראה שו"ת רחמים פשוטים, דף מ"ט ע"ב). יהודי קהילת ליסבון התאמצו לפתוח בית חולים יהודי, אחת הסיבות לכך, היה רצונם, לחסוך מהחולים היהודים לא לקבל אישפוז בבתי חולים כללים שם מטרידים אותם, חדשים לבקרים, אנשי הכמורה. בית החולים נסגר בשנות העשרים למאה זו.

נחום סלושץ ציין כבר בראשית המאה העשרים המצב הדתי העגום בו שרויה קהילת ליסבון וז"ל: ...בין היהודים יושבי לישבונה רבו אותות ההתבוללות... שמירת מצוות כמו שבת ומאכלות שכל כך מקפידים עליהם היהודים יושבי מרוקו וגיברלטאר הולכת ופותחת ומספר משפחות חרדיות נתמעט וגם [illegible]שואי תערובות שכיחים מאד... (ספר האנוסים בפורטוגל, עמ' 87). מנהג יפה הנהיגו וקבלו עליהם בני הקהילה, לא להכנס כלל לבנין רשמי בליסבון, אשר במאות החשוכות שימש מרכז לעינויים וחקירות האנוסים. פיצוי קטן ונחמה פורתא מול האוירה העכורה שפגעה קשה בהתפתחות הקהילה.

תולדות קהילת ליסבון

יהודים בודדים ישבו באופן קבוע בליסבון כבר בראשיתה של המאה השמונה עשרה, ובסופה הוקם בליסבון מפעל בבעלות יהודים. שמעון שמעיה כהן פתח בביתו בית כנסת בשנת 1812, והרב אברהם די אבילה פתח בית כנסת "שער השמים" בשנת 1813. ר' שלמה מור יוסף פתח בית כנסת בשנת 1826. אברהם פריינטי קיבל מהשלטונות בשנת 1833 חלקת אדמה אשר תשמש בית עולם נפרד לבני הקהילה. ר' שלמה מור יוסף נפטר ור' משה אנהורי מילא מקומו כשליח צבור. המוהל בליסבון היה ר' ברוך אלעסרי חתנו של הרב הגאון ר' יצחק בן וואליד, רבה של טיטוואן. הרב אברהם די אבילה נפטר בשנת 1853 וניהול בית כנסת שער השמים עבר לידי אברהם כהן, ליאון אמזלק ולוי בן שבת. שער השמים נעשה לבית כנסת מרכזי ובשנת 1864 הוסב שמו לעץ חיים (הראשון). בשנת 1868 קיבלה הקהילה הכרה כמעט רשמית מטעם ראשי העיר ליסבון, אבל ההכרה ביהודים כאזרחים בעלי זכויות שוות באה רק בשנת 1910, כאשר פורטוגל הפכה לרופובליקה. בשנת 1880 פתח יהודה דרעי בית כנסת חדש הנקרא עץ חיים (השני).

בשנת 1882 נוסדה חברת עוזר דלים בהשתדלות משה אבודרהם ובשנת 1892 נוסדה חברת "גמילות חסדים" ע"י משה אנהורי (בנו אליהו היה מראשי הקהילה ושליח צבור בבית כנסת עץ חיים (השני). אברהם בן סעוד, נשיא הכבוד של קהילת ליסבון המאוחדת, תמך בהונו ובאונו בבית כנסת עץ חיים (השני), ובשנת 1894 נפתח בית כנסת "שערי תקוה", בית כנסת זה עבר למשכנו החדש בשנת 1904. חנוכת בית הכנסת היתה ברוב פאר והדר וברוב עם, ורבה של גיברלטאר הגאון הרב רפאל חיים משה בן נאים נכח בחנוכת הבית כנסת, ונשא נאום בשבחה של תורה ובמעלת בית מקדש מעט. בית כנסת שערי תקוה נחנך מחדש בשנת 1949, ואורח הכבוד היה הרב יעקב קפלן, לימים הרב הראשי של יהדות צרפת. אחרי מלחמת עולם הראשונה הגיעו לליסבון קרוב לשלושים משפחות אשכנזיות.

בשנות העשרים נוסד ארגון נוער יהודי בליסבון ושמו "החבר" ביוזמת יהודי יליד העיר ברסלאוו ובעידוד פרופ' משה בן שבת אמזלק. בניהם של יוצאי מרוקו, תוך פחות ממאה שנה, השתלבו יפה בחיי התרבות והכלכלה של פורטוגל. מקרב בני הקהילה הקטנה התפרסמו שמות גדולים בעולם המדע והכלכלה: ד"ר אלפרד בן סעוד מייסד בית ספר גבוה לטכנולוגיה, אחיו, יהויקים בן סעוד פרסם מחקרים חשובים על אסטרונומים גדולים בפורטוגל ובספרד. הגדיל לעשות בעולם הכלכלה המדע והחברה פרופ' משה בן שבת אמזלק מרצה בכיר בתורת הכלכלה באוניברסיטת ליסבון, מחבר ספרים חשובים בתורת הכלכלה, מזרחן גדול, רקטור אוניברסיטת ליסבון, דיפלומט ואיש מדינה וידיד קרוב לראש המדינה ד"ר סאלאזר, ובתחום הרפואה, פרופ' אוגוסטו איזאווי, בעל שם עולמי, ועוד.

שעתה הגדולה של קהילת ליסבון

פרופ' משה אמזלק עמד קרוב לארבעים שנה בראש קהילת ליסבון ועזר רבות, בימי מלחמת עולם השניה, לפליטים המגיעים לליסבון, "עד כי רבים מאלה שנותרו בחיים חבים הם לו את חייהם" כדברי יצחק משה עמנואל המספר על קליטת פליטי השואה בליסבון: ...מצב טוב יותר היה גורלם של אלו שברחו לספרד ומשם לפורטוגל. זאת ניתן לזקוף לזכותם של יהודי פורטוגל ובמיוחד לנשיא הקהילה היהודית בפורטוגל פרופ' משה בן שבת אמזלג, וכן לחסיד אומות העולם, קונסול פורטוגל בבורדו (צרפת). פרופ' אמזלג היה ידיד הנשיא בפורטוגל, וחברם הטוב של שרים בממשלה, לפרופ' אמזלג היו קשרים ומהלכים והוא הצליח לנצל את הקשרים הללו, על מנת לאפשר ליהודים להגיע למקום מחסה, עד אשר יוכלו, לאחר מכן, להמשיך בדרכם לעולם הרחב. מספר קטן של יהודים, שלא הצליח להמשיך דרכו מפורטוגל לארצות מעבר לים... סבלו קשות מנגישות המשטרה שאסרה אותם... עזרתו זו של פרופ' אמזלג היתה קשורה לפעולתו הנרחבת להצלת יהודי השואה. בתמיכתו שלו ובתמיכת בני קהילת פורטוגל ניתן היה ללמעלה מארבעים אלף יהודים ...לצאת למדינות סובלניות... (ראה ספר הרב נסים יוסף עובדיה, עמ' 89-93).

במלחמת עולם הראשונה, הושיטה קהילת ליסבון סיוע של ממש "לנודדים הרבים העוברים דרך לישבונה לאמריקה הדרומית" (ראה ספר האנוסים בפורטוגל, עמ' 87).

בשנת 1941 פתחו הפליטים בית מדרש חסידי בראשות הרב פביוש דמבינסקי בעיירה

סדר חשבון

כולל פרטי ההכנסה וההוצאה וכל הנוגע
לבנין „בתי מחסה" לעניי עדת המערביים
בירושלם העומד ונבנה על חלקת השדה אשר
קנו חו"ר ועד כו' הק"ק הנו' סמוך לביהכ"נ אשר
בשבונת „מחנה ישראל" שנוסדה ע"י עט"ר
הרה"ג המפורסם בקש"ת כמוהר"ר צוף רב"ש
זצוק"ל. מול בריכת מי-המלוא.

נקבין ונסדר מאתי

הצב"י **יעקב בן עטר** ס"ט

שליח מיצוה לבנין „בתי מחסה" הנ'

פעה"ק **ירושלם** שנת **התרס"ח** ליצירה

בא סי' עיניך ברכית **בחשבון על** שער
בת רבים לפ"ק

חותמת הספרים הלאומי ירושלים

זממה שדה ותקחהו

מנשים באהל תבורך

מע' כבוד האשה רבה, רבת התפארת, צנועה
ומאשרת, מרת

סי' **רחל הלוי** תנ"ת

אשה חמשו"ח בש"ת סי' **יצחק סיקוררא**
הי"ו שהתנדבה על ידי סך עשרה לי"ש
בהיותי בעי"ת ליסבון יע"א, ועוד הוסיפה
להתנדב ע"י מע"כ הרה"ג ר"מ ור"מ בקש"ת
כמוהר"ר **הרחמ"ן נאים** הי"ו סך עשרה
לי"ש אחרים כדי לבניה לה הדר בפ"ע
בשם **אהל רחל** במקום המיועד הנ"ל
זברה לה ה' לטובה כיר"א.

אהל צדיקים יבורך

בטח בה' לה בעלה וישלל לא יחסר

אשה יראת ה' היא תתהלל

השתתפות יהודי פורטוגל בבנין בתי מגורים ליהודי המערב בירושלים

נדבת קה"ק ליסבון הע"א

(באלול תרס"א)

	ריים
השר הנכבד הגדון היקר סי' אברהם ן' סאעוד הי"ו וסע' הארונים סי' אלשירו ן' סאעוד הי"ו וסי' אבריקי ן' סאעוד הי"ו השר הצדיק כמ"ל סי' אברהם הלוי זצ"ל ובניו הארונים	40000
הנכבדים השרים הרמים סי' מוויס ז"ל וסי' יצחק הי"ו,	8000
הגדיב סי' אברהם עקריש הי"ו	6000
" סי' אברהם אנאהורי הי"ו	1000
" סי' אברהם אצאראף הי"ו	3000
" סי' אברהם עטייאם הי"ו	1000
" הסקיר הנכבד סי' אלייאם אנאהורי הי"ו	1500
" סי' אלייאם לוי הי"ו	1000
" סי' אלייאם אונקום הי"ו	5000
" סי' אהרן נאהורי הי"ו	1500
" סי' בניימין אֶלאלו הי"ו	5000
" סי' דוד נחמייאם הי"ו	3000
" סי' דוד פיסו הי"ו	2000
" סי' זוזי סאראנה הי"ו (מה ששייך לכוללות)	5000
" סי' זוזי קארדוזו הי"ו	1500
" סי' חאיימי זאנורי הי"ו	5000
" סי' חאיימי פינטו הי"ו	1500
" סי' חאיימי לוי אונקום הי"ו	1000
" סי' יאודה ן' עולייל ויאושוע בנו הי"ו	1000
" סי' יצחק אביקציץ הי"ו	5000
" סי' יצחק בוזאגלו הי"ו	2500
" סי' יצחק ן' זקן הי"ו	500
" סי' יצחק סיקורא הי"ו	2000
" סי' יעקב אביקציץ הי"ו	5000
" סי' יעקב ן' עולייל הי"ו	2500
	110500

	ריים
סומ"ל	110500
הגדיב סי' יצחק אזולאי הי"ו	1500
" סי' יעקב לוי אונקוט הי"ו	1500
" סי' יעקב פאריינטי הי"ו	500
" סי' יעקב אדרעי הי"ו	1000
" סי' יעקב אמזאלאג הי"ו (מ"ש לכוללות)	500
" התכם הגדול כר יוסף בן עולייל הי"ו	2500
" סי' יוסף אדרעי הי"ו	2000
" סי' ליאון אמזאלאג הי"ו	1000
" סי' משה ן' שבת הי"ו	5000
" סי' מוויס ן' ספטל נ"ע	2500
" סי' משה סיקורה כר יצחק הי"ו	1000
" סי' מאיר בוזאגלו וכניסין אהיו הי"ו	500
" מאיר פינטו הי"ו	3000
" ס. די שלמה צרויה הי"ו	1000
הסקיר הנכבד סי' בארקום אזאנורי הי"ו	2000
הגביר היקר סי' סאלואדור אזולאי הי"ו	2000
הגדיב סי' פורטוגאסו אביקציץ הי"ו	5000
" סי' פורטוגאסו קאני הי"ו	1500
" סי' פיפי צרויה ן' ישעיה נ"ע	2500
הגדיב היקר סי' שלמה סיקורה הי"ו	1000
הגדיב סי' שלמה לוי כר יוסף הי"ו	5000
הגדיב היקר סי' שלמה עקריש הי"ו (מ"ש לבו')	500
" סי' רפאל שמעון נאהורי הי"ו	5000
" סי' שמעון יסאן הי"ו	500
" סי' שאלומון קארדוזו הי"ו	1000
" סי' שאלומון כהן הי"ו (מ"ש לכו'	500
" סי' שלמה ן' זקן הי"ו	500
	161500

	ריים
סומ"ל	161500
הגדיב סי' שאול קאני הי"ו	5000
" סי' שלום אבוזאגלו הי"ו	1500
" סי' שמואל ן' זקן הי"ו	500
" סי' שמואל לוי הי"ו	200

נדבות נשים יקרות

הכבודה מרת אסתר קארדוזו די לוי נ"ע	2000
" מ' אסתר כהן די סיקורא נ"ע ואחיותיה יצ"ו	3500
" מ' אנית אמזאלאג ובארי אחותה ואלפרידו	2000
" מ' דונא ן' עולייל די לוי	1500
" מ' האסיבא די ן' שבת	500
" מ' רחל לוי אונקום	5000

נדבות פרטיות שהניעו לידינו בליסבון

נדבת ק"ק מאן ביגיל באמצעות הרב שמואל אלבז הי"ו	18000
בתרוסיירה: נדבת מ' איסתריה ן' הרוש, שמואל ן' הרוש	
סי' אהרן ן' הרוש, הנשלחת ע"י סי' פיפי צרויה הקטן	11000
ריים	212200

מע"ת פארו יע"א

5000	הגדיב היקר סי' אברהם עכרם הי"ו
2500	הכבוד הנדיבה מ' לונא די סיקורה תמ"א
3000	הגדיב היקר סי' אהרן סיקורא הי"ו
2500	" " סי' שם טוב אהיו הי"ו
2500	סי' משה קאני הי"ו
	סי' משה ארוואה הי"ו 1500. סי' יוסף
2000	בנו הי"ו 500. ס"ה
900	סי' הזר צאבאח הי"ו
18400	ס"ה
18400	
230600	ס"ה

	ריים
סומ"ל	230600
יוכה מזה הוצאות המדינה מה שהיו ממטבעות הגו' שהם סך (כמבו' בפרטות לקמן בהוצאה)	65695
נשאר ריים	164905

התקבל תמורתם ע"י השר העדיק הפנוח כר אברהם הלוי זצ"ל סך 26 ל"ש וסך 20 9 גר' (היינו מחיר כל ל"ש 6254 ריים)

שארית נדבת ליסבון יע"א

(שקבלתי בשובי שנית בעד השליחות הנהונה בכסלו תרס"ג)

20000	השר הנכבד הגדיב כר סאלואדור לוי הי"ו
2500	הרבנית הכבודה מ' דונא תמ"א אלמ' הרב ישועה לוי ז"ל
3000	הנריכה זוהר די סבאג
1000	סי' ולאד ן' סלוחא
1000	פדיון נפש
2000	הכבודה מרת רחל ן' באעוד תמ"א
2800	סי' יעקב אביקציץ הי"ו (נדר לכבודי)
1000	סי' סיכסן הי"ו
678	סי' רפאל ישראל הי"ן נ' גר'
1000	שני צרפתים
34978	תמורתם נמכרו 6 ל"ש וסך 79 4 גר' (היינו מחיר כל ל"ש 5650 ריים)

ליסבון יע"א מאת ראובן יצ"ו באמצעות השר הצדיק

ריים	
19000	מכ"ל כר אברהם הלוי ז"ל
10000	מאת שבעון באמצעות התכם הגדול כר יוסף ן' עולייל.
10000	מאת לוי הי"ו שבר דרשה ועליות בי"ע
1000	מאת יאודא הי"ו שבר דרשה
40000	התקבל תמורתם (בשיעור 6254. ריים לכל ל"ש) 160 גר'
2500	עוד קבלתי בחורה שנית מראובן הי"ו
2500	שבר דרשה
5000	התקבל תמורתם (בשיעור 5650) 22 : 20
	182 20

בית הועד הכללי
לעדת קק
הספרדים
בעיה"ק צפת תובב"א

ענינו בזכותיה דבר יוחאי זי"ע
בעזהי"ת

جمعية طايفة الموساوية سفارادیم صفد

המלומד בנסים ענינו

יום ..... חדש ..... שנת תיר

שליח כולל נהוג מעה"ק צפת ת"ו!

Comité Général
de la Communauté
SEPHARADIM
PORTUGAISE
à SAFFED

עיר פאס יע"א

שלום וכל טוב, ואורך ימים כגן רטוב, לאיש החסד והרחמים, מ"ע הגביר המהולל, וביתי אהבת הלאום והנדיבות מובלט, רצו הגבאים־הגבירים הממונים מ' לוין סקרלק וחבריו הקהילות הע' הנמנות לעיר כה"ק

אח יקר! חובב אדמת קדשנו, ילא כל עט סופר מהיר להתאר עלי גליון את כל אשר חסק עבר על ראשנו ביטי המלחמה הפלאית הנוראה, וכל יושבי עיקרית **צפת הנחל** נדחנו בארבע טיחות, **דבר וחרב, רעב שבי וביזה!** היתומים רבו מלמנות, והאלמנות עטי מספר! ופליטי חרב רעה נאבד כל רכושם הגם ואגם ונותרו לרעה עזומים סחופים ורחופים שואלים תלבו סבית אל בית, ואבר מגים סחם, ומעטים התנים מניע כפיהם, לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם להביא מרף לכיתם, מהוקר הנורא אשר לא ראו אבותינו מיום היותם על האדמה עד היום הזה, והמיד תונים כחור עיני לאמר: **הושיעה, הושיעה, חיים**, העירו רחמיכם עלינו, ולמי נפנה לעזור תחילה אם לרחם תחילה עד האלמנות והיתומים ובהם עולים ויונקי שדים, אם לשבר רעבון העניים האיומלים שחוסרי לחם וחלבי רעב, אם לחזק ידי הת"ח העוסקים בתורה מתוך עוני ודוחק? ובאין מושיעים? הנא כל מחיתנו מרביית אחיני מיצנוחת, יזמן בכוך חדף ולא יביטני לשלוח עלילים שנית בולם נירוי, **הנה** בעיה ניצבה מאלני ציר אשנים כרוך מבנים מפיהות הזארין מ"ע הרב הכולל, בישראל להלל, זרק בנשק שרב כמהרי"ר **חיים שמואל הכהן סקלי** היו בן לארץ הנודע למשגב המרביץ הורה בישראל מ"ע הרב הצופיא וכבוד ה' טוב

כמהרי"ר **יעקב הכהן סקלי** זלה"ה בתור שליח כולל נהוג למחי, ברוך מפיו יקרא עוצם צרותינו! ובמה אנן קימין, כה' מחסינו כי באהבתו ובחמלתו את ארץ הקדושה ואת הדרים עליה, רעמוד לימין מר שד"ר כן ויהיות לו לפה ולמלאך מליץ לפני שלומי אחוני ישראל, והעגק יעניקהו כגדבת לב מהור נדבה כפולה **פי שנים** מהנהג לפי מספר השנים, גם יעמור בידו כל כסף הקדשים **נדרים ונדבות וקופות, וקופת זוהר הרקיע** וגדבתו הרצה לפני ה' כקרבן אשה, כי **פקוח נפשות שנו כאן!** ובשכר זה ירום הודו, ויגדל כבודו, אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לו. וזכות האי תנא דידן **הרשב"י** ז"ע תהיה עליו סתרה אמן, כיד המיחלים לחסדו, ומעתירים בעדו עתרת החיים ושלום רב.

קיין נתנן
עבו פני

Apreciable Samuel.

Esta carta me fue entregada por el Rev. Haim Samuel Cohen Sakalli Shaliah Kolel de la kupah Rebi Shimon y me pidio te mandase esta carta porque dice no se encuentra bueno de salud para seguir viaje por asa y segun arribo veras alli hace 8 años no va por alli a recojer nedaba y que tu hicieras lo que pudieras y que mandaras lo que recojas aqui para entregarselo a el —

Tuyo apble pnrnio

Solomon Hemy

קאלדאס דא ריינא. בשנות העשרים נפתח בליסבון מנין נוסח אשכנז, מנין זה עתיד להקים בית כנסת אשכנזי בליסבון ובו יתקיימו פעולות ארגון החבר. נוסף על מוסדות הקהילה המוזכרים לעיל היה לרשות הקהילה: בית תבשיל לנזקקים, ארגון החבר, חברה קדישא וארגון ציוני "ובא לציון" שיזם פרופ' אמזלק, וכן בית ספר יהודי שיסד פרופ' אדולפו בן הרוס.

הקשרים עם ארץ ישראל וקהילות ישראל בעולם

באמצע המאה התשע עשרה פנו יחידי הקהל בשאלות הלכה לרבה של טיטוואן הגאון הרב יצחק בן וואליד (ראה שו"ת ויאמר יצחק, א', סי' מ"ד, ועוד), המקובל והשד"ר הרב מסעוד כהן אלחדד, ביקר בליסבון, ונוצרו בין הרב ובין בני הקהילה קשרים הדוקים והוא נשאל רבות בעניינים הלכתיים (ראה ספר בן מכבד אב, חלק ב'), הגאון מגיברלטאר הרב רפאל חיים משה בן נאים היה מורה צדק לבני קהילת ליסבון, במיוחד בענייני אבן העזר וחושן משפט (ראה שו"ת רחמי פשוטים, חו"מ, הל' צוואה, סי' ה'–ו'). שד"רים מארץ ישראל, מאז אמצע המאה התשע עשרה ביקרו בליסבון ובפארו ועוד. ראש העדה המערבית בירושלים, הרב דוד בן שמעון, עמד בקשר עם הרב דוד זגורי, רבה של קהילת פונטה דל געדה באים האזורים (ראה ספר לדוד להזכיר, מכתב מר' דוד בן שמעון). ישיבת משמרת כהונה נוסדה בירושלים מתרומות של יהודי המתגורר בליסבון, הישיבה התקיימה בין השנים תרנ"א–תרנ"ח. יהודי ליסבון השתתפו במימון בניית חדרים בבנין בתי מחסה בשכונת מחנה ישראל, כגון "אוהל רחל", "מעליות אליהו" (ראה ספר "סדר חשבון", לשד"ר הרב יעקב בן עטר ז"ל).

מספר היהודים בליסבון בסוף המאה התשע עשרה היה קרוב לארבע מאות נפשות, ובראשית המאה העשרים היה קרוב לשש מאות נפשות (ראה האנוסים בפורטוגל של נחום סלושץ, עמ' 87). באמצע שנות השלושים היו בליסבון כאלף יהודים (לפי העתון Le Judaisme Sepharadi). בשנת 1949 היו אלף וחמש מאות נפשות יהודים בליסבון (עיין ספר שערי תקוה, עמ' 167). היום חיים בליסבון למעלה מארבע מאות יהודים, ובפורטוגל למעלה משש מאות נפשות יהודים.

קהילת פארו

מנין יהודים מאורגן היה קיים בעיר פארו בראשית המאה התשע עשרה, והמנין דאג לקיום תפילות כסדרן עוד בשנת 1820. המשפחות הראשונות שהגיעו לפארו היו משפחות: סיקווירא, עמרם בוזגלו, רווח, אזולאי, שוקרון, צבאח ועוד. ר' אברהם בישאשו (ביג'אג'ו?) יליד קושטא שימש כרב הקהילה, וכן ר' יעקב צבאח (ראה שו"ת שושנים לדוד, או"ח, סי' מ'), וכן ר' ס. שוקרון, וכן ר' חביב טולידאנו (יליד טנג'יר). בראשית המאה העשרים מנתה הקהילה קרוב למאה יהודים.

מוצאם של יהודי פארו מגיברלטאר וממרוקו הספרדית, הם עסקו במסחר ובתעשיה. שמם הלך לפניהם כיהודים מכבדי מסורת, ושומרי שבת. רבים מבני הקהילה עשו כסף רב, רמת החיים שלהם היתה גבוהה, והם נתנו ביטוי גלוי יותר למועדי ישראל ולמנהגים מאשר בקהילות ליסבון. משפחת סיקווירא ומשפחת אזאווי התפרסמו בפארו ומחוצה לה, ד"ר אוגוסטו איזאווי, היה רופא גדול ובעל שם, חיבר ספרים על נושאים רפואיים ועל תולדות עם ישראל, וכן בני משפחת עמרם היו פרופסורים לרפואה חשובים.

יוסף סיכסו פתח בית כנסת בפארו בשנת 1850, ושמואל עמרם פתח בית כנסת שני בשנת 1860 (נסגר בשנת 1970). בשנות הארבעים של המאה הזו נחנך בית כנסת ע"ש שם טוב סיקווירא.

לאגוס

עיירה ע"י העיר פארו שם התקיימה קהילה קטנה קרוב למאה יהודים. ר' אברהם בן סלימן פתח שם בית כנסת בשנת 1830. קהילה קטנה מאד קיימת עד היום בלאגוס.

פורטו

בשנת 1923 עשה ארתור קרלוס דה בארוס באסטוס, או בשמו היהודי אברהם בן ראש, נסיונות להקים ולארגן סביבו קהילה המבוססת על צאצאי האנוסים אשר יסכימו לשוב ליהדות גלויה. באסטוס לא הצליח לעשות נפשות הרבה ליהדות, אך עמל וטרח עד שעלה בידו לחנוך בית כנסת מפואר, הוציא לאור בטאון במטרה להפיץ יהדות בקרב האנוסים, פתח מרכז ללימודי יהדות ופרסם ספרים על חגי ישראל ומועדיו. קהילת פורטו התבססה על קבוצה קטנה מבני האנוסים ועל קרוב לעשרים משפחות ממזרח אירופה. המרכז ללימודי יהדות "ראש פינה" נסגר בשנת 1935. חיי קהילה נעלמו כלא היו בפורטו זה למעלה מארבעים שנה.

יהודי איי האזורים, אי מדירה, איי כף ורדה

איי האזורים, אי מדירה, איי כף ורדה הם מחוזות פורטוגלים מאז המאה החמש עשרה. יהודים אנוסים, בדרכם לארצות בדרום אמריקה, הגיעו לאיי האזורים ואי מדירה במאה השש עשרה והשבע עשרה, שם באיים, נשארו רחוקים מרדיפות ומחקירות אנשי האינקוויזיציה.

יהודי ראבאט ומוגאדור היו הראשונים להתיישב באיים האזורים ובאי מדירה. יהויקים סבאג, יליד העיר פונטה דל געדה, כתב שיהודי מרוקו, הגיעו לאיי האיזורם בשנת 1818, דרך עיר הבירה ליסבון. (ראה מאמרו של יהויקים סבאג, בטאון הלפיד, מס׳ 67, שנה 9).

ראשוני היהודים ובניהם הרבו לעסוק במסחר וגם במלאכה כפועלים וכבעלי מפעלים קטנים, אך בני הדור השלישי פנו למוסדות חינוך גבוהים, הצליחו ורכשו השכלה גבוהה והתמחו ברפואה ובכלכלה וכדומה. בני משפחת בן סעוד באי סאו מיגל תפסו מקום מכובד בחיי המדע והתרבות בפורטוגל, ובשטח הכלכלה והבנקאות גם בפורטוגל וגם באירופה! ההצלחה האירה פנים ליהודי מרוקו שהיגרו לאיי פורטוגל באוקיאנוס האטלאנטי.

מרסלינו לימא, חוקר מפורטוגל, תיאר חיי היהודים באיי פורטוגל, ותמצית מאמר קטן על היהודים ופרנסתם אנו מביאים כאן:

בסביבות 1840 היו כבר משפחות יהודים באי פאייאל (האיים האזורים), שלמה שבת וגיסו ר׳ מאיר פינטו עסקו בסחר בדים, הם רגילים לקנות את הסחורה בליסבון ובאנגליה. ההכנה מסחר הבד גדלה ומשום כך גם בני המקום, התושבים, השקיעו כסף בענף זה, והיו נוסעים לאירופה לקנות סחורה. יום העסקים הגדול בעיירה הורטא הוא יום השוק, יום זה היה חשוב מאד לסוחרים ולצבור המקומי הנדחק בהמוניו למכירה וקניה ולגמור עסקאות "חשובות". משפחת שבת התעשרה והמזל האיר לה פנים, והם ידעו לנהל עסקים באופן מכובד, והנימוס היה נר לרגלם בבואם להורטא.

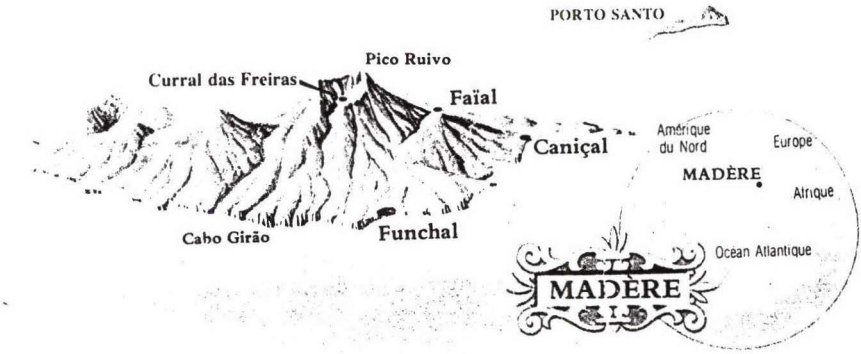
בני משפחת שבת גם ידעו לקשור קשרים עם בני המקום החשובים בהורטא ובאי פאייאל. היהודים היו הגונים וישרים, לחנויות היהודים יצא שם טוב על שהם מוכרים סחורה באיכות טובה, הם ידעו למכור בהקפה, וכך רכשו אמון בני המקום. משפחות מכובדות מבני התושבים באי פאייאל החזירו יחס טוב ומצויין ליהודים הזרים שישבו באי. נוצרו קשרים טובים בין היהודים לבין משפחות מכובדות באי. ביטוי לשכנות הטובה ששררה בין התושבים ליהודים היו המתנות שהחליפו ביניהם לרגל חג הפסח היהודי והפסחה הנוצרית: הגויים שלחו דגים וממתקים והיהודים שלחו מצות ומטעמי פסח (ראה מאמר קצר בספר Genealogia Hebraica עמ׳ 641–643, Vol. III).

נראה מכאן שיהודי מרוקו הנהיגו והחזיקו במנהג מוצאי פסח, כאשר במרוקו, היה יום של משלוח מנות ומתנות בין יהודים למוסלמים, ושם באיים, בין יהודים לנוצרים!

נחום סלושץ כתב שחמש מאות נפשות יהודים היו באיים האזורים בראשית המאה העשרים

פורטוגל והאיים הפורטוגליים באוקיאנוס האטלנטי

מפת האי מאדירה

(ראה ספר האנוסים בפורטוגל, עמ' 67), מספר זה כלל היהודים היושבים באי מדירה, ובאיים האזורים, ובאיי כף ורדה.
באיים האזורים ישבו היהודים בעיקר באי סאו־מיגל, באי פאייאל, ובאי טירסירה, ויהודים בודדים היו באי הקטן גראסיוזה השייך לאיים האזורים, שם יש בית עלמין יהודי.
במאה העשרים יהודים רבים עזבו האיים ועברו לפורטוגל, לברזיל, לאנגליה ועוד.

קהילת פונטה דל געדה, אי סאו מיגל (איים האזורים):

קהילת פונטה דל געדה היתה הגדולה מבין קהילות האיים הפורטוגלים. המשפחה הרשונה שהגיעה לעיר היתה משפחת אברהם בן סעוד. בשענת 1830 היה מנין מאורגן בפונטה, בית כנסת נפתח בשנת 1834 ונחנך בשנת 1836. המייסדים של בית כנסת שער השמים בפונטה היו: אברהם בן סעוד, אליהו בן סעוד, שלמה בן סעוד, ר' יצק זעפרני, שלום בוזגלו, יוסף אזולאי, ומסעוד אביקסיס. משפחות נוספות שישבו בפונטה היו משפחת אהרן בן חיון, יעקב מנטנה, אהרן אפלאלו, יצחק שם־טוב ועוד.

השליחי צבור והרבנים ששירתו בפונטה היו י. ר' יצחק זעפרני, ר' דוד זגורי, והאחרון היה ר' שמואל אלבו, ור' שלום דלמר.

בית הכנסת בפונטה נסגר בשנת 1927, ועומד על תלו עד היום (היתה תכנית להרוס את בית הכנסת, אך ראשי העיר פונטה התערבו ומנעו הריסת הבית כנסת). בבית עלמין בפונטה יש מאה וחמש מצבות (ראה ספר Genealogia Hebraica, חלק 4, עמ' 646–650). משפחת בן סעוד מפונטה התפרסמה באיים האזורים ובפורטוגל: בני המשפחה ידועים כמהנדסים חשובים, אלפרד בן סעוד פתח מוסד מדעי גדול בליסבון, יהוקים בן סעוד, פירסם מחקרים חשובים על גדולי האסטרונומים באי האיברי, רבה הגדול של פונטה היה ר' דוד זגורי, חיבר ספר דוד להזכיר (לונדון תרנ"א).

קהילת ווילא פראנקא, אי סאו מיגל (איים האזורים):

היתה קהילה קטנה, בת ששים נפש בעיר ווילא פראנקא באמצע המאה התשע עשרה. יהויקים בן דינאי פתח שם בית כנסת בשנת 1836. (ראה מאמר של יהויקים סבאג, בבטאון הלפיד, שנה 9, מס' 67).

קהילת הורטא, אי פאייאל (איים האזורים)

המשפחות הראשונות באו ממוגאדור ומראבאט במרוקו. המשפחות הידועות הם: משפחת בן שבת, פינטו, אבושדיד, בן איתאח, בן שימול, בן הרוש. היהודים הצליחו להשתלב בחיי המסחר, התעשיה, והחינוך. בית כנסת בהורטא נוסד ע"י ר' מאיר פינטו, והוא היה הרב הגדול של הורטא.

ר' מאיר פינטו, נולד לאביו ר' יהושע פינטו בעיר מוגאדור בשנת 1819, ידוע היה כחסיד

והוגה בתורת ה' תמיד, ייסד בית הכנסת בהורטא אשר היה ממוקם ברח' ליברמנטו. ר' מאיר דאג לריהוט יקר עבור בית הכנסת ובמיוחד בנה ארון קודש מפואר בשנת 1886. ר' מאיר נפטר בשנת 1887. ר' מאיר הוא נכדו של המלוב"ן, האדמו"ר רבינו חיים פינטו זצ"ל. יהודים בודדים חיים היום בהורטא.

קהילת אנגרא די הירווייסמו, אי טירסירה, איים האזורים:

משפחות הראשונות היו משפחת סבאג, בן איתח, בן שימול, לארידו, לוי בן סוסאן ועוד.

ר' מימון אבוחבוט פתח בית כנסת באנגרא, הוא שימש כמרא דאתרא של קהילת אנגרא, כן שימש שוחט, מלמד תינוקות, שליח צבור ומוהל. ר' מימון נולד במוגאדור בשנת 1800 לערך ונפטר באנגרא בשנת 1875.

משפחת בן הרוס התפרסמה מאד באנגרא ובפורטוגל. אדולפו בן הרוס מייסד בית ספר היהודי בליסבון, ומנהלו שנים רבות. חיבר ספרים על יהדות ותולדות עם ישראל. היה פעיל בתוך הקהילה בליסבון. משפחה חשובה באנגרא היא משפ' בן שבת: משה בן שבת היה נשיא הקהילה בשנת 1852.

בעיר אנגרא די הירווייסמו נדפס סדר תפילת מנחה ע"י משה סבח בשנת 1845, ולדברי חוקרים מומחים הוא הספר הראשון העברי שנדפס בפורטוגל ומחוזותיה, ע"י יהודים, וזאת אחרי גירוש היהודים מפורטוגל.

קהילת פונשאל, אי מדירה:

המשפחות הראשונות באו ממרוקו והם משפחות חדידא, אלעלוף, כהן, אזנתי ועוד. אברהם חדידא היה לו בית דפוס בפונשאל אך הדפיס ספרים בלועזית בלבד (אין קשר אם המוציא לאור הידוע ממרוקו אברהם חדידא אשר חי ופעל רבות, ותרם להפצת תרבות יהודית במרוקו במאה העשרים).

פרופ' מרק עטיאס נולד וגדל בפונשאל, היה בעל שם עולמי ברפואה כתב ופרסם ספרים ומאמרים בענייני רפואה. בית עלמין היהודי שמור היטב בפונשאל.

איי כף ורדה:

בעיר פראיה (אי סנטיאגו) היו משפחות אנהורי, אזנקוט, כהן ועוד. קיים בית עלמין יהודי נפרד.
בעיר פונטה דו סול באי סנטו אנטאו היו משפחות בן עולייל, איזאווי, אודאי וכן בעיירה קמפינאס ובעיירה נו־פול נמצאו משפחות בודוות.

בתי כנסת בפורטוגל (מתוך ספר Genealogia Hebraica):

ליסבון: בית כנסת של שמעון שמעיה כהן (1812).
בית כנסת שער השמים של ר׳ אברהם די אבילה (1813, היא בית כנסת עץ חיים מס׳ 1, נסגר בשנת 1951).
בית כנסת של שלמה מור־יוסף (1826).
בית כנסת של יהודה דרעי (1880).
בית כנסת עץ חיים מס׳ 2.
בית כנסת של הקהל, "שערי תקוה" (1904).
בית כנסת אוהל יעקב.

פארו: בית כנסת של יוסף סיכסו (1850).
בית כנסת של שמואל עמרם (1860).
בית כנסת של שם טוב סיקווירא.

לאגוס: בית כנסת של אברהם בן סלימן (1830).

קאלדאס

דא ריינא: בית כנסת לפליטים מאירופה, בשנת 1941.
רב בית כנסת היה ר׳ פייבוש שלום דמבינסקי.

איי הים

עיר הורטא,

אי פאייאל: ר׳ מאיר פינטו פתח בית כנסת בשנת 1855. (נסגר בשנת 1886).

עיר אנגרא,

אי טירסירה: בית כנסת של ר׳ מימון אבוחבוט בשנת 1830.
בית כנסת של יוסף בן הרוש.

פונטה דל געדה,

אי סאו מיגל: בית כנסת של הקהל נפתח בשנת 1836.

קהל האנוסים:

פורטו, בית כנסת מקור חיים נפתח בשנת 1927.
בית כנסת כדורי מקור חיים נפתח בשנת 1938.

ברגנסה, בית הכנסת "שערי פדיון" נפתח בשנת 1928.

יהודי פורטוגל

היהודים בפורטוגל עד לגירוש שנת 1496–1497

יהודים ישבו בארץ פורטוגל עד לפני כינונה וביסוסה של המדינה במאה העשירית. בימי הביניים גדלה השפעת היהודים בליסבון ומלכי הארץ הטו להם חסד. שערי פורטוגל פתוחים היו בפני היהודים, ובתקופות קשות, מצאו יהודי ספרד מקלט במדינה הקטנה והשקטה. בימי המלך אלפונסו החמישי, באמצע המאה החמש עשרה, הגיעו היהודים לשגשוג כלכלי ונהנו מיחס טוב של המלך. הרב דון יצחק אברבנאל, אשר משפחתו הגיעה לפורטוגל אחרי מאורעות שנת קנ"א 1391 בספרד, והוא עצמו נולד בליסבון בשנת 1437, כתב על כך: ...שלו הייתי בביתי... בית מלא ברכת ה'... רענן הייתי בהיכל המלך אלפונסו... בצלו חמדתי וישבתי והוא נשען על ידי... (ראה הקדמה לנביאים ראשונים של הרב אברבנאל). יהודי ליסבון עסקו בחכירת מסים והיו סוחרים גדולים העומדים בקשרי מסחר עם הערים באירופה. גדולי התורה וחכמת ישראל ממשפחות אברבנאל, יחייא ועוד, קשטו היכל הקודש של קהילות ליסבון. יהודי פורטוגל התפרסמו בעולם המדע כמו ר' אברהם זכות ובשטח הסחר הבינלאומי כגון משפחת נשיא, בשני תחומים אלה, המדע והמסחר הגדול הגיעו יהודי פורטוגל, באמסטרדם, בהמבורג, בלונדון, בתורכיה, במרוקו לרמה גבוהה מאד.

בימי גירוש ספרד בשנת 1492 עברו אלפי יהודים מספרד לפורטוגל ולדברי ר' אברהם זכות, שהיה עד ראיה למתרחש: "עיקר קשטיליה נכנס לפורטוגל (ספר יוחסין, לונדון תרי"ז, עמ' 227). מלך פורטוגל יואן השני הסכים לקלוט יהודי ספרד בארצו, אך בשנת 1495 מת המלך ועל כס המלוכה עלה מנואל הראשון. מלכה הצעיר של פורטוגל נכנע לספרדים ופרסם צו גירוש היהודים מארצו, למטרה זו התרכזו קרוב לעשרים אלף יהודים בליסבון והסביבה. הפורטוגלים השתמשו בתרגיל עלוב, הפרידו ילדים מהוריהם והטבילום לנצרות, ולדברי בן הדור ההוא, הרב אברהם מטרוטייאל: ...וימת מלך דון ג'ואן מלך פורטוגל ולא הניח בן ראוי למלוכה אלא בן הפילגש ועמד על כנו נבזה ולא נתנו עליו הוד מלכות הוא הרשע הערל מלך מנואל... מיד אמר עם הספר ותנתן דת בכל מדינה ומדינה להיות עתידים לצאת מארצו עד י"ב חודש ואח"כ נתייעץ לבלתי ת"ת... והיו עדת ישראל כצאן אשר אין להם רועה והיו נבוכים בארץ סגר עליהם המדבר... יען שיקח בני ישראל הקטנים מי"ג שנה ולמטה שיחזירם לדת יש"ו... וגזר בכל מדינת מלכותו ותפשו הילדים מאת אביהם ואמם והיתה צעקת הילדים גדולה מאד בקול מר לאמר מי יושיעני מיד ערלים ואביהם צועקים בקול מר וקשה ... ורבים מן היהודים המירו דתם שלא יכלו לעמוד בנסיונם ומהם תלו עצמם ומהם מסרו עצמם על קדושת שמו יתברך ובראשם הרב הקדוש... ר' שמעון מימי ז"ל ...ע"כ (סדר החכמים וקורות הימים מאת א. נויבויאר, א', עמ' 95–100).

ר' אברהם מטרוטייאל, גילה פרצופו האמיתי גם של יואן השני, זה שמלך לפני מנואל

הראשון; המלך יואן לא התנגד כלל לכניסת יהודי ספרד לארצו, וגם זה תמורת בצע כסף, מס מעבר, עבור כל משפחה הנכנסת לפורטוגל, המלך הואשם באשמה חמורה, וז"ל הרב מטרוטייאל: ...המלך דון ג'ואן יש"ו עשה אכזריות גדולה אשר לא נהיתה כמוה בכל המלכויות ולקח קרוב לשמונה מאות ילדים וילדות אשר טפחו ורבו היהודים ושלח אותם אל איי הים אל ארץ גזירה מקום תנים ובנות יענה... ורובם מתו שם... ע"כ (שם).

מלכי פורטוגל יואן השני ומנואל הראשון הפיקו תועלת, מיהודים בודדים, אלה העשירים או המלומדים, לקידום תכניות המדינה, אך כאשר היה מדובר על ענייני דת, הם שמעו לעצת אנשי הכנסיה אשר תבעו המרת היהודים בכל דרך שהיא.

הרב יהודה חייט מתאר מסע משפיל ומדכה שנפל בחלקם של יהודי פורטוגל שזכו לעלות על אניה המפליגה לחוף מבטחים: ...נסענו אני וביתי עם מאתים וחמישים נפשות ספינה אחת בשנת רנ"ג מליסבונה עיר הגדולה אשר במלכות פורטוגל במצות המלך והקב"ה הכנו בדבר... וזה היה סיבה שבשום מקום לא היו מקבלים אותנו... והלכנו נעים ונדים בים ארבעה חדשים בלחם צר ובמים לחץ ובסוף הזמן הנזכר באה עלינו ספינה אחת ושבו אותנו ואת ממונינו והוליכונו לעיר מאלאגה הגדולה אשר בספרד והיינו חונים שם על כרחנו כי לא היה לנו רשות לצאת אל היבשה... ושם גזרו שלא ינתן לנו לחם ומים ולא שום צדה ונמשך זה ימים חמשה ובאותם הימים היו באים אל הספינה, שופטי העיר וגדוליה והיו אומרים עד מתי מאנת לענות מפני, מי האיש החפץ חיים וכו'... ואשר נשארנו מעט מהרבה התעוררנו את נפשנו למות... ואז מתה אשתי הנעימה והתמימה... ומן המצר קראנו אל השם בחזקה וענני במרחב יה ומתוך צרה היתה רוחה... ועמדנו שם על הים שני חדשים אחרים על כרחנו עד שהרשונו ללכת אל מקום חפצנו... ע"כ (הקדמה לספר מערכות האלהות, מנטובה, שי"ח). בהפלגה זו מתו פליטים יהודים רבים מתוך מאתים וחמישים שהצליחו לשלם מס לשלטונות ולשלם כל הוצאות הדרך, אך מה היה גורל אותם היהודים העניים והדלים שנשארו על אדמת פורטוגל? יהודים שנשארו מסיבה זו או אחרת בפורטוגל, הם התייסרו לראות איך נוצרים חוטפים ילדיהם על מנת להטביל אותם לנצרות. גורל היהודים בפורטוגל לא היה שפיר יותר מגורל יהודי ספרד.

יהודי פורטוגל במרוקו

במקורות ישראל השתמרו עדויות וידיעות על קשרי יהודי פורטוגל ויהודי מרוקו. השר דון יצחק אברבנאל הוא וחביריו, היושבים בפורטוגל, נרתמו למצבע פדיון השבויים היהודים שנפלו לידי חיילי פורטוגל כאשר אלה פשטו על העיר ארזיליא בצפון מרוקו (ראה דברי ימי ישראל, הוצ' ש. ראבינאוויץ, עמ' 266). בין השנים 1492–1496 מצאו היהודים בפורטוגל מעט שקט ובטחון, והיו יהודים אשר ניצלו את המצב הנוח יחסי ועזבו באופן מסודר את פורטוגל. קבוצת יהודים ובראשה הרב הגדול הרב יהודה חייט עזבה כאמור בשנת 1493 את פורטוגל בדרך הים כאשר פניהם לארץ ישמעאל הקרובה היא מרוקו. הרב חייט תיאר לנו את התלאות שהיו מנת חלקם של היהודים בדרך לארץ סובלנית, וגם האסון שפקד אותם על האניה וז"ל: נסענו אני ובתי עם מאתים וחמישים נפשות בספינה

אחת בשנת רנ"ג מליסבונה... והקב"ה הכנו בדבר.. אכנו בדבר ואורישנו... ואז מתה אשתי הנעימה והתמימה ע"ה... וגם אני כפשע ביני ובין המות... ומשם נסענו להלוך אל בירבי"ריאה של מלכות פאס בארץ ישמעאל... וגם שם לא שלותי ולא שקטתי... והשליכוני בבור תחתיות... עם היותי שעמדתי שם קרוב לארבעים יום בחושך ואפלה בלחם צר ומים... והעיר הש"י יהודים אשר בשר"שן ובאו שם לפדותי... ואחר שיצאתי משם הלכתי לפאס והרעב בעיר עד שהיינו אוכלים עשב השדה... ובלילות דבקה לארץ בטני.. ומפני הקור הגדול שבסתיו... היינו עושים חפירות באשפות שבתוך העיר...ע"כ (ראה הקדמה לספר מערכות האלהות, מנטובה, שי"ח).

יהודים רבים סירבו להשאר בפורטוגל "הנאורה", אשר בשנת 1496 הפכה את עורה והכריזה גירוש על היהודים המסרבים להתנצר. בשנת 1497 יצאה קבוצת מגורשים יהודים והפליגה מליסבון כאשר היעד הוא ארזילייא בצפון מרוקו, בתוך הקבוצה היו רבנים גדולים כגון ר' אברהם סבע בעל ספר צרור המור, המספר לנו על גבורתם הנפשית של יהודי פורטוגל: ... יותר בפרט תמצא זה שנשארו בפורטוגל, שיריים של מצוה המעכבים את הפורענות שקדשו שם שמים בפרהסיא ומסרו עצמם על קדוש השם, ועמדו שם בבית האסורים ימים רבים החכם השלם והקדוש ר' שמעון מימי ז"ל וחתניו לוקחי בנותיו... ואע"פ שעשו להם שימירו דתם בעל כרחם עמדו על משמרתם ושמרו תורה ומצוה על אפם ועל חמתם עד שביני ביני נפטר לבית עולמו הר' שמעון ז"ל... ונתחברו יותר מארבעים אנשים צדיקים מהאנוסים שהמירו דתם בעל כרחם וקברוהו בבית קברות של היהודים והספידוהו שם כראוי... (ראה ספר צרור המור, פרשת בחוקותי).

עדותו של הרב החסיד ר' אברהם סבע ושל ר' יהודה חייט ושל הרב דון יצחק אברבנאל בספריו, הם הם המקור הנאמן עלינו לגבי עוז נפשם של יהודי פורטוגל למות על קדושת אמונת היחוד.

על מספר היהודים המסרבים בגאוה ובוז להמיר דתם מספר הרב אברהם סבע: וכשהיתי בקאשטיליה בעיר סאמורה... ויתשם ה' מעל אדמתם והמלך פיראנדו גירש את היהודים שבכל מלכותו ומהם הלכו לנבארה ומהם נכנסו באניות ומהם נכנסו למלכות פורטוגל ומהם מתו במגפות וברעב ולכל מקום שהיו הולכים לא נשא אותם הארץ. ואני בתוך הגולה נשארתי בפורטו... ויוסף לחרות אף ה' בעמו וגירש המלך מנואל לכל היהודים שבמלכות פורטוגל... (ראה כ"י, בספריה בודליאנה, אוקספורד, מס' 8/5, 13828 מוזכר בספרו של אברהם גרוס, עמ' 250). והרב אברהם זכות כתב "עיקר קשטיליה נכנס לפורטוגל" (ספר יוחסין)! ר' אברהם סבע מספר עוד על דרך בואו למרוקו: ...וגירש המלך מנואל לכל היהודים שהמלכות פורטוגל... ואמר שהיה רוצה ליתן ספינות שילכו בים וצוה שילכו כל היהודים ליום נועד לשבור בחורי וזקני, ללישבונה זה היה אחר שלקח כל התינוקות והנשים והבחורים להמיר דתם בעל כרחם... ובאתי ללישבונה... סוף דבר הפשיטו עורי מעלי ונשארו שם בני ובנותי וכל אשר לי, לא נשאר בלתי אם גויתי ונסגרתי ונאסרתי בכבלי ברזל אני והאחרים ואחר ששה חדשים צוה המלך לתת לנו ספינה אחת שבורה להוליכנו לארזיל"א ומשם באנו לארץ ישמעאל ונשארתי בכאן בעיר אלקסאר אלכביר... (כ"י, שם). הרב סבע עזב את אלקסאר אלכביר בצפון מרוקו והגיע לפאס (עיין

ספר צרור המור, פרשת בחוקותי). רבים מיהודי פורטוגל שהגיעו למרוקו המשיכו דרכם ובאו לפאס, מקנאס, ראבאט, מאראקש ועוד, צאצאי מגורשי פורטוגל במרוקו היו משפחות: פינטו, פורטל, טאפיירו, קאבסה, קרדוזו ועוד. ברשימת "מנין התאריכים" הנפוצה בקרב היהודים במרוקו נהגו לציין, כך וכך שנים "לגירוש פורטוגל"!

ר' אברהם סבע "המגורש בשני הגירושים" (ר' אברהם הגיע בתור מגורש לספרד בשנת 1492, וגורש שנית מפורטוגל בשנת 1497), מדגיש בכתביו על כך ש"גירש המלך מנואל לכל היהודים שבמלכות פורטוגל" (ראה לעיל), וכמו שהרב מזכיר בפרשת ואתחנן: פורטוגל שגזרו שלא ידרשו ברבים ולא ילמדו תינוקות... (צרור המור, פר' ואתחנן), וכן לעיל הבאנו דברי הרב הגאון ר' יצחק בן וואליד: ...מיום אשר נגרשנו היהודים מערי פורטוגל... (שו"ת ויאמר יצחק, סי' מ"ד), וכן בכתבי יהודי מרוקו נשאר זכר לגירוש פורטוגל (ראה קהילת צפרו, חלק א', עמ' 258).

קהילת פאס ראתה בין כותלי חומתה חכמים מפורטוגל ידועים לשם ולתהלה: ר' אברהם סבע, ר' אברהם זכות, ר' יעקב בירב ועוד. הקהילה קלטה לא רק גדולי תורה וחכמיה, אך גם יהודים בעלי מלאכה. מגורשי פורטוגל, לדוגמה, הקימו בפאס בית דפוס שהיה קיים לפני הגירוש בליסבון: ר' שמואל נדיבות ובנו היו בעלי בית הדפוס ור' אליעזר טולידאנו היה המדפיס.

בית דפוס של מגורשי ליסבון, פעל בפאס, קרוב לעשר שנים, בין השנים 1516–1524! הספר הראשון שנדפס בפאס היה ספר אבודרהם שיצא לאור בשנת 1517.

לפאס נמשכו אנוסים רבים המחפשים לדעת יהדות ולחזור לצור מחצבתם. בשנת 1530 הואשם אנוס אחד על אשר שלח שני אחיו הצעירים לפאס על מנת ללמוד תורת ה' (עיין מחקרים בתולדות היהודים במקרוקו של דוד קורקוס, עמ' 297). דוד קורקוס מציין הקמתה של חברה להצלת אנוסים מפורטוגל בעיר פאס.

מלך מרוקו הטיל שליחות לפורטוגל על ראש קהילת פאס בראשית המאה הט"ו, הנגיד ר' יעקב רוזאלס (ראה ספר דבי אליהו, לר' אליהו קפסאלי, עמ' 90).

בשנת של"ח – 1578 לסדר "מי שלח ידו במשיח ה' ונקה", ערכו, מלך פורטוגל דון סבסטיאן ובן בריתו ממרוקו מולאי מוחמד, מלחמה נגד מולאי עבד אל מליק, מלך מרוקו. צבא פורטוגל נוצח ע"י חיילי מלך מרוקו, מלך פורטוגל ובן בריתו נהרגו וכן מלך מרוקו. תבוסת המלך הנוצרי התקבלה בקהילות מרוקו בשמחה וגיל ונערכו תפילות הודיה לבורא עולם. חכמי מרוקו קבעו לדורות יום התבוסה כיום פורים קטן הנק' פורים סבסטיאנוס או פורים די לוס קריסטיאנוס, ועד לדורות האחרונים ציינו יהודי מרוקו, בעיקר בקהילות טנג'יר, טיטוואן, סאוטה, ארזיליא, פאס, מקנאס ועוד, את פורים סבסטיאנוס בשביתת מלאכה ובתפילות ותשבחות לבורא עולם ביום ב' אלול. (ראה סדר ההודיה בסידור אהבת הקדמונים, סידור התפילות כמנהג ק"ק התושבים בעיר פאס, ירושלים תרמ"ט, דף י"ב ע"ב).

צאצאי אנוסים הגיעו לאיים הקנאריים השייכים לפורטוגל, ושם, עסקו במסחר עם מרוקו, ורבים מהם עברו למרוקו כדי לחזור ליהדות גלויה.

בני משפחת זאמירו, סייעו בידי הפורטוגלים לבסס חסותם על יישובים במרוקו כגון

סאפי, אזמור ועוד. דוד קורקוס מציין שמלך פורטוגל מנואל, זה שדאג להעביר על דתם יהודי פורטוגל, העניק ליהודי סאפי שבמרוקו זכויות רבות, אין זה כי אם משום ש"פורטוגזים היו זקוקים ליהודים במקומות כיבושיהם במרוקו" (קורקוס, עמ' 306), ר' אברהם זאמירו מסאפי, ביקר בפורטוגל והתקבל ע"י המלך (שם).

ר' יעקב אדיב (אדיבה, בן אדיבה), "אזרח פורטוגזי", תושב העיר אזמור מילא תפקיד בכיבוש העיר אזמור במרוקו ע"י הפורטוגלים בשנת 1513 (שם).

הקשרים בין פורטוגל ויהדות מרוקו התחזקו בראשית המאה התשע עשרה כאשר יהודים ממרוקו נכנסו לפורטוגל ולמחוזותיה באיי הים ובדרך שקטה וצנועה יסדו אמנם קהילות קטנות אך צאצאי המייסדים הרימו קרן ישראל לעיני הלא יהודים בפורטוגל ומחוצה לה.

האנוסים בפורטוגל

השתלטות הנוצרים על ספרד הביאה להצרת צעדי היהודים בחצי האי האיברי. שנאת היהודים גדלה בכל מחוזות ספרד. הקנאה והשנאה הביאו להתפרצויות זעם של הנוצרים נגד היהודים. פה ושם היו פוגרומים. בשנת 1391 פרץ זעם ההמונים, שערי השכונות היהודיות נפרצו, ומעשה הזוועה החלו: ברוב הקהילות נהרגו יהודים ונטבחו בידי אספסוף משתולל וצמא דם. יהודים רבים הצילו את נפשם על ידי המרת דתם.

שמד או מוות, צעקו הנוצרים. הגזרה לא חלפה גם בשוך המהומות. הקהילות נראו חצויות לשתים: מצד אחד האמיצים והנועזים העומדים על דעתם ועל דתם ומצד שני הפוסחים על שתי הסעיפים הם היהודים האנוסים. רוח הטומאה הזאת לא פגעה ביהודים יושבי הארץ פורטוגל. היא תגיע לשם רק בשנת 1496.

מלך פורטוגל, מנואל, נכנע לדרישת הספרדים, והוא ביצע את זממו בפעולות מרמה ואילץ רבבות יהודים להמיר דתם. לדברי הרב אברהם סבע, הודיע המלך, בשלב ראשון, שהוא "רוצה ליתן ספינות שילכו בים", ולמטרה זו "צוה כל היהודים ליום נועד לשבור בחורי וזקני ללישבונה", אך בשלב השני של התכנית הזדונית, צוה מנואל "לקחת כל התינוקות והנערים והבחורים להמיר דתם בעל כרחם"! מנואל ידע לזרוע בהלה ויאוש בקרב המבוגרים וההורים הממתינים להפלגה באניות שיעמידו להם הפורטוגלים! זו היתה המתנת שווא והפורטוגלים אילצו את קהל היהודים לקבל את ההמרה.

האנוסים להבא גילו געגועים עזים למסורת האבות ורבים, רבים מהם יעלו על המוקד בעוון קיום דת יהודית בסתר, והם קידשו, מאות בשנים, את שם שמים באמת ובאמונה יהודית טהורה ונשגבה. גבורת הקרבנות עלתה ויכלה על כח המפלצת הנוצרית: במסתרים התארגנו יפה "בני האומה" שנשארו נאמנים למסורת אבותם; והנוצרים ידעו שלא כל נוצרי חדש הוא באמת נוצרי!

בתקופות שונות, בשעת רצון, הרבו צאצאי האנוסים לעזוב את פורטוגל, וישבו בערי הולנד, צרפת, איטליה ועוד. המשכילים האנוסים והמלומדים כתבו, הדפיסו והפיצו כתבים

על שנאת האדם שיש בחקירות האכזריות ובמשפטי האינקוויזיציה. סופרים נאורים בצרפת ובאירופה שמו את אינקוויזציה לצחוק ולקלס, בגדר "כל השומע יצחק לי". זוועות החקירה נתגלו ברבים. תוצאות הפרסומים לא אחרו לבוא, והמשכילים באירופה דגלו ברעיון השיוויון והאחווה בין בני האדם.

רוח החופש והשיוויון המנשבת באירופה של סוף המאה השמונה עשרה הנחיתה מהלומה על משרדי החקירה בספרד ובפורטוגל. רוח זו חדרה לחצי האי האיברי. בפורטוגל הלך בראש המחנה, איש מדינה ושמו די פומבאל והוא פעל לבטל הרדיפות נגד צאצאי האנוסים.

די פומבאל הצר צעדי הכומרים נגד צאצאי האנוסים, ומשרדי החקירה איבדו כח רב. בשנת 1821 נסגר מוסד החקירה של הכומרים.

בשנת 1910 בוטל משטר המלוכה וקמה ממשלה של העם, אשר הכריזה על זכויות שוות לכל אדם בפורטוגל. בסוף מלחמת עולם הראשונה נשמעו קולות המבקשים חופש מוחלט בענייני דת לצאצאי האנוסים.

התעוררות מה בקרב הצאצאים נראתה בשטח כאשר קצין בצבא פורטוגל, מבני האנוסים התייהד בגלוי. הקצין, ארתור קרלוס די בארוס באסטוס התגייס בפומבי לעורר בני עדתו לחזור ליהדות לגלויה. הקצין עשה מה שאחרים חשבו לעשות. נצטרפו לתכנית הקצין נחום סלושץ, שמואל שוורץ, פול גודמן, לוסיין וולף ואחרים. העיר פורטו נבחרה לשמש כמרכז לקהילת האנוסים החפצים לחזור ליהדות. די בארוס באסטוס הוציא לאור בטאון המביא ידיעות על יהדות ויהודים לבני האנוסים.

בית כנסת ראשון מפואר נבנה ופתח שעריו בפורטו בשנת 1938 ונקרא "כדורי מקור חיים". בית מדרש ללימודי יהדות נפתח בפורטו ונקרא "ראש פינה", שם לימד הרב יעקב שבאבו, יליד צפת. נפתח גם מועדון ע"ש ר' יהודה הלוי לתרבות יהודית וציונית.

התעוררות רחבה לא באה ולא נראית בתוך קהל האנוסים ורובו הגדול של צבור צאצאי האנוסים התנגד או נשאר אדיש לקריאת ראשי הארגונים היהודים. החלום הגדול נמוג. בשנים האחרונות שומעים אנחנו על התעוררות של אנוסים בעיר בלמונטה והסביבה.

הדפוס העברי בפורטוגל בעת החדשה

על הדפוס היהודי הראשון בפורטוגל כתבו חוקרים רבים וטובים (ראה תולדות הדפוס העברי באיטליה של ח.ד. פרידברג).

השם ליסבון הפך לסמל דפוס ערש אשר חן יהודי עתיק נסוך עליו והוא מעורר בנו מעין נוסטלגיה לתקופת תר הזהב של הדפוס העברי שנקטעה מסיבת גזירות השמד (הספר הראשון שנדפס בפורטוגל היה בשנת רמ"ו לערך והאחרון נדפס בשנת רנ"ז–1497).

במאה התשע־עשרה נתחדש הדפוס העברי בפורטוגל ובמחוזותיה. נסיון ראשון נעשה ע"י ר' משה סבח (שבת?) בשנת תר"ה–1845 אשר הדפיס סדור תפילת מנחה בדפוס טירסיראנסי, בעיר אנגרה די הירוויסמו, באי טרסירה, באיים האזורים (ראה ספר Genealogia Hebraica, של J.M. Abecassis, ליסבון 1991). הסדור הקטן והנדיר מאד נדפס בתרגום לפורטוגלית, ונראה גם בעברית, כי הוא מיועד בעיקר ליהודים מרוקאים מקרוב באו לאיים האזורים. יהודים ממרוקו מערי ראבאט, סאלי, מוגאדור, טנג'יר, מאראכש ועוד, אשר ידעו קרוא עברית, אם כי חלק מהם ידע לדבר ספרדית ופורטוגלית. החוקר אביקסיס, שהוא מקור לידיעה זו, מדגיש, כי סדור תפילת מנחה הוא הספר הראשון שנדפס מחדש בפורטוגל ע"י יהודים. לאחר הפסקה של ארבעים שנה נתחדש הדפוס העברי בליסבון ע"י הסופר והחוקר יוסף בן עולייל אשר אזר כח בכדי להדפיס, חלק מספריו בעברית, בארץ פורטוגל, ארץ האינקויזיציה, ארץ בה חששו עדיין יהודים מלציין שמם היהודי, כפי שכתב זאת הגאון הרב רפאל חיים משה בן נאים, רבה של גיברלטאר (ראה שו"ת רחמים פשוטים, חו"מ, סי' ה'–ו'). יוסף בן עולייל, שהה בארץ ישראל כשליח חברת כל ישראל חברים, ועסק בהוראה, נראה שספג בא"י מנה גדושה של חיבה ואהבה לתרבות יהודית ולספר העברי. ספר ראשון בעברית, "על הידידות או ספר חנוך", מאת משה בן שבת אמזלק, יצא לאור רק בשנת תרפ"ח–1928. מלומדים ומדענים יהודים צמחו מתוך הקהילה הקטנה בפורטוגל, ורצונם עז היה לפרסם ולהגן על תורת ישראל וחכמת ישראל, ואמנם עשו זאת בגאוה, מאידך היו מעורים בחיי החברה הקטולית שמרנית, שם היה חסר יחס והערכה ליהודים וליהדות, הדבר כבל ידי היהודים מלפרסם חומר רב באותיות עבריות, ועוד סיבה, ואולי היא העיקרית לאי־התפתחות הדפוס העברי בפורטוגל, היתה העובדה שרק חלק קטן מבני קהילת פורטוגל מסוגלים היו לעיין בספרי קודש, עובדה זו הרחיקה אחת ולתמיד סיכויים של כדאיות בשיווק ספר עברי בפורטוגל. שני בתי דפוס בליסבון: מונטירו־קרדוזו, ומודיסטה, פנו לבני הקהילה במודעות פרסום באותיות עבריות!

ספריות חשובות היו בידי הרב דוד זגורי הרב של פונטה דל געדה ובידי הרב מימון בוחבוט הרב של אנגרה די הירוויסמו באיים האזורים!

בעיר פונשאל, באי מדירה, היו בתי דפוס בבעלות יהודים, כגון אברהם חדידא אשר

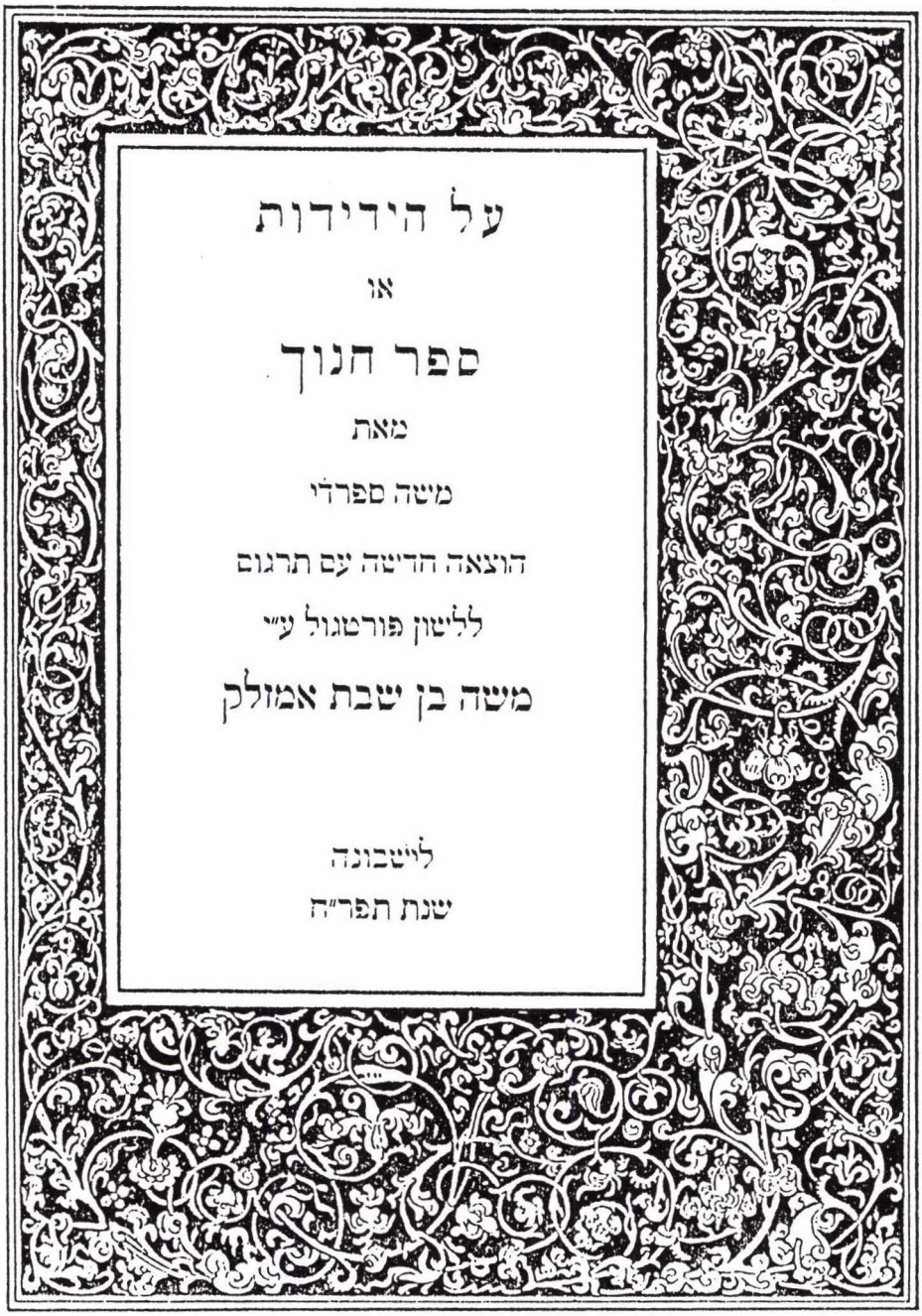
היה לו בית דפוס, במאה התשע עשרה, אך הדפיס שם ספרים בלועזית (אין קשר עם אברהם חדידא ז"ל המוציא לאור המפורסם, אשר במאה העשרים, תרם רבות, בקזבלנקה, להפצת הספר היהודי בצפון אפריקה!). הרבנים החשובים בפורטוגל הרב ישועה הלוי, הרב של ליסבון, ור' דוד זגורי, הדפיסו ספריהם, מחוץ לפורטוגל, הראשון הדפיס ספריו בירושלים ת"ו, והשני בלונדון, אך מילה בפורטוגלית אין בספריהם של הרבנים הנ"ל, והדבר רומז כי קהל, המעיינים והקוראים, לו מיועדים הספרים, קהל זה ישב בארץ ישראל, ובצפון אפריקה, ולא בפורטוגל!

פרופ' משה בן שבת אמזלק, ההיסטוריון והחוקר הדגול, השתמש בכמה מספריו בקישוט ספרים עתיקים, מדפוסי ערש של פורטוגל, והדבר רומז על תקוה להחזרת עטרה ליושנה. הפרופ' גם תרם תרומה צנועה לספרות הפוסקים כאשר פרסם דיון בהלכה לר' יעקב ששפורטאש, חומר שהיה עד אז בכתב יד (מכון הרש"מ מתכנן אי"ה הוצאה לאור, בעברית, של תשובת הר"י ששפורטאש ז"ל).

הדפוס העברי בפורטוגל בעת החדשה, לא זכה, אמנם, לפריחה, אך תרם חלקו הצנוע להסברת ולהפצת חכמת ישראל.

פרסומת למוצרים כשרים של יוסף אלבו
מקהילת העיר פונטה דל־געדה באיים האזוריים

ספר חנוך, ליסבון 1928

עור אלהי קדם שוכן
מעונה: אחל לפרש
תפלות כל השנה

ספר אבודרהם, ליסבון 1490

רשימת ספרים עברים וספרים עם אותיות עבריות שנדפסו בפורטוגל במאה ה־19 וה־20 ע"י יהודים

1. [תפילת מנחה], Tefila Da Manhaa, מאת Moizes Sabah (ר' משה סבח), דפוס Terceirense, (אנגרא דו הירוייסמו) Angra Do Heroismo, 1845.
אנגרא הוא הישוב הגדול באי הירוייסמו, שהוא חלק מאיי האזורים באוקיאנוס האטלאנטי. הקמת בית דפוס יהודי באיי האזורים היתה יוזמה של יהודים מרוקאים אשר התיישבו שם בשנת 1818. הספר נדפס עם תרגום מספרדית לפורטוגלית.
לדברי ג'וזיי מ. אביקסיס ספר זה הוא הראשון שנדפס על ידי יהודים בעת החדשה בפורטוגל ומחוזותיה. האם הוא הפרסום היחיד באיים האזורים? על המוציא לאור אין פרטים ידועים פרט לכך שהוא תרם סכום הגון לבית הכנסת שער השמים בעיר פונטה דל געדה בשנת 1869 (ראה ספר Genealogia Hebraica, Vol. 3, P. 649. וכן Vol. IV, P. 472, מאת J. M. Abecassis). ספר זה הוא מקור נפלא ולא אכזב לתולדות יהודי פורטוגל והאיים בעת החדשה.

2. פורת יוסף, Porath Joseph, Tratado De Las Maximas... מאת Joseph Benoliel (יוסף בן עולייל), Lisbonne (ליסבון), דפוס Luso Gespanhola, 1887, 28 דף. (ס.ל.).
ספר פורת יוסף הוא אוסף תרגומים של מסכת אבות, הגדה של פסח, מגילות אסתר, איכה, רות, ועוד, בתרגום לקשטיליאנית. המחבר רצה להפיץ ספרו בקרב יהודי גיברלטאר, טנג'יר, טיטוואן ומרוקו הספרדית, ולא רק בקרב יהודי פורטוגל, משום כך התרגום הוא לספרדית ולא לפורטוגלית. פרטים על המחבר ראה להלן בפרק "רבנים וראשי הקהילה".

3. [חידות ומשלים], Fabulas De Loçman, חידות ומשלים ללוקמן, חכם מכל בני תימן, אשר במדה ובמשקל, הליץ מלשון ישמעאל ליהודית ושפת פורתוקל (!), מאת יוסף בן עולייל, Lisboa (ליסבון), דפוס Nacional, 1898, יא' עמ', 1 דף, 132 עמ', 12 דף. (ס.ל.).
החידות והמשלים הם למשורר מוסלמי ומתורגמים לראשונה לעברית ולפורטוגלית. יש ליוסף בן עולייל משלים משלו. המשל הראשון: בטרם אור הרים ישמיח (!)... .

4. בסימנא טבא יאיא... בששי בשבת אגיד את הַרשום..., [ליסבון], [תר"ע–1910], המו"ל קהילת ליסבון, 1 עמ'. (אוסף פרטי).
כתובה זו נקראת בקהילות בני ספרד, בתפילת שחרית ליום שני של חג שבועות. עיין ספרי בני מלכים (ירושלים תשמ"ט), מס' 607 ועוד.

5 [לוח], אני שלום וכי אדבר...,Boletim Do Comito... Israelita..., ערך Joseph

Benoliel (יוסף בן עולייל), Lisboa (ליסבון), 1913, מס׳ 1, דפוס La Becarre, 64 עמ׳. (ס.ל.).

דו״ח על פעולות ומוסדות הקהילה, לוח השנה, ועוד.

6. [לוח], אני שלום וכי אדבר..., ...Boletim Do Comito... Israelita, ערך Joseph Benoliel (יוסף בן עולייל), Lisboa (ליסבון), 1913, מס׳ 2, דפוס La Becarre, 89 עמ׳. (ס.ל.).

7. [בין הרים], ...Entre Montanhas, מאת A. Benrosh, Porto (עיר פורטו), דפוס Industrial, 1913, 64 עמ׳. (ס.ל.).

אברהם בן ראש, אנוס שחזר ליהדות, ועמד בראש קהל האנוסים בפורטוגל. ראה פרטים על האיש בפרק רבנים וראשי הקהילה. פרסם ספרים על חגי שיראל, על סדר התפילות, הגדת פסח ועוד, אך נמנע מסיבות השמורות עמו, מלהכניס אותיות עבריות לתוך ספריו.

8. [לוח], אני שלום וכי אדבר..., ...Boletim Do Comite, ערך I. A. Levy (י. לוי), Lisboa (ליסבון), 1914, מס׳ 3, דפוס D'a Modesta, 162 עמ׳. (ס.ל.).

יצחק בן לוי היה נשיא הקהילה בראשית המאה העשרים.

9. [ספר לקריאת השפה העברית], Manual De Lectura Hebraica, מאת M. J. Anaoury (יהודית אנהורי), Lisboa (ליסבון), דפוס Nacional, 1914.

הספר רשום, עם צילום השער, בתוך ספרו של פרופ׳ משה אמזלק: Portuguese Hebrew, יהודית אנהורי השתייכה למשפחה יהודית ידועה בליסבון.

10. [כתב עת ועד הקהילה], ...Boletim Do Comite, ערך I. A. Levy, Lisboa (ליסבון), 1915, מס׳ 4, דפוס D'a Modesta. (ס.ל.).

11. לוח לשנת תרע״ו..., ...Almanach Israelita, ערך ר׳ שמואל צבי בן ר׳ נתן נטע מוטשניק, Lisboa (ליסבון), דפוס D'a Modesta, 1915, 74–50 עמ׳. (ס.ל.).

העורך ר׳ שמואל מוטשניק היה שוחט ובודק, שליח צבור, ומורה ליהדות בליסבון בראשית המאה העשרים.

הקינה ציון הלא תשאלי והתוכחה בן אדמה (ליום כפור כמנהג יהודי מרוקו) מתורגמות לפורטוגלית ע״י יוסף בן עולייל. נראה שהקינה והתוכחה מודפסות בדפוס אבן!

12. לוח לשנת תעז״ר... מעודד, Almanach Israelita, ערך ר׳ שמואל מוטשניק, Lisboa (ליסבון), דפוס Monteiro-Cardoso, 1916. (ס.ל.).

13. [לוח], אני שלום וכי אדבר, ...Boletim Do Comite, ערך I. A. Levi, Lisboa (ליסבון), דפוס Monteiro, 1916, מס׳ 5. (ס.ל.).

14. שלוש עשרה מדות גמר העניו... אלקי בתודה ותהלה תעננו..., לישבואה (ליסבון), שנת וחתום לחיים טובים כל ב׳ [1917], המו״ל S. H. Mucznik (ר׳ ש. מוטשניק), דפוס Monteiro-Cardoso, 1 עמ׳. (ס.ל.).

על נוסח תפילה זו עיין ספרי בני מלכים מס׳ 84 ומס׳ 969.

15. [עמוד אש...], ...A Labareda, מאת A. Benrosh (א. בן ראש), Porto (פורטו), דפוס Gonclaves, 1919, 35 עמ׳. (ס.ל.).

MONTEIRO & CARDOSO

PAPELARIA, TYPOGRAPHIA,
LIVRARIA E ENCADERNAÇÃO
(Officinas movidas a electricidade)

N'este estabelecimento,
um dos melhores de Lisboa,
Executam-se com rapidez
Catalogos,
Obras litterarias.
Impressos para
o Commercio
e Repartições.

Tambem se encarrega
de qualquer publicação
em HEBRAICO
para o que tem
material para a sua execução

Encadernações
— em todos os generos —
perfeita execução

TRABALHOS A RELEVO

Artigos escolares
e de escriptorios

PAPEIS NACIOMAES
E ESTRANGEIROS

פאפילאריאה. טיפוגראפיאה.
ליבראריאה אי אינקאדירנאסון
אופיסינאס מובידאס אה איליקטריסידאדי

נעשטע איינריכטונג
אום דוש מיליאורוש די לישבואה
איקויקומון-כי קום ראפידיז.
קאטאלוגוש.
אובראש ליטיראריאוש.
אימפרעסוש פארא
אה קומירסיאו
אי ריפארטיסואיש

נאמבעז כי אינקארריגא
די קואלקואיר סובליקאסואן
אם "היבראיקו"
פארא אה קין טין
מאטעריאל פארא א סואה איקויקומון

אינקאדירנאסואיש
אים טודוש אוש גענירוש
פערפייטא איזיקומון

"טראבאלוש אה רעלעוו"

ארטיגוש אישקולאריש
אי די אישקריטוריאוש

פאפייש נאסיאינאיש
אי איסטראנגיירוש

57-RUA DO MUNDO-59
Telephone n.º 487 Central
LISBOA-PORTUGAL

57-רואה דו מונדו-59
טיליפון נומר 487 סינטראל
לישבואה---פורטוגאל

מודעת פרסום של בית דפוס מונטירו־קרדוזו

16. [לוח], אני שלום וכי אדבר, Boletim Do Comite, ערך I. A. Levi (י. לוי), Lisboa (ליסבון), 1919, דפוס Amario Comercial. (ס.ל.).

17. [נאום], Discurso..., מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa, דפוס E. P. F. Monteiro 12 עמ', 1919. (ס.ל.).

18. [נאום], Salvador Levy..., מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), דפוס Libanio Da Silva, 1920, 19 עמ'. (ס.ל.).
דברי הספד על אדם אמיד שתרם מהונו למוסדות הקהילה ויו"ר ועידה כללית של קהילת ליסבון.

19. [ארץ המוות והאש] Terras De Morte E De Fe..., מאת A. Benrosh, Porto (פורטו), דפוס Civilizaçao, 1920, 44 עמ'. (ס.ל.).
הספר עוסק בקורות האנוסים.

20. אזהרות, Notas... Azharot, מאת Moses Bensabat Amzalak, Coimbra (קואימברא), דפוס Universidade, 1922, 19 עמ' (ס.ל.).
רשימת חיבורים העוסקים בתרי"ג מצוות, לפי הענף הידוע "אזהרות".

21. [האידיאלים היהודים], Os Ideais Israelitas, מאת Moses Bensabat Amzalak, Coimbra (קואימברא), דפוס Universidade, 1923. (ס.ל.).
דברים על מעלת התמיכה ביהודי ירושלים ת"ו וסלוניקי.

22. [בית ספר יהודי], A Escola Israelita, מאת Moses Bensabat Amzalak, Coimbra (קואימברא), דפוס Universidade, 1923, 35 עמ'. (ס.ל.).
דברים על מעלת תלמוד תורה וחינוך ילדי ישראל.

23. [ר' דוד נייטו], David Nieto, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa, דפוס Museu Comercial, 1923, 37 עמ'. (ס.ל.).
מאמר על ר' דוד נייטו, רבה של לונדון במאה ה־18.

24. [כתובות עבריות], Inscricoes Hebraicos, מאת Samuel Schwarz, Lisboa (ליסבון), דפוס Do Comercio, תרפ"ג (1923). (ס.ל.)
כתובות עבריות עתיקות בפורטוגל. על המחבר ראה בפרק רבנים וראשי הקהילה.

25. [שיטה מיוחדת לר' יצחק אבוהב], Doutrina Particular..., מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa, 1925, 23 עמ'. (ס.ל.).
מאמר על ר' יצחק אבוהב וחיבוריו.

26. סדר ברכת השמש בתקופתה...., מאת Moses Bensabat Amzalak, Coimbra (קואימברא), דפוס Universidade, 1925, 15 עמ'. (מכון בן צבי).
סדר ברכת החמה עם תרגום לפורטוגלית עמוד מול עמוד.

27. [חוקי האלהים] Da Lei Divina..., מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa, 1925, 27–46 עמ'. (ס.ל.).
על מעלת התורה וקיום המצוות.

28. [ר' יחזקיהו די סילבא] Hisçuizahu Da Silva, מאת Moses Bensabat Amzalak,

Coimbra (קואימברא), דפוס Universidade, 1925. 2 דף, 7 עמ' (ס.ל.).
מאמר על ר' יחזקיהו די סילבא.

29. [שמירת התורה] La Observancia, מאת Moses Bensabat Amzalak, Coimbra (קואימברא), דפוס Universidade, 1925, 101–40, עמ'. (ס.ל.).
קורות חייו של ר' יצחק די קסטרו.

30. הלפיד, ...Orgao Da, העורך והמו"ל A. C. Barros Basto (אברהם בן ראש), Porto (פורטו), מס' 7, 1927.
הלפיד היה בטאונה של קהילת האנוסים שחזרו ליהדות. הלפיד הגיש לקוראים, מידע על יהדות ויהודים, הקהל המיועד הוא קהל צאצאי האנוסים. על המחבר ראה פרק רבנים וראשי הקהילה.

31. [שאלה ביו־ביבליוגרפית], ...Um Problema De Bibliografia, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), 1927, 3 דף. (ס.ל.).
מאמר על ר' יעקב פיריירה מהולנד.

32. [שלוש חנוכות בית], Tres Inauguracoes, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), דפוס Museu Comercial , 1927, 43 עמ'. (ס.ל.).
דברים שנאמרו בעת חנוכות מוסדות הקהילה בליסבון.

33. שלחן הפנים... A Traduçao Espanhola, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), 1927, 12 עמ'. (אוסף פרטי).
מאמר על תרגום השולחן ערוך לספרדית.

34. [כתב יד], Um Manuscrito Inedito, מאת Moses Bensabat Amzalak, (ליסבון), 1927, 48 עמ'. (ס.ל.). מאמר הלכתי, רובו פורטוגלית, לר' יעקב ששפורטש.

35. [אזכרות], מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), 1927. 27 עמ'.
נאומים שנאמרו בבית כנסת שערי תקוה.

36. פרקי אבות, Pirkei Abot, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), דפוס National, 1927, 121 עמ'.
מסכת אבות עם תרגום לפורטוגלית.

37. הצופה לחכמת ישראל, Revista De Estudos Hebraicas, מס' 1, העורך Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), 1928, 264 עמ'. (ס.ל.).
מאמרים שונים על רבנים ומדעי יהדות.
שירים מאת ר' יהודה אברבנאל הנק' תלונה על הזמן: זמן הכה כחץ שנון לבבי, וכן שיר: יסודות דת לעדת אל נתונה, וכן שיר: יהולל רם עלי גאים ורמים.

38 על הידידות או ספר חנוך מאת משה ספרדי, הוצאה חדשה עם תרגום ללשון פורטוגל, מאת Moses Bensabat Amzalak, לישבונה (ליסבון), תפר"ח (1928), 16–39 עמ'. (ס.ל.). מימרות פילוסופיות.

39 [חכמי הדקדוק העברי בפורטוגל], ...Portuguese Hebrew, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisbon (!), 1928, 9 דף–33 עמ'. (ס.ל.).
מאמר על חכמי הדקדוק העברי וחיבוריהם.

מות

אינס די קסטרו

שיר ג מחלק קב לחלק קלה

מספר הלוויאדס אשר בתב קמואנס

רב המשוררים אשר לארץ פורטונאל

העתיקו והליצו אל שפת יהורית

בערך ומשקל ומספר צעריס

השעיר יוסף בן שולייל

הליו

נרפס פה לישבונה

בב המרינדה

שתרנב

לבש

סדר

ברכת השמש בתקופתה

A SANTIFICAÇÃO DO CICLO SOLAR

ORAÇÕES TRADUZIDAS DO HEBRAICO

POR

MOSES BENSABAT AMZALAK

COIMBRA
IMPRENSA DA UNIVERSIDADE
1925

שער הספר ברכת החמה

40. [יהודים בפורטו], Os Judeus No Velho Porto, מאת A. C. De B. Basto, Lisboa (ליסבון), 1929, 114 עמ'. היהודים והאנוסים בעיר פורטו.

41. יהי רצון לאחר תהילים, המו"ל [ועד הקהילה ליסבון], Lisboa (ליסבון), דפוס National, [תר"צ–1930], 6 דף. (ס.ל.).
התרגום של יהי רצון מאת הרב מ.ד. דיזנדרוק. פרטים על הרב ראה רבנים וראשי הקהילה.

42. החבר, ...Elementos Para A Historia, מאת Alfonso Cassuto, המו"ל ארגון החבר ליסבון, Lisboa (ליסבון), [1930].
החבר הוא ארגון הנוער היהודי בליסבון, ארגון שיסד משה בן שבת אמזלק.

43. [מילונאים ומילונים עברים בפורטוגל], Dicionaristos E Dicionarios, מאת Moses Bensabat Amzalak, Coimbra, דפוס Universidade, 1931, 4 עמ'. (לא ראיתיו).

44 [נאום], ...Discursos, מאת [ר' יעקב שבאבו], המו"ל [קהילת בני האנוסים ליסבון], Lisboa, דפוס Moderna, 16 עמ', 1935. (ס.ל.).

45. [דרוש להספד] ...In Menoriam... Abraham Castel, מאת הרב מ. דיזנדרוק, [ליסבון], דפוס Nacional, 5704–1944, 8 עמ'. (אוסף פרטי).
הר' מ. דיזנדרוק נשא הספד בפטירת עמיתו ברבנות ליסבון הרב א. קשטיל. ההספד בעברית ובפורטוגלית.

46. מבחר פיוטים ותפילות לספר הוצאת ספר תורה, לראש השנה ויום הכיפורים המו"ל ועד קהילת ליסבון, [ליסבון], [1945], 37 עמ'. (אוסף פרטי). עברית עם תרגום מאת הרב מ. דיזנדרוק.

47. [שיר השירים], המו"ל ארגון החבר, Lisboa (ליסבון), דפוס Sousa-Ferradeira, 1949–5709, 23 עמ'. (ס.ל.).
בגב העטיפה מודפסת המילה מי"פ, ר"ת של מרכז ישראליתה פורטוגל, מרכז לפעולות תרבות יהודית קהילתיות מיסודו של ארגון החבר.

48. [דין וחשבון], Relatorio E Contas, המו"ל ארגון "החבר", Lisboa (ליסבון), דפוס Sousa-Ferradeira, 1949–5709. 23 עמ'.
בגב העטיפה יש המילה מי"פ ר"ת של מרכז ישראליתה פורטוגל, מרכז לפעולות תרבות יהודיות קהילתיות.

49. סדר הזכרת נשמות, Hazcarat Neshamot, המו"ל ועד בית כנסת שערי תקוה (הרב מ. דיזנדרוק), Lisboa (ליסבון), 5710–1949, 2 דף. (אוסף פרטי).

50. [ר' דוד זגורי], O Rabi D. Zagury, מאת Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), 1950, 24 עמ'. (ס.ל.).
קורות חייו ופעלו של הרב דוד זגורי, רבה של סאו־מיגל באיי האזורים.
פרטים על הרב ראה פרק רבנים וראשי הקהילה.

51. [כיבוש ליסבון] ...A Tomada, מאת Samuel Schwartz, Lisboa (ליסבון), דפוס C.M.L Grafilcas Da, 1953, 24 עמ' (ס.ל.).
קינה לר' אברהם בן עזרא.

52. ק"ק שערי תקוה, Moses Bensabat Amzalak, Lisboa (ליסבון), דפוס Imperio, 1954, 174 עמ'. (מכון בן צבי).
סיפור בית כנסת המרכזי בליסבון במאה העשרים, מייסדיו והרבנים ששימשו את בית כנסת.

53. [סדר יום הזכרון ויום העצמאות], Iom Hazicaron E Iom..., המו"ל [ועד הקהילה ליסבון], Lisboa (ליסבון), 1958–5718, 20 עמ'. (אוסף פרטי).

54. [משפחות היהודים...Genealogia Hebraica מאת Jose Maria Abecassis, Lisboa (ליסבון), דפוס Sociedade Industrial, 1990–1991. (מכון בן צבי).

הספרים, דלהלן, לא ראיתים, אך נראה ויש בהם מלים עבריות:

1. [ספר זכרון לחנה סיקווירה] In Menoriam Hanna Seçuerra, הוצ' החבר, Lisboa, 1936.

2. A Justica E A Synagoga Hes Haim De Lisboa, Lisboa, 1869, 16 P.

רבנים וראשי הקהילה

הרב ישועה הלוי

ר׳ ישועה הלוי נולד להוריו הרב יצחק הלוי ואסתר הלוי לבית כהן, בעיר גיברלטאר בשנת תקצ״ו–1836. ר׳ יצחק, אביו של ר׳ ישועה, כיהן פאר כרב בגיברלטאר והוא חיבר ספר פת לחם (וינה, תרמ״א), ובשיתוף הרב אברהם לארידו, חיבר ספר דת יהודית (וינה תרמ״א).

הספר פת לחם משום היותו ספר נדיר מאד, נעלם מעיני רושמי הספרים: לא בית עקד ספרים לחיים פרידברג, ולא בית עקד ספרים החדש למ. מוריה (הוצ׳ מכון ציון, קרית שמונה) ולא אוצר הספרים של בן יעקב מזכירים ספר קטן זה העוסק בהנהגות הסעודה וברכות הנהנין. ספר דת יהודית, שנכתב במקור בשפת לאדינו, נדפס בליוורנו בשנת תקצ״ז, בירושלים ת״ו שנת תרל״ח, ובוינה שנת תרמ״א. הרב יעקב אנקאווא תרגם ספר דת יהודית ליהודית ערבית והביאו לדפוס באלג׳יר בשנת תרט״ו, ונדפס שוב באלג׳יר בשנת תר״ס. ספר דת יהודית יצא לאור בקזבלנקה (רשמתי מהדורה זו בספר בני מלכים השלם שאני מכין לדפוס בע״ה).

קהילת ליסבון פנתה לר׳ ישועה הלוי לבוא לשמש רב הקהילה הגדולה בפורטוגל, לאחר לבטים ממושכים, נענה הרב להזמנה, עזב גיברלטאר ובא לליסבון בשנת 1865. בליסבון זכה הרב לשתי שלחנות תורה ועושר. לפרנסתו מצא פנאי לעסוק במסחר, לו הקדיש שעות מעטות ביום, ואת תורתו עשה קבע כפי שהעיד ראש ישיבת בית אל בירושלים, המקובל האלקי ר׳ מסעוד הכהן אלחדאד ז״ל:

״דיתיב ועסיק באורייתא תדירא יום וליל, ויהי ידו אוחזת בעכ״ב עסקיו, ויד הדוחה נטויה לעשותם עראי, ותורתו קבע בכל זמן״! (בהסכמה לספר אוצר חיים).

הרב ישועה הלוי עסק בתורת הפשט, אך גם מתורת החן לא משך ידו, וגם על כך, עדותו של ראש ישיבת המקובלים בירושלים היא מאלפת: ״חורז תורה לנ״ך ולתלמוד ופוסקים יעלה באחד ומאה, וגם מגוית האר״י החי זיע״א רדה דבש, מה עז מאר״י ומה מתוק מדבש, ולא זז ידו ממני... ללמוד אתי בצוותא חדא צוותא בסימא, וביותר בדברי הרב זיע״א תורת אמת סובר הרזי״ם, רזי לי רזי לי...״ (שם). הראשון לציון הרב ר.מ. פאניזיל ז״ל והרב מסעוד כהן ז״ל מדגישים עד כמה רבה של ליסבון היה נוהג לעשות חסד בגופו עם האנשים וכלשון הרא׳ פאניזיל ז״ל: ״וכשהוא רואה תלמיד חכם עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו... (בהסכמה לספר לי לישועה), וזאת אחרי שרבה של ליסבון היה ״שר גדול ליהודים, נישא בחצרות נסיכים ושרים, ועשיר מופלג מלא ברכת ה״!

הרב חיבר שני ספרים לי לישועה (ירושלים תרמ״ג) ואוצר חיים (ירושלים תרס״ח),

O RABI
DAVID ZAGURY

RABINO DA COMUNIDADE ISRAELITA DA ILHA DE S. MIGUEL, (AÇORES,) NO SÉCULO XIX

POR

MOSES BENSABAT AMZALAK

LISBOA
1950

שער ספר תולדות חיי הרב דוד זגורי

שניהם חידושים ופשטים על תנ"ך, ש"ס ורמב"ם, חידושים על הגדת פסח, ועוד. בהקדמה לספר לי לישועה משבח הרב את דרך הקיצור בפסיקת ההלכה וז"ל:

"ומה מאד קשה לי בראותי איזה אחרוני זמנינו אשר רחקו מדרך הזה (של הקיצור) ומאריכים ומביאים על דבר קטון תלי תלין של ענינים שאינם צריכים בהכרח, והקורא טורח ובורח, ובפרט בספרי השו"ת שמביאים ממרחק לחמם ואינם זוכרים דברי המדרש... כי הבאת אותם העניינים באותו פרק לא יקרא פלפול אלא בלבול, וכל מי שלבו לשמים שבח יתן זה לרבני המערב החיצון האוחזים בדרך המוכשר ומעולה זה...!" ביקורת קשה היתה לרב על שיטת הפלפול, והדברים עתיקים!

ספר אוצר החיים נדפס בירושלים בהשתדלות המלוב"ן רבינו מסעוד הכהן ז"ל (עיין המבוא לספרי רבנו ז"ל כח מעשיו הגיד לעמו, בן מכבד אב, שמחת כהן, שיצאו לאור מחדש בירושלים, תשנ"ב, בהשתדלות ידידנו מר אבישי בר אושר הי"ו, חבר הנהלת מכון הרש"מ)

הרב ישועה הלוי נפטר בליסבון בשנת תרנ"ו, שם מנוחתו כבוד.

הרב דוד זגורי

נולד בעיר מוגאדור לאביו ר' מסעוד זגורי בשנת תקס"ג 1803. רבותיו במוגאדור היו הרב המלוב"ן רבנו חיים פינטו זיע"א, המפורסם בשבחיו העצומים, רבי דוד חזן ז"ל ורבי אברהם קוריאט (השני) בעל ספר שו"ת ברית אבות (ליוורנו תרכ"ב).

רבי דוד זגורי בגיל 17, נרדף היה ע"י השלטונות במרוקו, נעצר וגם נגזר עליו לשבת בבית סוהר, ומשם נמלט. לימים היה במאראקש, ייסד שם ישיבה, ועמד בראשה, ולאחר מכן נמצא והיה בעיר ראבאט ולימד תורה שבכתב ושבעל פה. מתי הגיע למחוזות פורטוגל? הרב כתב על כך בהקדמה לספרו לדוד להזכיר: "והזמן טלטלני טלטולי דגברא באחת מאיי הים בערי פורטוגל סאו מיגל יע"ה שנת ותור"ה" (תרי"ז), הרי בשנת 1857 הגיע הרב לאי סאו מיגל באיי האזורים, במרכז האוקאינוס בין אירופה ליבשת אמריקה! הרב קבע מושבו בעיר פונטה דל געדה ושימש בני עדתו בתור שליח צבור, שוחט ובודק, מסדר קידושין ומורה צדק. גם בעיר פונטה התמסר לתלמוד תורה וכך כתב בהקדמה לספרו הנ"ל: ותלי"ת שם מצאתי ק"ק מערי המערב חכמים ונבונים ושלחו אחר התלמוד וספרי פוסקים... וקבעתי ישיבה בלילה שלוש שעות ולמדנו כמה גמרות מראש ועד סוף ובשבת דרושים תלי"ת..., הרב המחבר חי ולן מצעירותו בארבע אמות של תורה והלכה, ובהשתדלות בנו מרדכי, הדפיס ספר בעל ערך רב ושמו לדוד להזכיר (ספר זה נרשם בטעות ע"י ביבליוגרפים כנדפס בוינה תרנ"א, אך המומחים העירו על כך, והספר נדפס בלונדון תרנ"א, והרב המחבר רמז על כך בהקדמה וז"ל: "וכמה פעמים שלח אלי בני חמודי ה"ה מסעוד לשלחם לו (קונטרסי החיבור) להעלותם על מזבח הדפוס ולא איסתייעא מילתא עד היום שהלך אחיו ידידי מרדכי בני הי"ו ללונדריס ושלח אחריהם להדפיסם"... ע"כ, הרי שמקום הדפוס הוא לונדון)! הספר לדוד להזכיר יש לו ערך רב כי הוא מספר סיפורה של קהילה קטנה, כמעט ולא ידועה, סאו־מיגל באיי האזורים, מורכבת רובה ככולה מיהודים

יוצאי מרוקו, אמנם הפרטים בספר הם מעטים, אבל די בכך כדי לתעד קהל יהודי חשוב זה. חשיבות הספר בכך, שהוא הספר העברי הראשון, המצטט חידוש תורה למלוב"ן הגדול, המקובל האלקי, רבינו חיים פינטו זיע"א, איש קהילת מוגאדור. יש חידוש תורה מרבינו חיים פינטו זיע"א, אך מכיון שחידושי תורה של האדמו"ר ז"ל הם דברים מעטים, וידוע שרובי חידושי תורתו אבדו בימי ההפצצות על העיר מוגאדור בשנת 1844, זכות גדולה היא לרבי דוד זגורי ז"ל אשר זכר חידוש תורה זה מפה קדוש האדמו"ר זיע"א, וז"ל:

ושמעתי מפי הרב הגדול כמוהר"ר חיים פינטו זלה"ה שהיה מפרש פסוק זה (?) עפמ"ש במס' מציעא פרק הפועלים היה קא סחי ר' יוחנן בירדנא חזייה ריש לקיש ושוור לירדנא אמר ליה חילך לאורייתא! אמ"ל שופריך לנשיו! א"ל אי הדרת בך יהיבנא לך אחתי דשפירא מינאי קביל עליה בעי למיהדר לאתוויי מאניה ולא מצי הדר, ופרש"י ולא מצי לקפוץ כבראשונה דמשקבל עליו עול תורה תשש כחו (והיינו) קרבו רודפי זמה מתורתך רחקו – קרבו – כשהיו רודפי זמה! מתורתך – כשקבלו עול תורה – רחקו – ולא יכול לקפוץ כבראשונה ע"כ שמעתי.

בספר לדוד להזכיר מובאים חידושי תורה מהרב אברהם קוריאט זצ"ל, וכן מכתב מאת מנהיג העדה המערבית בירושלים ת"ו, הרב דוד בן שמעון זצ"ל, המכונה צו"ף דב"ש, כן יש חידוש תורה מאת ר' משה בן ר' יוסף בן הרוש (תושב קהילת אנגרא, באי טרסירא אשר באיים האזורים), וכן יש חידוש תורה מאת הרב אברהם הלוי, אחיו של הרב ישועה הלוי, רבה הגדול של ליסבון בעת החדשה, וכן יש פיוט מאת ר' יוסף סבג, תושב פונטה דל געדה, ועוד.

יהודי פורטוגל נהגו לתת נדבה הגונה לאותו עולה שהיה מסכים לעלות לקללות של פרשת בחוקותי ופרשת כי תבוא. ר' דוד זגורי היה לוקח נדבה מקהל פונטה בעד זה שהיה מקבל עליה שאין עליה קופצים.

הרב שמעון אביקציץ הוא נכדה של אחות ר' דוד זגורי. ר' שמעון אביקציץ, יליד מוגדור, היה ראש ישיבת כתר תורה בקזבלנקה ומחבר ספרים שש אנכי (קזבלנקה תרצ"ז) ואך טוב לישראל (לונדון, תרס"ו).

בשנת תרל"ז עבר הרב זגורי לגור בעיר הבירה ליסבון, ושם שימש כמסדר קידושין ושליח צבור, נפטר בליסבון בשנת 1898 ושם מנוחתו כבוד.

הרב לוי בן שמחון

נולד במרוקו לאביו הרב יעקב. הוריו אשר התיישבו ביפו, היו בין הראשונים אשר יסדו קהילת יפו שלאחר שנת ת"ר 1840. ר' יעקב נפטר בירושלים בשנת תרנ"ד. ר' לוי למד בישיבת ר' אברהם שלוש ביפו. ר' לוי ואחיו ר' יוסף החזיקו וניהלו ת"ת ובו נתחנכו רבים מילדי הקהילה ביפו.

הרב לוי בן שמחון הגיע לליסבון בשנת 1890 ושימש כשוחט ובודק, מסדר קידושין, והיה שליח־צבור בבית כנסת החדש שערי תקוה.

הרב אברהם קאשטיל

נולד בחברון, בשנת תרל"ח-1878, לאביו ר' נסים קאשטיל, למד בישיבה, והתמחה בשחיטה ובדיקה וכן היה מוהל. בשנת 1911 התמנה שליח צבור של בית כנסת הגדול שערי תקוה והוא החזיק בתפקידו זה עד יום פטירתו בשנת 1944. היה גם מסדר קידושין בקהילה וממלא תפקיד רב. הרב אברהם שמר על קשר עם ארץ ישראל, ובמיוחד, עם הראשון לציון הגאון הרב יעקב מאיר זצ"ל, ושלח בקביעות תרומות לועד העדה הספרית.

הרב יצחק וולפינסון

נולד בפלך וילנא, לאביו ר' יצחק וולפינסון, הגיע לליסבון בשנות השמונים של המאה התשע עשרה, שימש כשליח ציבור של בית כנסת עץ חיים, מס' 2, משנת 1985 ועד סגירת בית הכנסת בשנת 1904. בשנת 1900 התמנה לשוחט ראשון בקהילה. בשנת 1909 נסע לארץ ישראל וישב בפתח־תקוה, והיתה לו עמדה בכירה בועד המושבה.

הרב אליהו (אליאס) אנהורי

יליד ליסבון, נולד בשנת 1849 לאביו משה אנהורי. שימש כשליח צבור בבית כנסת עץ חיים, מס' 1, והיה לראש ועד בית כנסת זה.

שנים רבות היה מנהל חברת "גמילות חסדים" בליסבון ונשיא חברה קדישא של הקהילה. נפטר בליסבון בשנת 1925.

הרב מנדל דייזנדרוק

נולד בפולין לאביו ר' אברהם, הגיע לליסבון באמצע שנות העשרים של המאה זו, ומשנת 1930 עד שנת 1952 היה השליח צבור של בית כנסת שערי תקוה.

הרב יעקב טולידאנו

נולד בטנג'יר לאביו ר' משה, בשנת 1824. היה רב בליסבון בין השנים 1865-1899. נפטר בליסבון בשנת 1899 ושם מנוחתו כבוד.

ר' חביב טולידאנו בן הרב חביב

היה שליח צבור בבית כנסת עץ חיים בליסבון בשנת 1927. שימש כרבה של הקהילה בפארו בין השנים 1919-1925.

ר' יצחק זגורי

נולד לאביו ר' יהודה זגורי בעיר ראבאט בשנת תקנ"ה 1795, נפטר זקן ושבע ימים בליסבון בשנת 1879. הגיע לבירת פורטוגל בשנת 1840 ושם היה משמש כשליח צבור בבית כנסת עץ חיים, מס' 1.

ר' אברהם עשור

יליד טנג'יר שימש מאז 1945 בתפקיד שליח צבור של בית כנסת שערי תקוה, וכן בתפקיד רב הקהילה.

ר' שמואל ב"ר נתן מוטשניק

הגיע לליסבון בשנת 1913 ובשנת 1916 וכן בשנת 1917 ערך לוח חשוב מאד מטעם קהילת ליסבון.

בשער הלוח צויין שר' שמואל הוא שליח צבור, שוחט ובודק, מוהל ומורה צדק, היה ש"ץ בבית כנסת שערי תקוה משנת 1914 עד 1923.

שמואל שוורץ

המהנדס שמואל שוורץ עמל רבות לעורר העולם היהודי לנושא האנוסים מפורטוגל, והיה בין מקימי ועד האנוסים, כתב ספרים על האנוסים ולמען האנוסים.

ר' יעקב בן שבת

נולד במוגאדור שבמרוקו. בימי הפרעות של שנת 1844 הצליח לצאת מתוך ההפיכה ולהמלט אך כתביו הרבים אבדו בביזה. בידי הרב יעקב נשארו "רוח יעקב" דרושים, ו"ראש אמיר" דרושים למועדים, כתב היד "המון חוגג" על מס' חגיגה אבד גם הוא מידי בניו של הרב ולא נדפס מעולם, אך כ"י פיוטים "יגל יעקב" שרד והובא לדפוס.

ר' יעקב נדד לערים בצפון ואפריקה ועד לאירופה הגיע (איטליה ועוד) כדי לאסוף דמי ההוצאה לאור של חיבוריו. ר' יעקב שהה בשנת 1858 בליסבון למטרת איסוף נדבות להדפסת ספריו, ובאותה שנה נפטר ושם, בליסבון, מנוחתו כבוד.

לפי הרב יוסף בן נאים בספרו מלכי רבנן, ישב ר' יעקב בגיברלטאר והרביץ תורה שם, ונודע גם כאדם הבקי בתורת הסוד. הרב יעקב בן שבת הרביץ תורה גם בעירו מוגאדור, הרב יהודה בן מוייאל (בן אחותו של ר' יעקב בן שבת) רבה של מוגאדור בסוף המאה התשע־עשרה כתב: החסיד העניו ראש ישיבה בעירו, מורי ורבי הח' הש' והכולל ר' יעקב בן

שבת... ורבני מאראקש כתבו על הרב המחבר שהיה "לומד תורה ומספיק עצמו בלחם עוני... מתחסד עם קונו..." (ראה ההסכמות לספר רוח יעקב).

ספרי הרב הובאו לדפוס ע"י בנו הרב יחיא בן שבת: רוח יעקב נדפס בליוורנו שנת תרמ"א וגם ספר הפיוטים יגל יעקב נדפס בליוורנו באותה שנה. הספר יגל יעקב נדפס שנית בת"א בשנת תשמ"א! הרב המחבר היה מצאצאי הרב יעקב הלוי (בן שבת) הקבור במערה של העיר אופראן בדרום מערב מרוקו. על צאצאי הרב עיין ספר יגל יעקב, תל־אביב 1980, וספרו של דוד גאון "יהודי המזרח" עמ' 659–660.

פרופ' משה בן־שבת אמזלק

נולד בליסבון בשנת תרנ"ג 1892. הוריו ורבותיו נטעו בו אהבה עזה לעמו ולדתו. בבית ספר יסודי נודע הנער משה כעילוי, ואת לימודיו סיים בהצטיינות גבוהה.

השכלתו האקדמית היתה במדעי הכלכלה, והוא הוכיח, בספריו שחיבר בשטח זה, את גאונותו בנושא כה מרכזי במאה העשרים.

פרופ' משה אמזלק, בכח התמדתו, העמיק במדעי היהדות, והוכיח שוב שאין דומה לו מוסמך בתולדות יהודי פורטוגל. במחקריו שפך אור על חיבורי יהודי פורטוגל ועל תרבות יהדות פורטוגל, לפני ואחרי גירוש שנת רנ"ו–1496.

מחקריו הרבים אשר נכתבו בשפה הפורטוגלית:

הדפוס העברי בפורטוגל במאה הט"ו, סקירות על יהודי קוצין מאת משה פיריירה (פרופ' משה אמזלק ההדיר והוסיף הערות לספרו של פיריירה), קורות חייו של ר' דוד נייטו רבה הספרדי של לונדון, ספר של ר' יצחק די קסטרו על שמירת תורת משה (פרופ' אמזלק הוציא לאור את הספר מתוך כ"י מהמאה הי"ז), ההדרה מחדש של ספר על עיקרי ויסודות התורה של הרמב"ם מאת ר' דוד הכהן די לארה, מחקר על המשורר ר' שלמה די אוליביירה, ספר על המדקדקים העבריים וספרי הדקדוק הפורטוגזיים, מהדורה חדשה של דרשה של ר' חזקיה די סילבה, מהדורה חדשה של ספר מוסר קטן של ר' יצחק אבוהב, ועוד מחקרים רבים נוספים.

פרופ' אמזלק תרגם לפורטוגזית ספר פרקי אבות, וכן חיבר ספר בעברית הנקרא ספר חנוך.

מלומד ממדרגה ראשונה ופרופ' לכלכלה מבוקש ברוב האוניברסיטאות באירופה, עמוס עבודה במחקריו, מצא לו פנאי וזמן לפעילות בקרב קהילת ליסבון ושימש שנים רבות, בין השנים 1925–1975, כמנהיג וכראש ועד קהילת ליסבון.

קרוב ליובל שנים נחשב פרופ' אמזלק למנהיג וראש היהודים בפורטוגל, ובימיו זכתה יהדות פורטוגל לכבוד ולהוקרה. פעל למען הענין הציוני ישוב הארץ ובנינה, והתגאה ביהדותו, ובמוצאו הספרדי מרוקאי.

נפטר בליסבון בשנת 1978 ושם מנוחתו כבוד.

יוסף בן עולייל

בשנת 1858 נולד הילד יוסף בן עולייל בעיר טנג׳יר שבמרוקו. בשנת 1860 פרצה מלחמה בין ספרד למרוקו, ויהודים רבים עזבו טיטוואן וטנג׳יר ונדדו למקומות רחוקים, הוריו של יוסף עברו לספרד. שנים מעטות לאחר מכן נשלח לטנג׳יר ללמוד תורה בישיבת רב העיר הר׳ הדיין מרדכי בן ג״ו ז״ל.

חברת כי״ח שלחה הצעיר יוסף ללמוד בפריז. בסיום לימודיו בפריז נסע לארץ ישראל ללמד ביפו ובבית ספר מקוה ישראל. בארץ לא ישב שנים רבות כי הוא חלה ומוכרח היה לרדת מארץ ישראל – בשנת 1881 הוא נמצא בליסבון, ומאז ועד שנת 1921 ישב בליסבון, ולפרנסתו, עבד בהוראה, הצליח, התמחה בשפות והתפרסם כבלשן חשוב.

יוסף בן עולייל כתב שירים וחרוזים בעברית, צרפתית ועוד. תרגם כמה משירי המשורר הפורטולי הגדול כמואנס, וכן תרגם משלים וחידות ללוקמן, תרגם לפורטוגלית מגילת אסתר רות ואיכה, הגדה של פסח, מסכת אבות ראה ספרו פורת יוסף. פרסם ספר קטן בלועזית על האנטישימיות, וספר קטן בעברית ובו דברי מוסר ועוד (שני הספרים האחרונים יצאו לאור בטנג׳יר).

חלקו של בן עולייל בחקר הרומאנסירו הספרדי גדול: הוא רשם והעתיק כמאה וחמשיים רומאנסות, אשר שמע אישית בטנג׳יר, טיטוואן, סאוטה ועוד. בשנת 1921 עזב את ליסבון ושב למרוקו והתמנה כקונסול כללי של פורטוגל בעיר סאווטה, הניח כמה עבודות ומחקרים בכ״י. נפטר בשנת 1837 בטנגיר ושם נטמן.

נציין כאן שמות של בני קהילת פורטוגל, אשר לא התכחשו ליהדותם, גאים היו במוצאם ומילאו תפקידים מרכזיים בתוך הקהילה:

שלמה (אדולפו) בן הרוש, פרופ׳ לספרות, פרסם ספרים רבים על תרבות עם ישראל וגורלו. היה מנהל בית ספר היהודי בליסבון.

עיוש (אוגוסטו) אזאווי, ד״ר לרפואה, פרסם ספרים ומחקרים על רופאים יהודים פורטוגלים ועל רפואה, וגם כתב ספרים על עם ישראל וגורלו.

יוסף (ג׳וזיי) אזאווי, אחיו של עיוש, משורר והיסטוריון מפורסם בפורטוגל של המאה העשרים.

אלפרידו בן סעוד, פרופ׳ למדעי הפדגוגיה, וד״ר לגיאולוגיה ומינראולוגיה (נולד בפונטה דל געדה באי סאו־מיגל בשנת 1856 נפטר בשנת 1941).

יהויקים בן סעוד, מהנדס ומומחה גדול למחקר ימי.

יעקב בן שבת. יליד גיברלטאר 1823 נפטר בליסון 1916, פרסם קרוב לעשרים ספרים על הספרות והשפות הפורטוגלית, ספרדית, צרפתית ועוד.

פרופ' מרק אנהורי מומחה עולמי ברפואה, פרסם עשרות ספרים ומאמרים בתחום הרפואה.

אברהם בן־ראש, הידוע בשם ארטור קרלוס דו בארוס באסטוס, מצאצאי האנוסים בפורטוגל, שב ליהדות גלויה, והיה ראש וראשון המחזירים בתשובה, לחיק האומה, את קהל האנוסים. ערך סדורי תפלה לכל השנה בפורטוגלית עבור קהילות האנוסים. הוציא לאור וערך בטאון חשוב ליהודים האנוסים: הלפיד. נשיא קהל האנוסים בפורטוגל. מייסד בית כנסת גדול במרכז האנוסים בפורטוגל בעיר פורטו. פרסם מחקרים על יהודי פורטוגל.

ר' יעקב שבאבו, יליד צפת ירד לברזיל ומשם בשנת 1931 הגיע לפורטוגל, התמנה למורה למקצועות הקודש בבית מדרש לאנוסים בעיר פורטו. הניח כ"י שירים ופיוטים.
(האם יצחק שבאבו מחבר ספר "אלפון לילד", תוניס תשי"ד, הוא אחיו של ר' יעקב?).

ר' אברהם בישאשו (ביג'אג'ו), יליד קושטה 1858, רב בעיר פארו. הניח כ"י על התורה ופרקי אבות וכן כ"י על הלכות שחיטה.

מודעת פרסום של בית דפוס דה מודיסטה, ליסבון

פיוטים שנתחברו על ידי יהודים בפורטוגל

הסגנון והמבנה שאובים ממקור צפון אפריקאי, להוציא שירי יוסף בן עולייל
יהודי משכיל ובעל דעות מתקדמות. הסיפור בחרוזים על הצורר הגרמני מתפרסם כאן לראשונה

שירים ליוסף בן עולייל

תירוש דגן, בגן אגן, דודי לגן, הוריד רוחו:
נצב איתן, על המפתן, נרדו נתן, מהר ריחו:
לב נאמן, כפז נטמן, אורח נסמן, תמיד ניכחו:
מתוך עשן, כאור כבשן, עלה שושן, לבית נוחו:

אהה כי כבה, דגול מרבבה, בטרם שיבה, תהיה בו זורקת:
היה כמאור, מציץ חן ואור, כאודם טהור, פטדה וברקת:
רב מחשבות, מושך לבבות, פיהו נדבות, צדק ושלום:
נפש יקרה, בטוב צרורה, מנופך ברה, ספיר יהלום:
הדרת בחורים, ארבעה טורים, בפיו קישורים, ובנשמה:
כל־טוב נמצא־בו, חתום על לבו, כלשם שבו, וגם אחלמה:
הגיד אמרות, נעים זמירות, זכות וטהורות, בערך יפה:
נסק למרום, לזבול השלום, אך תרשיש הלום, שוהם וישפה:

מירכתי איים ימה כוכב הופיע,
לעינינו זרח, ונקרא לו, הידד:
אכן עד מחצית ארחו טרם יגיע
ויעקר פתאם וממרום שודד:

איך נפלת מעל נגדעת מרקיע,
הילל בן שחר יום בשעלו מדד
מסילתך אלהים, וכמו אבן הסיע
זר זרחך אשר עת חשך ונודד:

שוכני לחוף ימים, האי, אל דמי לך,
כי נאסף בנך, נרך סר וילך,
וילך בעוד יום מארץ החיים:

היה פז לעפר וספירים לאפר,
בהפר אל שמך דוד כהן מספר:
איכה יועם זהב בירכתי איים:

שוכני בתי חמר זפת ולוח,
יורדי הים שברם על כנפי רוח,
מה־תבטחו, עת ירד אל לשוח,
נפש כל חי נגדו ארצה תשוח:

מים רבים סבוני הקיפוני,
מצולות ים כרגע שטפוני,
חבלי מצוק מבוקר אפפוני,
שיני שאול מכל צד רדפוני:

ימין ושמאל ללא מועיל אשגיח,
גל אחר גל עלי ראשי יגיח,
כמרחוק סוס מלחמה יריח,
כל משבריו עלי הים הדיח:

איכה תבל תבלה כעשן תוהו,
איכה נמס שדה והר איפה הוא,
הלא כל בית מושב נמלח כמוהו,
והארץ היתה תוהו ובוהו:

תפלה לעני (סי׳ שמואל)

שמע נא אלי, ענני ענני!
מהר הסר דלותי, החסר והכפן,
ואני לגזול ולגנוב, פחדן הנני,
אגור מאד מאד, מוג לב כשפן,
לבלתי עין תראני, ויכוני רצח,
הלא גם אסיר אהי, כלמה נצח!

יצא ושוב אראה, אנשים עשירים,
רבבה כצמח השדה פניהם מאירים,
שמנו, ועבו, ביתך ותורתך נטשו,

מנת כוס זה, כל בני שחץ,
ויראיך חרידך, רעבו רששו,
טרפם חסר כל, מחץ ולחץ,

שמה מדוע? בחומה נהדרה,
נהם בככר נחמד, במרומי העיר,
יצהל ויתהולל, קרח בן מרה,
קולו סובב והולך, ירן בשיר,
שקלי כסף יפזר, לרוח שובבים.
צלצלי תרועה, ומחולות ערבים.

מאות אלפי זהב, באוצרו אגר,
צרורות שקים, כל יום ישית נוספות,
דל ועני, לפניהם את כיסו סגר,
קבה יקבה, לדורש עזרה, בחרפות,
קמץ בידו, לשוא הפקדת, עד עת...
לא לרש וגם למענך, לא יאבה תת.

יה צורי! נסני נא! בחון אמונתי!
שקלי אלפים, יפלו נא בגורלי,
בטח בי כי עמך אחלק מנתי,
ומחצה לעני ורש, ומחצה לי,
אם על אמונתי לא תשענה,
הכסף חציו, קח לך ראשונה.

משלי מוסר (מאת ר' שמואל מוטשניק)

התולעת בגבינה

גבינה אחת גדולה דשנה וטבה. שרצה תולעים. ותלכנה אנה ואנה. לאכול מדשנה ולשבוע מטובה. ותפרד אחת מהן ותלך הלוך סביב לגבינה עד בואה עד ראשה. ותשא את קולה ותען ותאמר: שמעוני אחי כלם. האזינו אמרתי כי נגידים אדברה. הלוך הלכתי סביב לכדור מושבתנו. לתור ולחקור בו פנימה וחיצון ולראות כל הנעשה תחת השמש. כי לא טוב היות אך אוכל ושותה ומרוה בטן. מבלי לחשוב מחשבות ולדעת דבר. ועתה הנה אנכי נצב פה במקום גבוה ורם. להביט מקצה אל קצה. אין דבר נעלם ממני. ואין נסתר מנגד עיני. שמענה והשתוממנה. אספרה גדולות ונפלאות. לא ידעון ולא שמעון אבותנו מעולם. ואל תאמרנה: ומה דבר חדש נמצא? הלא ידענו כי בגבינה אנחנו. והיא מחיתנו – אפס קצהו ידעתן. מעט מזעיר. עדין לא ידעתן כלו. לא ראיתן עד הנה גדולתכן כבודכן ותפארתכן עלי ארץ. האזנתי חקרתי דרשתי הטיב, ומה רב יתרוני היום מתמול שלשום.

דעו אחי! כי הגבינה אשר נחנו בה. עומדת בקערת כסף. משובצת זהב טהור. והשלחן אשר הקערה עליו מעשה חרש חושב הוא. וגם הבית אשר המה בו. יריעותיו רקמת שש וארגמן ומסגרת פז. וכלים מכלים שונים. שם ראיתי חיות קטנות עם גדולות. תרצנה רצוא ושוב. לשלול ולבוז ממחיתנו. ואף בזאת לא געתי בן. כי אמרתי תשלמנה טובה תחת הרעה הקטנה. כי תגדנה לי חדשות ואקרב להן. ויהי בדברי ויבוא הפרעוש. ויען ויאמר: ידוע תדע כי ישנן עוד מבלעדנו. חיות גדולות כשמנה ותשעה מהגבינה. ובשם אדם תקראנה. ואשאל למעשיהם. וישיבני הנה הם עושים גבינות יום יום – עוד לא כלה לדבר. ויעף אלי הזבוב ברעם ורעש. ויהס את הפרעוש ויאמר אליו: ומה תוסיף דבר. הן לא שטת בארץ. ומאין תדע לכלכל דבריך במשפט? שמע אלי חוקר! אנכי ידעתי ספורות לך. הוספתי חכמה. ראיתי רבות. בעופפי בקל כנפי בכל הארץ. ואומר. האמת בפי הפרעוש? ויען ויאמר. כן הוא. ולהגיד לך הענין כלו תדע. כי מלבד בני אדם ישנן עוד חיות רבות ובשם פרות תקראנה. שם תרבצנה בגן מחוץ לחלון הבית. גם בשדה ואחו אשר ארכם ורחבם רב מששים רבוא אלפים מהגבינה. שם יצמח צמח ודשא. מגשם ממטר. ואור השמש כי תזרח. בהם יכלכלו בני אדם הפרות. רבה יגיעתם וטרחתם! גם בשדות לעזקן ולסלקן. גם בפרות לגדלן ולשמרן. להתך החלב ולהקפיאו לגבינה.

ועתה אחי! הגבינה הזאת היא אחוזתנו לנו היא ולמולדתנו. מה רבה גדולתנו כי. למעננו כל המעשים הרבים האלה. ולמה ימטיר מטר. ולמה תזרח השמש. אם לא להצמיח צמחי השדה ודשא: ומה תועלתם. אם לא להחיות בם הפרות. הנותנות חלב. ואיך תעמודנה אלה אם לא יהיו בני אדם לגדלן ולכלכלן. להתך חלבן ולהקפיאו לגבינה לנו ולצרכינו? לא יקום ולא יהיה אחד כי יעדר אחד. נשלבים איש אל אחיו. וזה את זה יעזורו. עד בואם עד קצם ועד תכליתם ותהי הגבינה! אנחנו מבחר היצורים! וזה לכן המופת. כי בלב הארץ נחלתנו. ובטבורה מושבותנו. והכל שואף ומתאמץ לנו. נחנו תכלית ואחרית רצון היוצר. צאנה וראנה כבודכן ותפארתכן עלי ארץ. יתר שאת ויתר עז לנו.

עודנה היא מדברת בגאוה וגאון. ויקח אדם אחד פת הגבינה אשר עמדה עליו המדברת. ויבלע גם התולעה גם הגבינה יחד. ולא נשאר ממנה שריד ופליט וזכרם לנצח אבד.

שאב חכמה, אנוש נבער מדעת,
מבריה קטנה תאלף, מן התולעת,
ולד אישה, הגדלת הוספת, עשה שם מהרת,
אמנם כן, בנית הרסת, נטעת עקרת,
למעלה ממך, לא שמת לבך,
מעשיך, ופעלתיך, טבעו שאול,
נהפך יסודם, קלס–ופתלתל.

פיוטים לר' דוד זאגורי

שירת המוסר שכתבתי לי לשמי לקיים בה מצות שילוח. לידי"ן ורוחי בני חמודי ס' מסעוד זאגורי יצ"ו. ושמי הקטן חתום בראשי החרוזים הראשונים. לחן מציאותו ואחדותו.

אתה בני שמע קולי איעצך. הט אזנך קבל מוסר אביך:
נתן לך האל דעת ותבונה. תלך עמו באמת ואמונה:
יראת השם דעת אריכות רוח. הרי שלשה אלה בני נח:
דע אלהי אביך ועבדהו. וגם בכל דרכיך דעהו:
והסר כעס רוגז מלבבך. והעבר רעה מבשרך:
זכור אם במסיבה תהיה יושב. גם אויל מחריש חכם יחשב:
אם מלה בסלע משתיקא בתרין. ודע כי קול כסיל ברוב דברים:
גול אל ה' כל מעלליך. והוא יישר את כל דרכיך:
והזהר לקנות חברים טובים. יהיו לך ידידים ואהובים:
ראה כי ימי אנוש כצל עובר. ונשמרת מהיות עובר ומתעבר:
יראת ה' עקב הוא לענוה. נוהג בה כל ימיו בהשקט ושלוה:
חזק בתורת אל נורא עלילה. וקבע לה עת בכל יום ובכל לילה:
שמע בני לקול מוסר אביך. אשר נפשו קשורה בנפשך:
בלבי בוערת אהבתך. אוכיחך אערכה לעיניך:
אם אדם יגלה לך את סודו. טמנהו בתוך לבך וקברהו:
גם אל תגלה סודך לאחרים. אף אם בעיניך צדיקים וישרים:
הוה דן את כל אדם לכף זכות. גם היה איש אמונות רב ברכות:
אל תצא לריב מהר עם שום אדם. גם אם רעה גמלך והוא קדם:
אם יחרפך אדם פיך בלום. היה אוהב שלום, ורודף שלום:
אלהים תולה ארץ על בלימה. כי מה חיי אדם להבל דמה:
בבוקר תפלה תקדמך. אחר אז תצליח את דרכיך:
מעת עלות השחר קום נא. פן תורש אל תאהב השינה:
מעט שנות בני ומעט תנומות. תבלה את ימיך בניעמות:
אמת בפיך ובלבבך יוחק. כי כן כתוב מדבר שקר תרחק:
הקנאה והתאוה והכבוד. מוציאין אדם מן העולם אבוד:
תפלתך בלב ובשפתים. כל יום ערב בוקר וצהרים:
קבל הכל בסבר פנים יפות. אכן תהיה נזהר מן החניפות:
ירא מן החכמים כבד אותם. פן ואל תכוה בגחלתן:

אל תעשה שום דבר עד שתראה. הנולד ממנו אם לך נאה:
גם בשלום כל אדם תהיה מקדים. הכל יהיו לך אהובים וידידים:
בכל לבך בטח באל אחד. ומכל צרה וצוקה אל תפחד:
אחלה את אלהי הצבאות. הוא יעשה עמך לטובה אות:

פיוט על התלמוד שהקדיש לשמי קהל ס' מיגיל והגביר סי' יוסף אזולאי נ"ע

דברי שיר ושבח לצור תעודה. עליון קונה שמים וארץ:
על כן נשיר מזמור לתודה. הריעו לך כל הארץ:
לומדה מקיים תורה ותעודה. ובזכותה עומדים שמים וארץ:
היא ארוכה מארץ מדה. וגם מני ים היא רחבה:
הפוך בה והפוך בה. הוגיה נוחלים עולם הבא:
תורה תמימה נפש משיבה. עץ חיים היא למחזיקים בה:
ומיום חרבן עיר המלוכה. אין לו ברוך הוא בעולמו:
כי אם ארבע אמות של הלכה. ישראל הלומדים לו לשמו:
לולא היא היתה עולם הפוכה. מקיימה ישראל עמו:
חביבים מכל האומות חביבים המה. חיבה יתרה נודעה למו:
תורה תמימה נפש משיבה:
דברי תורה מעלים מטומאה. לקח טוב נתן לנו נורא עלילה:
יוסיף שנית את ידו המלאה. לישרים נאוה תהלה:
לפדות אהובה מיד שנואה. זה כמה שנים סוערה גולה:
ממשפחת רם כולה מלאה. חכמים וראשי ישיבה:
תורה תמימה נפש משיבה:
גדול תלמוד מביא למעשה. אשרי הוגה בו יומם ולילה:
אחלה פני רם ומתנשא. יהיה בעזרי ללמוד בו סלה:
וגם כי לא אהיה לו כנושא. לא אשכח תורת נורא עלילה:
כל ימי עד זקנה ושיבה. אזכה ללמוד בו מאהבה:
יהיה זכות זה מחסה לבניו. וחתניו לוקחי בנותיו:
וגם צדקו יהלך לפניו. ובגן עדן יהיו תחנותיו:
קהל קדוש זה ברך בגינו. ולבניו יעמדו צדקותיו:
תורה תמימה נפש משיבה:

פיוט למורינו הרב הגדול סב"ד, כמוהר"ר חיים פינטו זצ"ל
כשנתרפא מחליו

ארוממך יה, כי דליתנו, שועתי לך ותרפאני, ובימין עוזך תמכתני, עד הנה חסדך עזרני, ממצולות מכאוב הוצאתני, וכצרוף כסף צרפתני, אשורר כשיר מושי ומחלי, הלל וזמרה, שיר ושבחה, הפכת מספדי למחול לי ותאזרני שמחה, נותן ליעף כח ועצמה, על ראש דוי יסעדנו.

ארבע יסודות מנהיג בחכמה, ואת תפקידם לא ישנו, ואם יתגבר אחד מהם יפסד הגוף מתיקונו, ואף גם זאת אל פודה ומציל ומוציא מצרה לרוחה, הפכת מספדי למחול לי ותאזרני שמחה.

שיר שיסדתי ואני בתוך הגולה, לבית הכלא הוליכוני לתפ"ץ יום י"א לחודש תשרי בשנת לכל אש"ר יקראוהו והשם רחם עלי ויצאתי לאור יום ר"ח כסלו לנועם יעלת אהבי:

ארוממך יה ואודה שמך אשירה לך שיר ושבחה עשית, עמדי חסד ואמת, הוצאתני מצרה לרוחה, הפכת מספדי וכו':

נבהלתי וריעד אחזני, עת צרים צוררים קראוני, כמו שה לטבחה הוליכוני המה לנפשי כרו שוחה הפכת מספדי ותאזרני שמחה:

יהיו לחרפה ולמופת, עם האב והבן ישתה כאוו"נ כוס התרעלה במעיו יכנס יהיה לתנים, משאת ארוחה, הפכת מספדי וכו':

יעצו עלי עם גוי אכזרי שמו קש לאש גם עצמותיו ויאבד זכרו מאל עוזרי בניו וביתו הקדש לטבחה, הפכת וכו':

ושתו עלי עדי שקרים, ביניהם שמו חק ודברים, לולי ה' את ראשי הרים אזי לעפר נפשי שחה, הפכת מספדי וכו':

סבוני יחד גם סבבוני, בבית אסורים הזנחוני, משמחת רגל גם עצרוני כל היום בבכי גם אנחה, הפכת וכו':

פדה והציל מכל הצרים איש תבונה זרע ישרים, שמע נא קולו, ודגלו תרים בניו וביתו ישישו בשמחה, הפכת וכו':

אני ידעתי צורי גואלי, כי פשעי רבו לפניך, סלח נא חובי העבר מעלי, מלא משאלי חיים בשמחה, הפכת וכו':

חזק נא סמוך את נפילתי, אבד הקמים לעומתי, יהיו כמוץ לפני כל עדתי, יפלו כולם בתוך שוחה, הפכתה וכו':

זכור והבט ברית ושבועה, מהר והצמח קרן ישועה, אזי ומלאה הארץ דעה ונסו יגון ואנחה, הפכת וכו':

קבל נא שירת משורר לך, זכהו לחזות בהיכלך, יעלה יחד עם קהלך לנוה ציון כולם בשמחה:

פיוט שיסדתי ואני בתוך המסגר לתפי"ץ יום ג' בשבת י"ב לחודש אב הרחמן בשנת התק"פ לפ"ג:

אל ה' לעזרתה, אך לי תבוא לישועתה, נורא אתה אז דברת בחזון לחסידך:
נכספה גם כלתה נפשי אליך צורי קדושי, הוצא ממסגר את נפשי מבית כלא לעבדך:
ידעתי צורי ידעתי, כי כבדה מאוד אשמתי, חרץ מן השיטה יצאתי, רבו פשעי נגדך:
יהיה והיה והוה, כל יום תמיד לך אקוה, להציל אותי ממדוה, ערוב נא לטוב עבדך:
ואם חטאתי מאוד עצמה, מדת רחמיך קדמה, זכות אבותי לא תמה, זכר דבר לעבדך:
סוגרתי בין ארבע חומות, נסתכלתי בכל פינות, ראיתי בהם תועבות, לא עזבתי פקודיך:
פערו עלי את פיהם, שופטיהם וגם שוטריהם, לטרוף אותי בין שיניהם, אל תט באף את עבדך:
אתה צורי צור גואלי, סלח חובי גם מעלי, בטל הקמים לנגדי, גמול נא יחיה עבדך:
חזק וקים לנצח, הבט בעניי אל תזנח, אויבי תקריש לרצח, מזדים חשך עבדך:
אז יגדל שמך לנצח, יתרומם בפי עבדך:

פיוט לר' יוסף אסבאג

פונטה דל געדה, אי סאו מיגל, האיים האזורים

אני אשיר לקוני, בתוך קהל אמוני, כל יום כאיתני, אלהים מי כמוך:
יראתי ונבהלתי ועל חסדך בטחתי, גבור מלחמה מה גדלו מעשיך:
וגם אני תולעת אנוש נבער מדעת חסר מחכמה לפני גדולתך:
סמוך לעדתך, כלה קנויה לך ביד רמה, קויתי לישועתך:
פניך האר לנו, ואבד את צרינו, עשה נקמה, טמאו מקדשך:
אנא רועי מעודי, סכך הגן בעדי מנושי מרמה, גמול נא על עבדיך:
חזק צורי גואלי, בנה נא את הילי, אדיר בעצמה, נפלאים מעשיך:

פיוט מאת מסעוד אלקאיים חז"ק
על היטלר הרשע יש"ו

נועם נרדי נתן ריחו מלך במסיבו

את עם רב חשב אויב להחרימו
ושמו היטליר לרע יזכר שמו
נפשו בשאול בעדת מריעים
הוא וכל עדתו הרשעים
יהיו בנידוי משבעה רקיעים
היטליר הרשע ועדתו עמו.

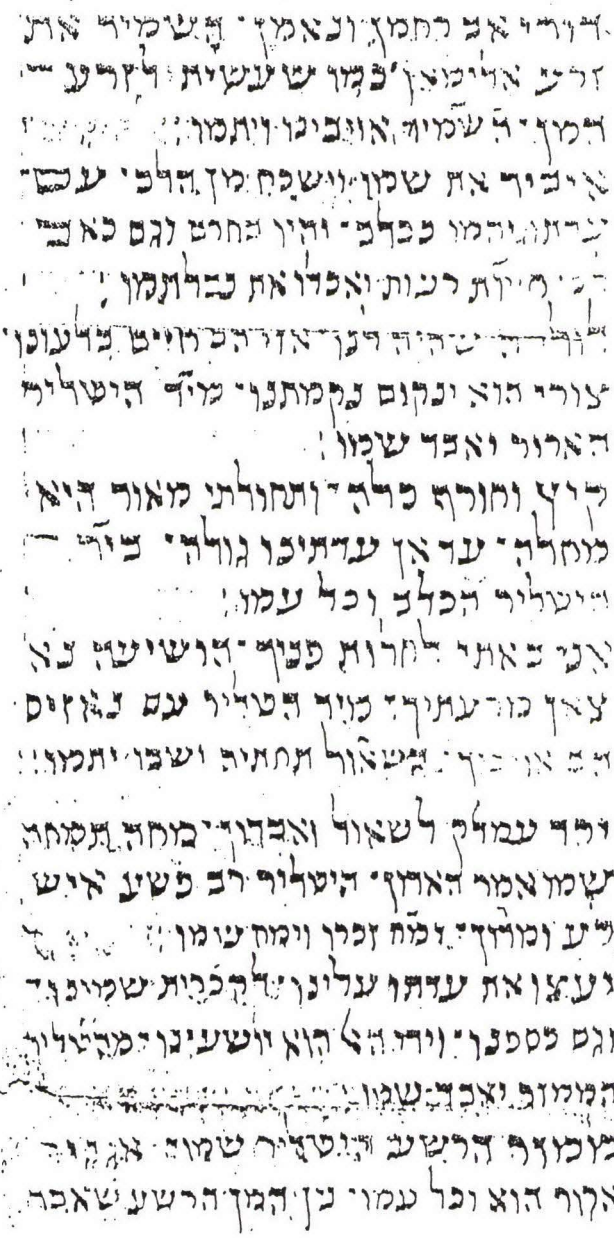
יה אב הרחמן תראה בעוניינו
ותפדינו מיד אויבינו
ותצילנו מצרותינו
יחזו אויבינו ויכלמו

ממרום יאבדו את שמו
הוא וכל עדתו עמו
ארור זכרו וארור שמו
והוא לא ראה כי יבוא יומו

סומך ה' לכל הנופלים
הוא ישמיד את כל האויבים
כימי צאתנו מארץ מצרים
למען זכרו ולמען שמו

עניינו אלהי אבינו
השמיד היטליר הארור אויבינו
ונראה במפלתו כולנו
יראו עינינו כי ימח שמו

ועיני דלו מבכי המר
על גלות אלימאן הרע ומר
ולבי עליהם חומרמר
יאבדו המה ישבו ידמו

דודי אב הרחמן ונאמן
השמיד את זרע אלימאן
כמו שעשית לזרע המן
השמיד אויבינו ויתמו

אבוד את שמו וישכח מן הלב
עם עדתו יהמו ככלב
יהיו בחרם וגם כאב לב
חיות רעות יאכלו את נבלתמו

לולי ה' שהיה לנו
אזי הם חיים בלענו
צורי הוא ינקם נקמתנו
מיד היטליר הארור יאבד שמו

קיץ וחורף כלה
ותחלותי מאוד היא מחלה
עד אן עדתינו גולה
ביד היטליר הכלב וכל עמו

אני באתי לחלות פניך
הושיעה נא צאן מרעיתך
מיד היטליר עם נאזים הם אויביך
משאול תחתית ישבו יתמו

ירד עמלק לשאול ואבדון
מחה תמחה שמו אמר האדון
היטליר רב פשע איש רע ומדון
ימח זכרו וימח שמו

יעצו את עדתו עלינו
להכרית שמינו וגם כספנו
וידי האל הוא יושיענו
מהיטליר הממזר יאבד שמו

ממזר הרשע היטליר שמו
אגגי ארור הוא וכל עמו

נין המן הרשע שאבד שמו
צרות רבות רעות אספו עלימו
ושמו היטליר לרע יזכר שמו

חנון רחם על עדתינו
ותבנה מהרה בית מקדשינו
ושם נעלה את עולותינו
בזכות אברהם ויצחק אבינו

זכור נא את שבועתיך
ותשלח לנו את משיחך
ותגאל את עדתך
בזכות יעקב בחיריך

קדוש גבור ונורא השב ליושנה עטרה
בימינו ובימיכם במהרה
בזכות הצדיקים לומדי התורה

ועיר ברלין צהלה ושמחה
ליהודים תהיה אורה ושמחה
צורי יוציאם מצרה לרוחה

ברך פודה ומציל ממרומו
ברוך כבוד ה' ממקומו

ליזבואה יע"ה שנת תפרח"ו כשושנה
ע"ה מ"א אני ומא חיי ס"ט

התכתבות בין יהודי פורטוגל
לבין ועד העדה הספרדית בירושלים

בהנ"ו

יום יום י"ט לחדש מרחשון התרפ"ז ליזאבונה.

כבוד הרבני המופלג עט"ר וצינ"ת הראש"ל הרב המאירי הי"ו (הרב יעקב מאיר הראש"ל). אדוני הר' ביום חה"מ סכות קבלתי את מכתבו יחד עם האקזימפלארים, ותכף ומיד נתתי אותם ביום הושענא רבא לאיזה אנשים אמידים כל אחד במעטפה לבדה ועד היום הזה עדין לדאבוני לא השיבו לי. נזדמנתי עם איזה מהם והתחילו לקונן ולפטפט כדרכם הטוב שהזמן רע להם ואינם יכולים לתת לזה וכהנה מין המתלאות הכוזבות... באמת הוא שבערי פורטוגאל זה שנים רבות ששורר משבר גדול ונורא אשר לא נהיה כמוהו ועוד נגע אחד אשר האמתי הוא מן הנגעים הגדולים והוא ירידת מחירו אשר לדאבוני ירד פי כ"א משיויו ובכול זאת היו יכולים לעזור על איזה דבר אבל האמת הוא שאינם מתעניינים בצרת אחינו הארצי ישראלים בעוונות הרבים.

ובאמת אין כדאי לדפוק על פתח ביתם בידי לקבל מעט מזעיר אשר לא שוה כלום יש בנמצא תחת ידי אזה שלינגים ואין כדאי לשולחם נחכה אולי יתקנו עוד לזה דבר ואז אשלח אותם בלי נדר. האדון אמזלאג אמר לי שהוא ישלח לזה דבר גם האדון לוי (?) השיב הן ולא ורפיא בידי ואין עוד חדש זולת ש"ר להר' הנשיא ר' יוסף אלישר הי"ו ושלום לכם שלוה בארמנותכם.

ידידו ומיודעו המוקירו אברהם קאשטיל

בהנ"ו

היום יום כ"ב לחודש שבט התרפ"ז ליזאבונה

ברכת אבות משוכן ערבות, לראש צדיק חמדת הלבבות, הר' המופלה וכבוד ה' מלא עט"ר וצינ"ת (וצניף תפארתינו – המעתיק) הר' המאירי (הכונה על הרב יעקב מאיר – המעתיק) הי"ו אתה ה' תשמרהו וכצינה רצון תעטרהו ואורך ימים תשביעהו אכי"ר.

אדוני הרב, קבלתי את מכתבכם היקר זמנו ט' טבת וראיתי כל הכתוב ולצערי שהמכריזים אשר שלחתם לי תכף חלקתי אותם לאיזה יחידי ואת פרים אנוכי שולח תו"ז המחאה על לונדון שלושה ליף וחצי ויש מהם אשר זה כמה פעמים אשר דברתי עמהם ולא רצו לתת בקוננם שאין הזמן מוכשר לזה וכו' וכו'.

יאמין לי אדוני הרב שאפילו על משכורתי משכורת פרנסתי הם משלמים ממש בצמצום, ומה לעשות איך שיהיה ירחם ה'.

יש תחת ידי עוד חצי ליף בעזי"ת אשתדל לקבץ מיד איזה דבר ואז אשלח אותם יחד ואין עוד חדש זולת להועד הקדוש ש"ר ביחוד להר' הנשיא יוסף אלישאר הי"ו נשארתי דשו"ט בניו"ק באה"ר ידידו המוקירו והמעתיר בעד אורך ימיו.

אברהם קאשטיל

היום יום ג' לחודש ניסן שנת ואמרת"ם כה לחי לפ"ק (תרפ"ז) ליסאבונה

אל כבוד הועד הקדוש של עיה"ק תו"ב ש"ר ירושת"ו

אדונים נכבדים את מכתבכם היקר זמנו י"ב אדר א' קבלתי לנכון וראיתי כל הכתוב רבות היקרים, ידעתי נאמנה שהאמת אתיכם על מצב אחינו העניים בירושת"ו אבל זה אוכל לומר שלמרות שהקהילה בליסבון היא קטנה עם כל זה הם נתבעים ונותנים ובאמת כאשר שהמשבר הוא גדול מזה שנים והמסחר עומד ועוד זאת שאני משרת ציבור ואיניני יכול להכביד ולהעמיס עליהם וכו' וכו' ועוד נגע אחד שהכסף לדאבוני עדין הוא בשפל המצב איך שיהיה יה רחם ה' תו"ז תקבלו ג"ק של לונדון על שני ליף וחצי וצרוף עם זה החצי ליף שהיה בידי, ומאתכם הסליחה באשר הוא דבר מועט.

גם תו"ז תקבלו שבעה ליף וחצי ועוד חמשים פרנקים סארפאטים [צרפתים] ששלחתי ע"ז מעיר פארו פרי קופה אחת שיסד הר' ר' אברהם פינטו נ"ע שהיה פה מזה ארבעה שנים ואתם עשו כמנהג עם המיסד נ"ע.

גם מזה זמן שלחו את הקופה הזאת ע"ש עט"ר הר' המאירי הי"ו וידעתי עוד שנקבץ כמעט עשרה או שנים עשר ליף ביום פורים ע"י הקופה הכל כאשר לכול והכסף הוא ביד סי' משה אמזאלג הי"ו, ואנוכי בקשתי בקשתי מהאדון אברהם לוי שישתדל בזה בטח שיגע לידכם הטוב אים ירצה ה' ית'.

ואין עוד חדש זולת שלום לכם שלוה בארמנותיכם ודשו"ט תחוגו את חג המצות

מידידכם המוקרכם והמכבדכם אברהם קאשטיל

הקופה הזאת שייכה להבתולה מרת רחל סתרנה בת לזנא אשר ע"י נעשית הקופה הזאת? לשלוח את הקבלה על שמה הנז'.

בהנ"ו

היום יום טו"ב לחודש אייר התרפ"ז, ליזאבונה

שפעת שלומים וברכות כחול ימים יוריקו משמי מרומים אל ראש עט"ר וצני"ת (וצניף תפארתנו) הר' המופלא וכבוד ה' מלא כבוד הר' המאירי (הכוונה על הראש"ל ר' יעקב מאיר ז"ל) הי"ו אתה ה' תשמרהו וכציונה רצון תעטרהו ואורך ימים תשביעהו אכי"ר.

אדוני הרב!

את מכתבו היקר זמנו כ"ד ניסן קבלתי בהדרן חין ונועם ובאמת נתפלאתי הרבה איך לא זכר ש"ר על הכסף אשר שלחתי ממש בתוך זה הכתב. דהיינו המחצה על שני ליף וחצי ועוד

כיום יום עוד לאוש עד פרעם לתלבושי

[illegible]

שבעה ליף וחצי במזומן כאשר כתוב במכתבי החולף וידעתי בבירור שזה שכחה ששכחו כן דנתי בדעתי ומאיתם הסליחה.

כי כן נא אדוני הרב אשחרכם לשלוח לידי את קבלת הכסף אשר היה בעין שבאמת הם כמנהגם הטוב דרשו ממני את הקבלה השם הוא רחל סקרירה [סקווירה] בת יהושע נ״ע ועל אודות האשה אשר חפצה לעשות זכר לבעלה נ״ע וכו׳ תכף דברתי עימה ואמרתי לה את הסכום הדרוש ואמרה לי שהיא תעיין ותראה בזה והיא תשיב לי בעזהי״ת אדוני הרב חפצתי לבקש מכת״ר חסד, והוא אם יוכל לעזור ולהמציא לי על ענין התאזרחותינו אני וב״ב להיות נתינים פלישטינים יען שמזה שנה שכתבנו ללונדון ולא ידעתי מה לעשות ואני כתבתי לעט״ר הר׳ מר חמי היו׳ שיברר עם כת״ר ע״ז בטחתי בחסדו הרב שעל ידו תהיה תשועתנו. ולא נאבד את מולדתנו זה משמים ישלח את עזרו מקודש אבי״ר.

אחלי להודיעני אם הקומטי של פה שלחו לכת״ר כאשר הודעתי לכם קודם החג ושלום לכם שלוה בארמנותכם נשארתי שלום בניו״ק.

המוקירו והמכבדו כערכו הרם והוא הצעיר
אברהם קאשטיל

ב״ה

היום יום אך טוב אדר שנת התרפ״ח ליזאבואה

ברכת אבות משוכן ערבות, לראש צדיק חמדת הלבבות, עט״ר וצינ״ת הרב המופלא וכבוד ה׳ מלא הרב המאירי הי״ו אתה ה׳ תשמרהו ואורך ימים תשבעהו וכצינה רצון תעטרהו אבי״ר.

אדוני הרב את מכתבכם המליץ קבלתי לנכון זמנו כ״ד שבט וראיתי כל הכתוב כן אדוני כן ידעתי שהאמת אתכם וה׳ ירחם. תמול ממש כמדומה שנשלח ע״י האדון אברהם לוי הי״ו שיק על סך עשר ליף ע״ש כת״ר ממה שנתקבל ביום פורים ומהקופות מעט מזעיר.

דשו״ט בניו״ק לכם שלוה בארמנותיכם המוקירכם והמצפה לרחמי שמים שמים ולברכותיכם והוא הצעיר אברהם קשטיל.

ובשו״ט תחוגו את חג המצות הבעל״ט.

ב״ה היום יום ג׳ ניסן התרפ״ט ליזאבונה

רבנים נכבדים שלום לכם,

את שני כתובים הבאים כאחד קבלתי וראיתי את כל הרשום הבוחר בירושלים והשוכן בציון ירחם על שארית פליטת עמו ישראל אבי״ר. אדוני ורבותי כמו בכל שנה גם בשנה הוציאו קופה מיוחדת לירו״שתו ונמסר הכל ביד האדון אברהם לוי הי״ו והוא ישלח בסך בעזי״ת לידכם תכף ולערך הקאמביו כמדומה שהוא יותר מעשר ליף וה׳ יעזור.

גם תו״ז שני ליף ששלחו לי מעיר סאמיגל לשלוח לידכם הי״ו אשחרכם לכתוב הקבלה ע״ש זה ״יהויקים סבג סאו־מיגל״

Joaquim Rebog
C. Miguel

דשו"ט בני"וק לכם ש"ר בני"וק לעט"ר הרב המאירי הי"ו ובשו"ט תחוגו את חג המצ"ות הבעש"ל ושלום לכם שלום בארמנותכם המקוריכם אברהם קשטיל ס"ט.

בראגאנצה 8.2.35

לכבוד קהילת אמשטרדם הנכבד ומנהיגיה אחינו בני ישראל

אני אברהם אלבינו אאוגוסטו בורגוס מיסד הקהלה בבראגאנצה, מתכבד לדרוש בשלומם ובה בעת להעיר את תשומת לבכם על מצבה העגום. מעמדם הכלכלי הרופף של יושבי העיר הזאת בני ישראל הוא ברע ואין מי שיגיש לה את העזרה הנדרשת לקיומה. כאן תתארו מה גדול כאבי שלי ושל בני ביתי בהיותנו צאצאי יהודים נכבדים בבראגאנצה עסקני צבור ואנשי מעשה, ונוסף לזה גם מצבי החמרי הורע מאד בזמן האחרון והנני נתון אני עם כל משפחתי במצוק ובמחסור רב ותמיד עיננו אל ה' אלהינו המבורך ובתפלה לפניו מקוים שיושיענו ויחוס וירחם עלינו בעתות אלה. בזכות תורתנו הקדושה ארצו היעודה לעמו, שנדד 40 שנה במדבר עם בואו אל ארץ נושבת וכו'

יום כ"ח רחמים שנת התרפ"ט

אדונים היקרים שלום לכם

ראיתי את הרשום במכתבכם ונדהמתי לדעת ע"כ מה שעבר בארצינו ע"י הערבים הארורים האלה ובפרט על אנשי עיה"ק חברון וידעתי שהכל באשמת המושלים האנגלים כי להם חרפה וכלימה להם בושה להם אשר באמת שמם יהיה לחרפה על אשר לא רצו או לא יכלו להגן על האנשים אשר באמת היו בלתי הגנה איך שיהיה.

השוכן בשמים יקום את דם אחינו בני ישראל השפוך דם נקיים ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע.

ידידי עתה חודש אשר קבלתי הטיליגראם ששלחתם לי ותכף ומיד מסרתי אותו ביד האדון משה אמזאלאק הי"ו והוא הבטיח שישתדל בעדכם ועוד הפעם אמרתי לו והשיב בטח שישלחו לכם הדבר יה רחם ה'.

ובחג הפסח נשלח את כל הכסף בטח שהוא יגיע לידכם תו"ז במחאה על לונדון ע"ס שלשה ליף ע"ש עט"ר הרב המאירי הי"ו שם הגברת דונה לוי אשת המנוח ר' ישועה לוי נ"ע הקבלה על שם הגברת.

אדוני וידידי היקרים בטח שידעתם שכל משפחתנו אשר בחברון גם עברה בירושת"ו והערבים הארורים שדדו הכל מהם ונשארה בחוסר כל.

כי כמו שאנוכי מהיותי בליזבון עד היום הזה זה עשרים שנה תמיד השתדלתי להטיב לכם ובפרט עם כל השד"רים כאשר זה ידוע לכם לעשות חסד עם משפחתי אשר בירושת"ו לעזור להם בעת צרתם ותודה לכם ש"ר לכם שלוה בארמונותיכם ידידכם המשתתף בצערכם.

ש"ר ביחוד לעט"ר הרב הי"ו הר' המאירי ויזכר ויכתב בספר חיים טובים וסלח נא אנוכי

1253

מבקש שלא כתבתי וגם נשלח ע"ש שני שיקים ע"ס שלשה ועשרים ליף לבית החולים.
וש"ר.

אברהם קשטיל

ב"ה. יום ב"ך לחודש רחמים שנת תרל"ד. תכתבו לחטו"ל ידידינו ואהובנו רחם רחמתים מ"ע הרב הכולל בישראל להלל במהור"ר דוד זאגורי יצ"ו אתה ה' תשמרהו כי"ר: אחדשו"ט באה"ר. ואני תפלתי למען יעמד חי ובריא אולם במוטב תלתא כחדא לעילא מכל ברכתא אכי"ר:

אות לטובה להודיע מקבלת כתבו הבהיר בשבוע זאת ושם כתוב לאמר על ענין הלירא המשולחת מאת רו"מ למ' חמותו תנצב"ה שהיא כעת ביד אברהם חזן יצ"ו בנא אמון יע"ה שאקבלנה ממנו לעשות בה חלוקה דרבנן של בני מערבא הי"ו וכבר מכרתי הכתב ביד רב אחאי ורב רחומאי. הרב כמוהר"ש חזן יצ"ו ובקרב ימים בע"ה תגיע לידי ואני מוכן ומזומן לשרת בקודש לעשות רצון צדיק נכון לבו בטוח ואנא דאמרי תשואות חן חן רב חנא ורב חסדא. ויזכה למצות וישלם ה' לו ותהי משכורתו שלימה על כל פרוטה ופרוטה תרקבא דדינרי ברבות הטובה גם עד זקנה ושיבה. ויתחדש עליו שנה טובה ומתוקה ויזכה לשנים רבות נעימות וטובות לב שמח כל הימים כנה"ר וכנא"ה הדשו"ט באה"ר

הצב"י מע"ט דב"ש (רוד בו שמעון)

25.3.1825

אדוני הרב הראשי הרב יעקב מאיר ירושלים

אדון נכבד,

קבלנו מברקכם ואנחנו מצטערים לספר לכם שאין ביכולתנו להבריק לכם כי דמי המברק גבוהים וזה חבל שהדואר אוכל מה שהעניים יכולים להרוויח, והמעט שאנו שולחים לכם הוא 4 לירות סטרלינג מאתנו וחצי לירה ועוד חצי לירה מאת מר שמואל סיקווירה סך הכל 5 לירות סטרלינג שאנו שולחים בשיק רשום על שמכם.

כאן בעיר פארו אנחנו רק 3 משפחות המסוגלים לתרום משהו וכל קהילות פארו מונה 40 יהודים כולל ילדים ונשים, ואנו צריכים לשמר שתי בתי כנסת, ורב שוחט, וזה הרבה עבור הכסף הקטן של (יהודי) פארו. אנו לבד דואגים לפעילות בית כנסת אחת, ואנו תומכים בעניים שלנו, אלה הסיבות מדוע אנו לא שולחים יותר ומדוע לפעמים אנו לא נענים לבקשותיכם. אנו מתפללים לה' שיעזור לנו על מנת לעשות כל מה שאנו צריכים לעשות.

אנו מאחלים לכם פסח שמח, ואנו מבינים שאתם מחפשים יהודים בעלי מלאכה ולא סוחרים.

מתפללים לה' שיעזור לכם לעשות דברים טובים עבור פלסטין.

מסור לכם

סיקווירה עמרם ובנו

תשובות חכמי הדור לשאלות בני הקהילה

מוגש כאן לקט תשובות חכמי הדור לשאלות בני הקהילות השונות בפורטוגל. העיון בשאלות ותשובות מבהיר לנו אופיו הרחב של הסיוע שהושיטו יהודי פורטוגל לאחיהם בארץ ישראל, ובמיוחד לבני קהל המערבים בירושלים:

סיוע מידי באמצעות מזומנים (ראה לדוגמה, מכתב הרב דוד בן שמעון המוכנה צוף דב"ש בענין נדבת יהודי העיירה סאו מיגל באיים האזורים), סיוע תמידי ולאורך זמן בפתרון מצוקת הדיור של קהל המערבים (ראה רשימת המתנדבים לבניית "עליות אליהו" בהשתדלות השד"ר הרב יעקב בן עטר ז"ל, מראשי קהל המערבים), סיוע להגברת לימוד התורה בקרב קהל המערבים (ראה תשובת הרב רחמ"ן נאים ז"ל).

הלקט מגלה לנו דרכם המיוחדת של בני קהילות פורטוגל בקיום מנהגים מסויימים (ראה תשובת הרב רחמ"ן נאים ז"ל מתוך ספר שושנים לדוד), וכן למדנו על קשרי יהודים ולא יהודים בפורטוגל או על חסד לאומים.

שמות החכמים המשיבים לשאלות בני הקהילה מצביעה על המרחב התרבותי אליו משתייכים יהודי פורטוגל בעת החדשה.

שו"ת מספר בן מכבר אב לר' מסעוד הכהן אלחראד ז"ל

א) שאלות מעי"ת לישבוא"ה יע"א ראיתי השאלה ששאלו על מחללי שבתות בפרהסיא ואינם שומרים הדת אם יכולין לשאת ולתת עמהם וליקח מהם ולתת להם בבית החשבונות של משא ומתן ע"כ יורינו המורה אם מותר או אסור.

לזה אשיב דמר"ן ביו"ד סי' רנ"א כתב דמי שהוא עבריין על אחת מכל מצות האמורות בתורה ולא עשה תשובה אינו חייב להחיותו ולא להלוותו ומפרנסים עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום יע"ש. עוד כתב מר"ן שם מי שהוא עבריין להכעיס וכו' אסור לפדותו אם רוצים לפדותו אבל אין מחוייבין בדבר ע"כ יע"ש שם פתחי תשובה ז"ל באופן דמומר לתיאבון הרי הוא קיל ואם רוצין פודין אותו. וא"כ משא ומתן לעשות עמהם הדבר פשוט דמותר דאין עושים משא ומתן עמהם אלא להנאתם של ישראל שרוצים להרויח ועושים משא ומתן עם המומרים ואינם מכוונים אלא להנאתם ולא בשביל המומרים וא"כ מותר להסתחר עמהם. ועיין יו"ד סי' קמ"ח דהגוים בזמן הזה שרי לעשות משא ומתן עמהם אף ביום חגם דעכשיו אינם עובדים ע"ז ומכירים שיש אלוה הוא אלקינו ואין עוד אחר. וא"כ

המומרים בזה"ז לתיאבון ואם ע"י משא ומתן מרויחים ומתפרנסים הא ודאי מותר ועיין או"ח סי' קנ"ו דאפי' לעשות שותפות עם הגוים בזה"ז מותר. ועיין יו"ד סי' ב' המומרים הללו לחלל שבתות בפרהסיא הם כגוים לגמרי ושחיטתן נבלה ויינם יין נסך כמבואר במר"ן יו"ד סי' קנ"ד ס"ח ומר"ן יו"ד סי' קנ"ט דמותר להלוותן ברבית אבל לא ללות מהם עיין יו"ד סי' קנ"ח מורידין ואין מעלין וא"כ הרי הם כגוים גמורים וכיון שמותר להסתחר עמה דישראל להנאת עצמו הוא מכוין ומה גם בזה"ז הן בעון נתרבו המומרים ועוברי עבירות ומחללי שבתות שאם נאמר דאסור לעשות מו"מ עמהם לא שבקת חיי לכל בריאה ודאי דשרי להסתחר עמהם. ע"כ:

ב) עוד שאלו אם בתי הכתיבה של מו"מ חייבים במזוזה הרלתות של החדרים או לא. ע"כ:

גם לזה אשיב ואומר דמרן יו"ד סי' רפ"ו סי"א פסק דהחנויות שבשווקים פטורים. אך הרב פתחי תשובה הביא משם ספר יד הקטנה על הרמב"ם ז"ל דחנויות שבשווקים פטורים הם החנויות שפעם אחד בשבוע ממלאים אותם סחורה ואח"ך מפנים מהם הסחורה לגמרי אלו פטורים שאינם נקראים דירת קבע ברם החנויות שיושבים בהם בכל יום לא גרע מבית האוצר שחייב במזוזה אף אלו חייבים כמו בית האוצר אך הרב ט"ז ז"ל שם כתב העיקר הוא שישינים בלילה אף שיושבים בכל יום אינם חייבים שאינו נקרא דירת קבע וכיון שיש מחלוקת בין הפוסקים אם רוצים להניח בהם מזוזה בלי ברכה יניחו דהברכות אינם מעכבות כיון שהם במקום נקי ומכובד שאין לפניהם טינוף והחדרים זה לפנים מזה יניחו כיון שכל הדלתות יש להם שני מזוזות ומשקוף. ע"כ:

ג) עוד שאלו זרעונים וירקות שמניחים אותם הגוים בתיבות של מתכת סגורים ודבוקים לגמרי ומכניסים אותם לתנור עם מים חמים בתוכם ונשארים הזרעונים חיים שאינם ראוים לאכילה ויהודים קונים אותם ומבשלים אותם לאכילה אם יש איסור בדבר משום בשולי גוים או לא ע"כ:

ואען ואומר כיון שאינם ראוים לאכילה ונשארים חיים ועל ידי ישראל מתבשלים אין בהם משום בשולי גוים וכ"ש אם אינם עולים על שולחן מלכים לית בהם משום בשולי גוים אף אם נתבשלו והרי זה דומה לחטים ששולקים הגוים ומיבשים אותם וקונים אותם ישראלים ומבשלים אותם אח"ך. וא"כ הוא דבר מפורש בהרב זכור לאברהם ז"ל דמה שמניחים חטים במים לבד ואוכלין אותם כך הוי כקליות מלחם שאין מביאין אותן לעיקר מאכל אלא אוכלין אותם שלא בתוך הסעודה ובזה ליכא משום בשולי גוים ע"כ. ואם אלו החטים וירקות נתבשלו כמאכל ן' דרוסאי דהיינו שליש בישול מר"ן ביו"ד סי' קי"ג פסק לאסור אם לא שעת הדחק וכו' יע"ש ומור"ם פסק להתיר כמבואר שם והרב ש"ך והרב ט"ז הסכימה דעתם כדעת יש מתירין וכתב הש"ך הכי הסכמת כל האחרונים עכ"ל ובמקום דקבלו דעת מר"ן ודאי יש לאסור ועיין כנה"ג סי' קי"ב הגהת ב"י אות מ"ג ומ"ד יש מתירים. ואם כמו שמוכח מהשאלה שאינם מתבשלים ונשארים חיים א"כ ליכא משום בשולי גוים כלל ע"כ:

ד) עוד שאלו ת"ח שוחט שלא יש לו סמכא והוא שוחט יען שיש לו שררה מאבותיו היו שוחטים אם יוכל לסמוך לאחר או לא יורינו המורה. ע"כ:

גם לזה אשיב דמור"ם ביו"ד ה"ש סי' א' אפי' יודע הלכות שחיטה ובדיקות אם לא נטל קבלה לא ישחוט. וכתב עוד ובקצת מקומות נוהגין להחמיר עוד דהמקבל נוטל כתב קבלה מן החכם לראיה שנתן לו קבלה ע"כ. וא"כ הת"ח השוחט שיש לו שררה מאבותיו היאך היה שוחט כיון שלא נטל כתב קבלה אפי' מאביו כמ"ש הרב ברכ"י חיו"ד ס' קי"ג שיכול ליטול סמכא מאביו ואם השוחט הנז' יפרש מ"ש מור"ם סי' הנז' אם לא נטל קבלה לא ישחוט ר"ל ששחט לפני אביו או אחר כשהתחיל לשחוט ג' פעמים רצופים זוהי הקבלה אין פי' דברי מור"ם כמו ההבנה זאת שהרי כמה מהאחרונים החמירו שצריך שיטול סמכא היינו כתב קבלה כמבואר בכנה"ג סי' א' הגהת ב"י אות כ"ג חיו"ד וז"ל עמ"ש מר"ן ב"י ונהגו באשכנז שלא לסמוך על שחיטת שום אדם וכו' וכן הוא המנהג אצלנו וכן כתב בספר המפה וסיים וכו' עד וכן המנהג אצלנו שאין שוחט שום אדם אם לא נטל כתב קבלה מן החכם ורוב דברים אלו כתבם רש"ל בפ"ק ד"ה והב"ח והרב לחם משנה ז"ל ובעל דמשק אליעזר ז"ל וכתב עוד בעל דמש"א ז"ל ואני נוהג לכתוב בשטר הקבלה ששחט ג' תרנגולים כנהוג וכו' יע"ש עכ"ל מבואר שצריך דוקא כתב קבלה וזהו שכתב מור"ם אח"ך ובקצת מקומות נוהגין להחמיר עוד דהמקבל נוטל כתב קבלה מן החכם לראיה וכו'. ועיין להרב שלחן גבוה בתשובה סי' ב' דמסיק מי שלא נטל סמכא ושחט שחיטתו אסורה יע"ש ועיין להרב לקט הקמח שהביא תשובת נחלת שבעה סי' ט' ומהר"ם מלובלין ס' נ"ד צדד והורה פנים לאסור למי שיודע היטיב ה' שחיטה ובדיקות אך מעולם לא שחט ולא בדק שלא ישחוט אפ' דרך מקרה הגם שמצד הדין היה מקום להתיר מאחר שהוא בקי וכמ"ש הרב חוות יאיר ז"ל בתשו' סי' קע"ח והביא דבריו הרב שלחן גבוה בתשו' הנז' וז"ל אם השוחט אומן בשחי' אפי' שלא נטל סמכא שחיט' כשרה כיון שהוא בקי וכו' רוב האחרונים אסרו וענין לקיחת הקבלה אינו אלא מנהג אך להיות הדבר פרוץ אין להקל כלל שיכול לשחוט ויבדוק בלי כתב קבלה דא"כ כל אדם ילך וישחוט בלי כתב קבלה אף שאינו יודע הלכות שחיטה: וא"כ בנדון דידן מאחר דכמה פוסקים אחרונים פסקו דצריך ליטול סמכא דהיינו כתב ת"ח השוחט הנז' צריך מחדש ליטול כתב קבלה הוא בעצמו ואח"ך יכול לשחוט וכ"ש לתת סמכא ולסמוך לאחר אינו יכול וכמעט כל עוד שלא נטל קבלה השוחט הנז' אסור לאכול משחיטתו ואפי' הכלים אסורים כמ"ש הרב שלחן גבוה אף שהוא בקי ואומן בשחיטה ובדיקה צריך ליטול כתב קבלה ואם לא נטל איתרע חזקתו ושררתו וחזקה ושררה לא תועיל רק שאינם יכולין הקהל לסלקו ולהביא אחר במקומו אם יש לו כתב קבלה בידו וה' יאיר עינינו בתורתו:

שאלה ישראל שהיה מאנשי חיל של הגוים ונתגדל באנשי חיל עד שנעשה מגדולי המלכות ונעשה שר אלפים והיה רשע גמור אוכל מאכלות אסורות ומחלל שבתות בפרהסיא ואחר זמן חזר בתשובה אינו אוכל מאכלות אסורות וגם מתפלל שחרית מנחה ערבית ועושה מצות וצדקה אמנם נשאר גדול במלכות ועושה מלאכתו אצל המלכות בכל יום ויום כמה שעות ביום ואפי' ביום שב"ק כמעשהו בחול ויש חשש שמחלל שבת בכתיבה

וכותב כתיבה של גוים אם נקרא בזה מחלל שבת בפרהסיא ונקרא מומר לכל התורה כולה ושחיטתו אסורה ויינו יין נסך והרי הוא כעכו"ם. יורינו המורה:

ואען ואומר לכאורה נראה דכתב של עכו"ם ביום שב"ק שהוא מלאכה דאורייתא ואסור כמ"ש הרמב"ם ז"ל בפ' י"א מהלכות שבת הכותב בכל לשון וכתב כל לשון הרי הוא חייב וכן פרש"י במשנה בפ' ג' דשבת ד"ה בכל לשון וכו' כתב וגופן של כל אומה ואומה וכן כ' ר"ע אמנם ממ"ש מר"ן באו"ח סי' ש"ס כתב באה"ט שההגהות מימוניות חולק על הרמב"ם דכתב שכתב שלהם אינו כתב וכו' ומור"ם כתב בסי' ש"ו עמ"ש מר"ן לקנות קרקע בא"י ולכתוב ולחתום בערכותיהם אפי' בשבת דכתב שלהם אינו אסור אלא מדרבנן ופירש הרב אלי"ר אינו אסור אלא מדרבנן היינו אמירה לגוי לכתוב הגוי אבל אסור ישראל לכתוב בכתב שלהם דהא תנן בו פ' הבונה בכל לשון חייב ופרש"י כתב של כל אומה ואומה וכמ"ש התוס' גיטין דף ח' ע"ב וחידושי הרשב"א שם ור"י שיף ובתוס' בפ' מרובה דף פ' והריב"ש סי' שפ"ה להדיא ודלא כמ"ש ע"ש במ"א סי' ש"ס הביא הגמ' פ"א הלכות ס"ת ישראל הכותב בכתב שלהם אינו אלא מדרבנן ואפי' בכתב שלענו שקורין גמש"ט וכן מצאתי באגודה בפ' הדר על כתב שלהם ולבית שמואל ס"סי קכ"ו אשתימטתיה עכ"ל. וכתב ש"ך ביו"ד סי' ב' ס"ק ה' וז"ל מומר לע"ז וכו' דע שיש מחלוקת בין הפוסקים בזה והעיקר להאומרים דמומר לע"ז אפי' בצינעה אפי' רק אחת הוי מומר לכל התורה כולה ודינו כעכו"ם וכן אפי' חילל שב"ק פעם אחת בפרהסיא וכו' ועיין סי' קי"ח וקכ"ד ס"ק ט"ז וסי' קי"ט ס"ק ז' וס"ק י"ב באנוסים יע"ש: והגם שכתבו הגהות מימוניות משם רבינו שמחה בפ' ז' מה' ס"ת דכתיבה דקה שלנו הנקראת משי"ט אין חוששין לה דאינה כתיבה גמורה ואינה צריכה שרטוט ושטרי הדיוטות שאנו כותבים אינו חשוב כתב לעין חיוב שבת החמור כ"ש הכא וכו' יע"ש היינו דוקא בכתב שלנו הנקרא משי"ט אבל בכתב גלחות אסור וכדכתב הרב חתם סופר בחלק ה' שאלה קצ"ה ובסוף התשו' כתב וז"ל דע מה שהפקיעו הפורצים לומר בשם רמב"ן דליכא איסור דאורייתא בכתב גלחות טעו במה שנדפס בב"י א"ח סוף סימן תקמ"ה בשם ספר תורת אדם להתיר בחה"מ כתיבה משיט"א וטעה בתרתי חדא שאיננו בס' תורת אדם לרמב"ן אלא בס' תולדות אדם וחוה סי נ"ד ופליג עליו הרב ב"י וד"מ שם אות ג' ועוד לא התיר אלא כתב משיטא שלנו כיון דבעי כתיבה תמה אבל כתב גלחות כתב גמור הוא וכן רמז מג"א שם סי' תקמ"ה ס"ק ג' ובנב"י תניינא סי' כ"ט כתב כדאי רמ"א לסמוך עליו במ"ש בא"ח סי' ש"ו סי"א אע"ג דמנ"א ובש"ס קכ"ו פליג עליו מ"מ יפה כתב הגאון דאיהו עסיק באיסור דרבנן לכתוב ע"י גוי דלרמ"א הוה שבות דשבות ולשאר פוסקים שבות אחד וכתב דבהפסד מרובה כמו עובד דהתם יש לסמוך בדרבנן ארמ"א דבין כך ובין כך דרבנן היא אבל לכתוב ישראל בעצמו חלילה וחלילה דודאי הלכה פסוקה דלא כהג"ה הנ"ל וחייב חטאת עכ"ל. מבואר מהאמור דוקא כתב שלנו הנק' משיטא למאן דמתיר הוא דמותר אבל כתב גלחות אסור מדאורייתא הלכה פסוקה: וכתב הרב שלחנו של אברהם הנ"מ יו"ד סי' ב' ס"ק ו' ד"ה לחלל שבת בפרהסיא וכו' ובסוף דבריו הוכיח אפי' פעם א' חלל שבת בפרהסיא ויודעים עשרה ישראלים ולאו דוקא בפניהם כמ"ש ש"ך סי' קכ"ז מגמרא יע"ש ועיין בס' חמרא וחיי בגמרא שם משם המאירי שצדד בזה עכ"ל. ועיין להרב ערך השלחן באו"ח סי' ש"ו שהביא ראיה מהריב"ש ומר"ן ב"י א"ח סי' רמ"ד שכתבו דכתב שלהם אסור מדאורייתא

בשבת יע"ש וביין בהרב צוף דב"ש הנ"מ כמור"ר דוד מועטי ז"ל בשאלה נ"ב שהעלה על המעות שלוקחים ביוש"ק נדרים של המצות או הני שדר"י א"י תוב"ב והעלה דוקא משום ישוב א"י התירו אמירה לגוי ולא לכתוב בידו דכתיבה שלהם אסורה מדאורייתא יע"ש ועיין בהרב חתם סופר בשאלה קצ"ה דמחלל שב"ק או נושא ונותן בחנותו ביום שב"ק ואפי' פותח בה מעט אשר בשם ישראל יכונה לפתוח חנותו או לסחור סחורתו ואי אפשר לכופו בשום אופן הרי הוא מופרש ומובדל מעדת ישראל ואין לו דת כלל ופסול לעדות ולשבועה וכלל דבר ושחיטתו אסורה וכל מאכליו ומשקיו בחזקת איסור כי איבד נאמנות שלו ואין חילוק בין פותח חנותו מקצתו או כולו או חלונותיו וכדומה עכ"ל באמצע התשובה יע"ש. נקטינן בנדון השאלה ישראל הנז' כל עוד שהוא באנשי חיל לא ימנע ומוכרח לחלל שב"ק בפרהסיא ואינו נקרא אנוס יען שהוא בשכרו ש"ט ממון ואם ירצה לא יקבל ממון ולא יחלל ש"ק ובפרט שמזה שתי שנים ראו אותו עדים שהיה שותה סיגארו בשבת ומהם ראו אותו רוכב על הסוס בשבת כמעשהו בחול וכיון שהוא עדיין במלכו ויש עליו עול מלכות לכתוב איזה שעות בכל יום בודאי גם בשבת מוכרח לקיים חיובו כמעשהו בחול ונקרא מחלל שבת בפרהסיא כמ"ש הפוסקים הנז"ל נקטינן דהרי הוא מומר לכל התורה כולה ויינו יין נסך ואם נגע ביין של ישראל כשר אסרו ואם כתב ס"ת בידו יגנז כדין מומר לכל התורה כולה וה' יחזירנו בתשובה שלימה ויבוא משיח לישראל בבי"מ אכי"ר:

שו"ת ים הגדול לר' יעקב משה טולידאנו ז"ל

סימן סד

נשאלתי מידידי האדון יצחק הלוי נשיא העדה בעיר גיברלטר ואח"כ בליסבון, במעשה שהיה לו פרה שביכרה והחלב שלה כפי חק המלכות בפורטוגאל, חלק ממנו שייך להממשלה, בתור מס, האם זה נקרא יד נכרי באמצע, לפטור מן הבכורה:

תשובה, לא שמענו שחלק נכרי פוטר בבכורה אלא באם או בולד הבכור, בעצמן, כמבואר ביו"ד סי' ש"ך ס"ג ואילך, אבל בחלב אין זה אלא קנין פירות וקי"ל דק"פ לאו כקה"ג דמי עי' אה"ע סי' פ"ה וחו"מ סי' רנ"ז:

ואמנם לכשתידוק נראה דלא שנא, דהא פסק הרמב"ם פ"ד מה' בכורות ובש"ע שם סוסי' ש"ך הנז' דהמקבל צאן ברזל מן הנכרי בממון קצוב ופסק עמו שיהיה השכר ביניהם ואם פיחתו לישראל אעפ"י שברשות ישראל הם והרי הם כקנינו הואיל ואם לא ימצא הנכרי ממון לגבות יגבה מהבהמות האלו ומוולדותיהם נעשה כמי שיש לו אחריות עליהן ועל וולדותיהן והרי יד נכרי באמצע ופטורים מן הבכורה הן וולדותיהן וכו' ע"ש, ופשט הדברים נראין דאפילו התנאי היה על שכר היוצא ממכירת הבהמות וכיוצא בזה מכל ריוח שיהיה הבא מכחם, הרי זה נקרא יד גוי באמצע, מכיון שיש לו אחריות על הבהמות או על הוולדות להפרע מהן, ולא בעינן שיהיה התנאי שיחלקו בבהמות או בוולדות, אלא כל ריוח שיהיה, חשוב יד נכרי באמצע לפטור מהבכורה, וכן הבין הטור בסוס"י ש"ך בדעת

הרמב"ם, ואמנם רש"י בבכורות ט"ז ורע"ב שם וכן בפי' רבי' גרשום הנדפס בש"ס ווילנא החדש פירשו דהתנאי היה לחלוק ביולדות ע"ש, והלח"מ בפ"ד דה"ב הנז' כתב שרש"י ורמב"ם חולקים, ובתוס' שם נראה דדעת ר"ת קרובה לדעת הרמב"ם ע"ש, אכן ראיתי למהריט"א בס' הלכות יו"ט דף ל"ד שדחה דברי הלח"מ והשוה גם דעת רש"י לדעת הרמב"ם, וכתב שרש"י אורחא דמלתא נקט ולחידושא נקטה דאפי' כשחלקו הולדות ביניהם פטור חלק היש' מטעם שעבור שיש לגוי על האמהות, והביא שכ"כ גם בפי' המר"י קורקוס כ"י:

והנה במשנה וגמ' בכורות ט"ז וברמב"ם וטוש"ע שם נזכר רק ישראל שקבל צ"ב מגוי, אבל לא גוי שקבל צ"ב מישראל, הגם דבמקבל ליטפל שנזכר במשנה שם רפ"א ורפ"ב ורמב"ם וטוש"ע שם ס"ב כתבו בפירוש גוי שקבל מישראל וישראל שקבל מגוי, דפטור מבכורה, וא"כ היה מקום לומר דדוקא במקבל ליטפל שחולקין בולדות עצמן, פטור בכל גונא, אבל במקבל צ"ב דחולקין במעות, ולפירש"י אף דחולקין גם בולדות כנ"ל לפטור גם חלק ישראל מהבכורה, אינו אלא בישראל המקבל הצ"ב מגוי יש, אבל לא בגוי מישראל, כיון דבהמות עיקרן של ישראל, וכן הבין מהרא"י בפסקיו סי' ק"ל ומהרי"ו סי' קע"ד ונסתייעו מתירוץ התוס' בפסחים ו' וב"מ ע' ע"ב ובכורות ט"ז שחילקו כיו"ב ע"ש, ואמנם המעיין יראה שדברי המהרא"י שם ומהרי"ו, נכתבו שלא בעיון היטב בג' ורמב"ם, וכמו שסתר דבריהם במשאת בנימן סי' ל"ה הובא בכנה"ג סי' ש"ך הגב"י או"ך ובמהריט"א שם, דדבר פשוט הוא דבגוי המקבל צ"ב מישראל, הו"ל כמכורים אליו, ופטורים מבכורה טפי מביש' המקבל צ"ב מגוי דסו"ס הם באחריות וברשות הישראל ואפי"ה פטור משום דאי לא יהיב ליה זוזי תפש הבהמות והולדות, וכן נראין גם דברי הריטב"א שהביא השטמ"ק בב"מ שם שכוונתו לחלק בין מקבל צ"ב ובין מקבל לשם אפותיקי, דבלוה ישראל מגוי ועשה לו עדרו אפותיקי לא נפטר מבכורה דעדיין עדרו הוא, אבל בגוי שקיבל צ"ב מישראל פטור העדר מבכורה כיון דבאחריות הגוי קאי, ומהריט"א שם הבין דבריו באו"א ונכנס בדוחקי ע"ש, ועכ"פ נראה שהריטב"א פשיטא ליה כנז' דגוי שקיבל צ"ב מישראל פטור העדר מבכורה, ודברי התוס' הנ"ל אשר מהם נסתייע המהרא"י שם, יש לדחות דאינהו מפרשי קבלת צ"ב באופן אחר לא כרמב"ם, או י"ל דכתוב זה ללישנא קמא שבגמ' דפסחים שם דבהמת ארנונא חייבת או גם ללישנא בתרא כפי גירסת התוס' שם דפטורה בדלא מצי לסלק ליה בזוזי דוקא, אך לגרסת הרי"ף והרא"ש שם דפטורה אף בדמצי לסלק ליה בזוזי, מעיקרא קו' התוס' ליתא, ואין בידי השו"ת משאת בנימן הנז' לראות מ"ש בזה, וכן מתבאר מחולין ט"ל ע"ב יהיב זוזי לטבח ישראל מהו וכו' וחשיב ליה לנכרי כשותף, הגם דאם לא ירצה הישראל לשחוט בהמתו, מחזיר לו מעותיו, אפי"ה כיון דבתורת מכר נתן לו חשיב כשותף, וה"נ בקבלת צ"ב כיון ששם אותם הנכרי לעצמו, הרי הוא כמכר, אף דאם לא ימצא היש' אח"כ לגבות מהנכרי, יצטרך לתפוש העדר, וז"פ וברור:

ועל פי זה נסתר גם החילוק שחילק מהרא"י שם לענין בהמת ארנונא שכ' דאף ללישנא בתרא שבגמ' פסחים הנז' דפטור אף בדמצי לסלוקיה בזוזי, היינו בסתם ארנונא שמוטלת רק על הולדות אלא שכך הוא דבר המלך ודתו, שמי שירצה לתת דמיהן, יתן במקום הולדות, אבל כשהתנאי היה מתחלה לתת לו מעות לא הוי יד גוי באמצע, ושם הוקשה לו ע"ז מהך

דמקבל צ"ב הנז' דהתנאי על המעות כמ"ש רמב"ם ואפי"ה פטור, ותירץ כנז"ל לחלק מבהמת ישראל לבהמת גוי כמו שיעו"ש, וא"כ לפי מה שהוכחנו דמקבל צ"ב לא שנא מבהמת גוי לבהמת יש', א"כ נסתר התירוץ הנז', וחזר הדין דגם בבהמת ארנונא אף כשהתנו על מעות פטור מבכורה, ומ"ש בגמרא דמצי לסלוקיה בזוזי, לאו דוקא, אלא הה"נ כשמתחלה התנה לסלוקי בזוזי פטור, כיון דאי לא יהיב ליה זוזי. תפיש בהמה או ולדה, ובכן יש לתמוה על מור"ם שם ס"ה והפר"ח בסי' ס"א ס"ק מ"א והאחרונים, שתפסו חילוקו של מהרא"י הנז' לדינא דבשהתנו מתחלה על מעות לא הוי יד גוי באמצע, דז"א, מכח קושית המהרא"י עצמו ע"ז ממקבל צ"ב כנ"ל, הן אמת דלגבי שביעית בסנהדרין כ"ו א"ר ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, והתם ר"ל שלוקח המס מהתבואה עצמה, וזה מוכח קצת כחילוק המהרא"י, אמנם מצאתי לראב"ן סי' רצ"א שכתב דהאידנא שמשכירין בתים לנכרים סומכים ע"ז שנותנים מס למלכות והו"ל כאילו אינם שלהם מטעם הך דארנונא, ועי' בש"ך סוס"י קנ"א, הרי דאף שמתחלה מס הבתים עשוי ליתן במעות, אפי"ה חשוב כשותפות גוי כיון דיש שעבוד על הבית, וכמדומה לי שגם המהרא"י לא כתב לחלק כנז' אלא בהך דבהמת ארנונא דפסחים לפי' המפרשים שהיא שותפות עם הנכרי, או כפי' הרשב"א דלוקחין לארוחת המלך ע"י בב"י שם ובתשו' הרשב"א סי' ש"מ, דבזה יש לחלק בין התנו על מעות או על הולדות, דבאופן שיש שותפות בדבר, מסתמא מתנהג עפ"י התנאי, ואם התנאי במעות אין לו ליקח מבהמות, וכן בארוחת המלך אם יתן ארוחתם במעות או באוכל ממקום אחר, אין להם מה ליקח מהעדר, אבל בארנונא שלוקחי' מכס על העדר להמלכות כפי מספר הבהמות, בין שלוקחים מגוף הבהמות בין שרגיל ליקח מעות בערך שיוויים, חשיב שעבוד גמור על העדר עצמו ויד גוי באמצע חשיב, וחילוק זה נכון הוא להשוות דברי המהרא"י עם דברי הראב"ן הנז', הגם דדעת מור"ם דסי' ש"ך ס"ה הנז' איננה כן, ואין להקשות מדברי הריטב"א הנז"ל דשיעבוד גוי דאפותיקי לא הוי יד גוי באמצע, דהתם כיון דגוי לא קני משכון מישראל כבפסחים ל"א ע"ב, לא הוי השיעבוד כשיש לו יד בו, אבל במכס אין השעבוד כשעבוד אפותיקי של הלואה וכיוצא, אלא שעבוד גמור, דיש כח ביד המלכות להפקיע הממון לגמרי מיד בעליו מדד"מ, ועדיפא הא מהך דגוי גברא אלמא בחולין ט"ל ובפסחים ה' בעירו חמירא דבני חילא וכו' ע"ש בפירש"י, דהכא מכח דינא דמלכותא חשיב יותר יד גוי באמצע ובפרט לגבי בכור דכתיב ביה בישראל ודרשינן עד שיהא כלו של ישראל, ונלע"ד דמהאי טעמא לא פסק הרמב"ם דין בהמת ארנונא דפסחים ו' הנז', משום דמכ"ש דמקבל צ"ב נפקא, דאפילו התנו לחלוק במעות פטור, כ"ש בארנונא דמכס דאיכא נמי כח דינא דמלכותא שתוכל להפקיע נכסיו אם לא ישלם המכס, דודאי חשיב יד גוי באמצע וחשיב כשלה, וכמ"ש בסי' רס"ז סי"ח:

ומעתה נבוא לנדון השאלה, אם המכס שלוקחת הממשלה מחלב האם, אם פוטרה מבכורה הנה לפי מה שהוכחתי דאפילו בהתנו על מעות, פטור בהמת ארנונא מבכורה, ה"נ כשרגיל ליקח המכס מהחלב, פטור, אלא דנשאר לנו פקפוק בדבר דעת מור"ם והפר"ח הנז' וסתמיות האחרונים דלא סל"ה, ועוד מטעם אחר יש לפקפק, דהחלב בא עד לאחר הלידה, וקדושת הבכור חלה מיד בהוצאת ראשו, וכעין זה חילק הפר"ח בסי' ס"א וכמ"ש לעיל בסימן הקודם, והגם דהבאתי שם לדחות חילוק כזה של הפר"ח מחולין ט"ל הנז"ל, הנה

כתבתי שם דבכה"ג דמכס י"ל דשפיר אין השעבוד חל כ"א כשיחול החיוב דמכס עש"ה, ואמנם יש להשיב ע"ז דהנה הטוש"ע בסי' ש"ך ס"ו כתבו דאם יקנה לגוי חלק בעובר אין הקנין חל לפי שהוא דבר שלב"ל לכן יקנה לו חלק באם או יקנה לו האם כדי להקנות לו חלק בעובר וכו', וא"כ בשלמא נדון הפר"ח שם דהמס הוא על הבשר דלאחר שחיטה שפיר י"ל דאין זה פוטרה ממתנות דכהן שחלו קודם וכו', משא"כ כאן מכס שעל החלב הוא תלוי באם דאם אין בהמה אין חלב, וכיון שאין קנין לפירות בלי הגוף א"כ הו"ל כיש למלכות חלק באם קודם שתלד כדקל לפירותיו ועז לחלבה, דאפי' בסתם י"ל כן וכמ"ש בחו"מ סי' ר"ט ס"ד וסי' ריי"ב ס"ב דמוכר שמכר שדהו ושייר מהפירות לעצמו אמרינן בעין יפה שייר והשאיר לו מקום בגוף לפירות אעפ"י שלא פירש ע"ש, וה"נ במלכות י"ל כך דכל המוכר לאחר מכר זכות שיש לו דוקא כדאמרינן בעלמא מה מהכר ראשון לשני וכו', וכיון שחיוב המכס שייך תמיד, ה"ז חל משעה שמכר ראשון לשני דהשאיר מקום בבהמה לשיחול חיוב המכס שעל החלב, והו"ל כמוכר האם לקנין חלק החלבה כשתלד, כמו בעובר: ועוי"ל עפ"י מ"ש הקצה"ח סי' של"ב דבשכר פעולה קונה דבר שלב"ל וראיה מיעקב ולבן וכו' ע"ש, וה"נ כיון דמכס שלוקחת המלכות הוא נגד שכר פעולתה לשמור על בטחון הרכוש שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, לכן חשיב שפיר במכס שיש לה בחלב כאלו קנוי לה הבהמה מעשיו לחלבה, כנ"ל:

ובר מן דין י"ל דקינן חלב חשיב כקנין גוף, לפי מ"ש השבלי הלקט כ"י הובא במחזיק ברכה או"ח סי' רמ"ו או"ב דמצא לגאון אחד דכשיש סכנה לבהמה מותר לומר לגוי מערב שבת חלוב פרתי וטול לך החלב ושמא סברת הגאון דהו"ל כמקנה בהמתו לחלבה והויא כבהמתו של גוי וכו', והגם ששבה"ל תמה ע"ז דאיך נאמר דע"י שמקנה לו החלב יחשב כגוף הבהמה שלו, זהו לענין שבת אבל לגבי בכור דכל שיש יד גוי אפי' במקצת כל דהו פטור, י"ל כן, ובפרט לפימ"ש בנדה ט' ובבכורות ה' דדם נעכר ונעשה חלב, או לחד לישנא שם דאיצטריך קרא למישרי חלב דהוה ס"ד לאסור משום אבר מן החי וכו' ע"ש, וא"כ כיון דהוה ליה כמגוף הבהמה, חשיב שיש למכס חלק בה, וכן להך תנא בבכורות שם שאיבריה מתפרקין וכו' א"כ החלב מקדים לבוא קודם שיתחיל הולד לצאת ממעי אמו, ושפיר מפקיע מכס החלב לקדושת הבכור שאח"כ:

ונפקא מינה בין הטעמים הנ"ל שכתבתי, לענין כשישראל נתן בהמתו לגוי ליטפל בה ובעד זה יהיה שותף עמו בחלב שלה, וביכרה, דלפי מ"ש לעיל מרפ"א ורפ"ב דבכורות דבמקבל ליטפל אינו פוטר מן הבכורה אלא כשחולקים בולדות, א"כ לטעם דמכס בחלב פוטר משום דאין קנין לפירות בלי הגוף וכן לטעם דחלב חשיב כחלק מגוף הבהמה כמ"ש השבה"ל ומטעם דדם נעכר ונעשה חלב או דחשיב כאבר מהחי, א"כ הכא נמי בגוי השותף בחלב פוטר מבכורה, אבל לטעם דמכס אלים שעבודיה דמפקיע בבכורה טפי משיעבוד דאפותיקי בבע"ח, א"כ בשותף גוי בחלב אינו פוטר, והדבר צ"ע בזה, ואולם בנד"ד מיהת במכס שלוקחת המלכות מחלב, נלע"ד דמספיקים הטעמים הנז' לפטור, ובכ"ז, אמרתי לידידי בעל השאלה הנז' שימסור הבכור לגוי שיטפל בו עד שיומם ויאכל כדין ספק בכור:

שו"ת ויאמר יצחק לר' יצחק בן וואליד ז"ל

סי' כ"א: שאלה מעיר ליז"באוה מאת ידי"ן כהה"ר ברוך לעסרי חתני נר"ו אם מותר ללמד לגוי לשון הקדש:

תשובה על מה ששאלת אם יכול ישראל ללמד לכותי לשון הקדש ולהעתיקו בלשונם לא בררת בשאלתך אם הוא ללמדם הלשון בלבד או ללמדם הארבעה ועשרים וכו'. שאם הוא ללמדם הלשון בלבד ופירוש המלה נר' דאין קפידא שהרי קודם דור הפלגה היו מדברים בל"הק כמ"ש ויהי כל הארץ שפה אחת. אבל ללמדם הארבעה ועשרים כל"הק ופירושו אסור כמ"ש בש"ס חגיגה די"ג וז"ל א"ר אמי אין מוסרין ד"ת לכותי שנאמר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום ע"כ. ואין לחלק ולומר דהיינו דוקא ללמדם טעמי התורה ודקדוקיה דהיינו תורה שבע"פ אבל תור' שבכתב לל"ב שהרי בש"ס סנהדרין דף נ"ט כ' וז"ל א"ר יוחנן גוי שעסק בתורה חייב מיתה שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה. לנו מורשה ולא להם. גבי ז' מצות מ"ד מורשה מגזל קא גזיל לה. מ"ד מאורסה דינו כנערה המאורסה דבסקילה וכו' ע"כ. ומכח גמ' זו הקשו בתוס' חגיגה על דברי ר' אמי דקאמר דאין מוסרין ד"ת וכו' דתיפוק ליה דגוי שעסק בתורה חייב מיתה ואפי' המלמדו עובר משום ולפני עור וכו'. ותרצו דר' אמי מיירי אפי' היכא דאיכא גוי אחר היודע דיכול ללמדו דמשום לפני עור ליכא כיון דיכול ללמוד מאחר ואפי"ה אסור משום מגיד דבריו ליעקב וכו' יעו"ש. ולפ"ז מוכרחים אנו לומר דל"ש תורה שבכתב או תורה שבעל פה הכי אסור דקרא דתורה צוה לנו וכו' בכל גוונא מיירי וכיון שאם עסק בה חייב מיתה הרי יש כאן משום ולפני עור וכו'. ואפילו היכא דליכא משום ולפני עור כגון דאיכא גוי אחר היודע אסור ללמדו משום מגיד דבריו ליעקב לא עשה כן לכל גוי וכו':

סימן מ"ד: נשאלתי מאת יחידי סגולה שבמתא ליזבואה. וז"ל השאלה:

והנה כעתה באנו במגילת ספר להודיע במרום קדשו שזה ימים שיש בהם ירחים נתוועדנו יחד ראשי הקקי"ץ לראות אופן ותיקון לרומם את בית אלהינו לבנות בה"כ משכנות לאביר יעקב כי ידוע הוא מיום אשר נגרשנו היהודים מערי פורטוגאל שה פזורה ישראל בכל תפוצות לתפ"ץ. ואח"כ התחילה המלכות יר"ה לקרב זרע יעקב ובאו יהודים ממזרח וממערב לגור בארץ ולא היה לנו בה"כ קבוע כי אם בית דירה עראי. ובחמלת ה' עלינו המלך יר"ה נתן לנו רשות וכח מספיק שיכולים לבנות בה"כ וכל יחידי הקהל המתנדבים בעם הפרישו מממונם נדבה כ"א לפי ערכו ועלתה גבייה גדולה והיתה בעבור תחת שלש בנין ב"הכ ומקוה ובית עלמין ועשינו מעשה וקנינו חלק מקרקע ונכתבו השטרות לזכות ב"הכ ולא נשא כ"א החזקה זה יתנו בכל שנה סך מה וכעת אין ידינו משגת לבנותו שצריך הוצאה מרובה וכמה טעמים תריצי ועלתה הסכמתינו למכור הקרקע ונקנה במקומו בית עלמין שאין לנו בראותינו דאי אפשר לבנותו מכל צד ופנה ואם נניח אותו בלא בנין במשך הזמן יתרבה הסך של חזקה ותחזור ביד בעלה לחלוטין ומי יודע אם הגוים יבנו אותו בית תפלה שלהם והנה כאן נמצא וכאן היה חכם א' והורה גבר שאין אנחנו יכולין למכור

אותו וחיליה ממה שפסק מרן בא"ח סי' קנ"ג ס"ה וע"ש בבאה"ט באורך ויש מן הפוסקים דס"ל דאפי' בגביית המעות הוי מעשה ואין יכולין לשנות ועכ"ז ההוא אמר שדבר זה צריך תלמוד מפי סופרים ומפי ספרים. הנה כי כן נפשנו לשאול הגיעה מה יהיה בחתיכת קרקע אם יש איזה צד היתר למוכרו ולקנות בדמים מערה וכיוצא וגם מה שהתנדבו בתוך המעמד ונתנו במזומן קצת ונשאר הסך על שיתחילו הבנין אם יכולים לחזור בהם או לא כי כל טענתם משעה ראשונה לא התנדבו כ"א בעבור הב"הכ שהיא עיקר והאחרים טפלים לה באופן תכון תחנתינו אל מול הדרת כס"ת בהגיע כתבא דנא ליד קדשו ישיב אותנו יפה שא"ק כי השעה צריכה לכך על הן הן ועל לאו לאו לדעת מה יעשה ישראל ויבא שכמ"ה עכ"ל השאלה:

תשובה תחילה צריכים אנו לבאר על מ"ש בשאלה שכל יחידי הקהל המתנדבי' בעם הפרישו מממונם נדבה ועלתה גבייה גדולה תחת שלש בנין ב"הכנ ומקוה ובית עלמין וכו' ובסוף השאלה כתוב וז"ל וגם מה שהתנדבו בתוך המעמד ונתנו במזומן קצת ונשאר הסך עד שיתחילו הבנין אם יכולים לחזור בהם או לאו כי כל טענתם שמשעה ראשונ' לא התנדבו כי אם בעבור הב"הכנ שהיא העיקר והאחרים טפלין לה ע"כ. אי לזאת צריכים אנו לדעת אם לא היו קונים שום קרקע והיו מעות הנדבה עדיין ביד הגזברים אם היו יכולים לשנות המעות לאיזה מצוה אחרת קלה מב"הכנ או לא. ואח"כ נבאר מה שהדי"ן אם יכולים למכור הקרקע שקנו לצורך ב"הכנ ולקנות במעות בית עלמין שהיא מצוה קלה ממנה בס"ד:

ומצינו לרבינו הטור א"ח סי' קנ"ג שכת' וז"ל וכן אם גבו מעות לבנות כמ"ד או ב"הכ וכו' ורצו לשנותן מלצורך שגבו אותם אין משנין אלא מקדוש' קלה לחמורה וכו' ע"כ. וכ"פ רמב"ם פי"א מהלכות תפלה הלכה ט"ו יעו"ש. וכ"פ מרן בש"ע סי' קנ"ג ס"ה ובכ"מ כ' מרן וז"ל כתב הרמ"ך תימא אמאי אין משנין הדמים הא הוו כטווי לאריג דליכא למ"ד ואפי' כלבני אמרי' בתחילת הפרק דלית בהו שום קדושה כ"ש שגבו מעות וההיא דגבו והותירו יש לנו לפרש בענין אחר או שנאמר דלאו הלכתא היא וצ"ע עכ"ל:

והרב מג"א שם ס"ק ה' הביא קושייא זו של הרמ"ך וכתב וז"ל ול"נ דבאמת במעות אין בהם קדושה דאפי' בבית הכנסת עצמה אין בה קדושה דהוי כתשמישי מצוה כמ"ש הרב"י והר"ן בשם הרמב"ן אלא דאיכא משום אכחושי מצוה ולכן אסור לשנות המעות אבל במעות פשיטא דליכא קדושה וכ"כ הרא"ש בתשו' כלל י"ג סי' י"ד דהא דאסור לשנות המעות היינו משום דבני העיר לא נתנו המעות אלא אדעתא שיבנו ב"הכ ואסור לשנותן שלא מדעתן וכ"כ הרא"ש פר"ק דכ"ב וביו"ד סי' רנ"ו. אלא שהצבור רשאין לשנותן דנתן על דעתן והש"כ בי"ד סי' רנ"ט כתב בשם הרא"ם ח"א סי' ג"ן הטעם כיון שגבו המעות הוי מעשה ולא הזמנה וכ"כ הב"ח וקשה הלא אין לך מעשה גדול מבנין ב"הכ ואפי"ה אינה קדוש' כמ"ש ס"ח. ועוד קשה דבסנהדרין דף מ"ח איתא דכשגבו מעות למת מקרי הזמנה ולא מעשה. לכן נ"ל דהטעם ג"כ כאן כמו במת דכיון שגבו לצורכו הו"ל בזיון כשמשנה אותן משא"כ ביחיד המנדב או שקנו מעות צבור שגבו כבר ועיין בי"ד סי' שנ"ו. ומ"ש ס"ח דהזמנה לאו מלתא היא איירי שקנאוהו הקהל מעות חולין שגבו סתם וכו' ע"כ:

וכן נראה מדברי הרב הלבוש שכ' שם ס"ח וז"ל ואם בנו בית סתם וכו' ואפי' אם בנאוהו

מתחילה לב"הכ ולא גבו המעות לשם ב"הכ אלא בנאוהו סתם לשם ב"הכ אינו קדוש עד שיתפללו וכו' ע"כ. נראה מדבריו דמיירי שבנאוהו ממעות חולין מטעמ' דהזמנה לאו מלתא היא כמ"ש הרב מג"א כנז':

וז"ל מהרא"ם ז"ל בסי' ג"ן הצ"ל וא"ת אי הכי כשגבו מעות לבנות ב"הכנ וכו' אמאי אין משנים אותן אלא מקדושה קלה לקדושה חמורה והלא עדיין לא נשתמש בהם הקדש ואין שם אלא הזמנה בלבד וכו' י"ל דגבייית המעות לכנסת או למד' מעשה ממש הוא ולא הזמנה דלא מקרייא הזמנה אלא דומייא דאורג בגד למת שהבגד ההוא עצמו אין כוונתו לאוסרו עליו אלא לאחר שיפרשנו על המת. וכיון שכן הוא אין אריגתו אלא הזמנה בלבד וא"כ אין לאוסרו משעת ההזמנה דשמא ימלך בו ולא יפרשנו עליו וישאר בהיתר וכו'. אבל המעות שנגבו כדי לבנות בי"הכנ או ב"המד וכו' כשנגבו לא נגבו אלא על דעת זו שאם לא יקנו בהם ב"הכ וכו' שיחזרו ויתנו אותם לבעליה' וישארו בהיתר' כשאר מעות חולין שלהם עד שתקרא גביית' זו הזמנה בלבד וכו' דאנן סהדי דמשעה שנגבו מיד כבר נתייאשו הבעלים מהם שאפי' אם ימלכו ולא יקנו שום אחד מאותן ההקדשות לא יחזרו לקחת אותן מיד הגבאי לעשותן חולין הלכך גבייתן לאו הזמנה היא אלא מעשה ממש ולכן הטור עצמו לאחר שכתב וכן אם גבו מעות לבנות מהם ב"המד או ביהכ"נ וכו' ורצו לשנותן מהצורך שגבו אותם אין משנין אותם אלא מקדושה קלה לקדושה חמורה חזר וכתב ואם בנו בית סתם והקדישוהו אח"כ לבהכ"נ דינו כבהכ"נ ומיהו אינו קדוש אלא משישתמשו בו. ואפי' אם בנאוהו מתחילה לשם ב"הכ. בע"כ אי אפשר דבריו אלא כדפרישית וכו' ע"כ:

ועפ"י דברי הגאון הנז' כמקורן אזדא לה קושיית הרב מג"א עליו דמ"ש מהרא"ם דגבייית המעות הוייא מעשה ולא הזמנה הרי כתב שם הטעם דאנן סהדי דמשעה שגנבו המעות מיד כבר נתייאשו הבעלים מהם שאפי' אם ימלכו ולא יקנו שו"א מאותם הקדשות לא יחזרו לקחת אותם מיד הגבאי לעשותן חולין אמטו להכי אמרינן דגבייית המעות הויא מעשה והביא ראיה לדבריו מדברי רבינו הטור ז"ל שאחר שכ' וכן אם גבו מעות לבנות וכו' אין משנין אותן אלא מקדושה קלה לקדושה חמורה סמוך לזה כתב שאם בנו בית והקדישוהו לבהכ"נ ואפי' אם בנאוהו מתחילה לשם בהכ"נ אינו קדוש אלא משישתמשו בו דמוכרחים אנו לחלק ולומר דבנו בית לב"הכ לא עשו גבייה לזה אלא בנאוהו ממעות חולין היה בידם ולא היתה הגבייה לשם כך דבזה הוא דאמרי' הזמנה לאו מילתא היא ואי' קדוש עד שישתמשו בו וכמ"ש הרב מג"א גופיה כמש"ל משא"כ בגבו מעות לשם ב"הכ דהגבייה הויא מעשה מהטעם שנתייאשו הבעלים מהם אלא דהרב מג"א ז"ל לא נזדמן לפניו תשובת הרא"ם ז"ל שהרי לא הביא אלא מ"ש הרש"ך כשמו בקצור דגבייית מעות לב"הכ הוי מעשה ולא הזמנה. הן גרמא דמצאה הקפידה מקום לנוח:

ועל הקושיא הב' שהקשה הרב מג"א על מהרא"ם דבסנהדרין איתא דכשגבו מעות למת מקרי הזמנה ולא מעשה הנה מתוך דברי הרב מהרא"ם במקורן מתורצת הקושיא שכ' וז"ל דאל מקרייא הזמנה אלא דומיא דאורג בגד למת שהבגד ההוא עצמו אין כוונתו לאוסרו עליו אלא לאחר שישנו על המת וכיון שכן הוא אין אריגתם אלא הזמנה בלבד ואם כן אין לאוסרו מטעם דשמא ימלך בו ולא יפרשנו עליו ישאר בהיתר וכו' ע"כ. וה"נ אמרי' בגבו מעות למת דאין כוונת הנותנים לאוסרם בהנאה משעת הנתינה דשמא ימלך ולא יעשו

מאותן מעות דבר למת וישארו באסורן וילכו לאבוד דאינם מתייאשים מהם דאם ימלך ולא יעשו מאותן מעות דבר למת ישארון בהתרם. אמטו להכי אמרי' דהויא הזמנה ולאו מילתא היא משא"כ בגבו מעות לב"הכ דמשעת הגבייה נתייאשו מהם והקדישום לדבר מצוה ואפילו אם ימלכו ולא יעשו בהם הב"הכ לא יחזרו לקחת אותם מיד הגבאי לעשותם חולין אלא יעשו בהם דבר מצוה וע"פי חילוק זה של הרב מהרא"ם מתורצת ג"כ הקושיא השנית:

והרב ט"ז שם ס"ק ב' הביא קושית הרמ"ך הנז' וכתב לתרץ וז"ל דלפענ"ד אין כאן קו' כלל דודאי מה שאמרו הזמנה לאו מילתא היא אינו ענין לכאן דבכל דבר ששייך בו נדר לקדושה חייב לקיימו מצד נדרו ואם בא לקיימו והזמין לכך יש בידו לשנותו דהזמנה לאו מילתא היא ויקיימו בענין אחר כפי מה שנדר משו"ה בההיא דבנה בית סתם שכתוב בס"ח שאי' קדוש עד שישמשו בו מ"מ לא יצא ידי נדרו וחייב לקיימו ולעשות ממנו בה"כ ולהתפלל בו אלא דכל זמן שלא התפלל בו אין בו קדוש' וכן בההיא דלבנים חדשים הוא ממש כך שחייב לקיים נדרו ולעשות מהם ב"הכ אלא דקודם מעשה אין בהם קדושה. וכן האורג בגד למת או אפי' טווי לאריג דכ"ע ס"ל למ"ה לאוסרו בהנאה היינו שאין בזה הבגד איסור אבל הנודר חייב לקיים נדרו ולתת לו עכ"פ בגד איזו שירצה. ומ"ש כאן דאין משנין המעות אלא לקדושה חמורה לאו מטעם שיש קדושה בהמעות עצמן דודאי דהזמנה לאו מלתא היא אלא דבאם רוצים לקיים נדרם שגבו לבית הכנסת ולעשות מן המעות איזה מצוה אחרת לומר שיצאו בזה ידי חיוב שלהם הא לא אמרינן אלא לא יצאו י"ח עד שיוציאו דוקא לב"הכ ואם רוצים להוציא אלו המעות לדבר אחר ולתת אחרים תחתיהם לב"הכ ודאי מותר דאין כאן קדושה בגוף המעות שגבו אלא דהמצוה לא קיימו מה שהם חייבים עד שיבנו ב"הכ וכן מפו' בסי' זה סי"ג דכגבו מעות יכול להוציאם לדבר מצוה משמע אפ' למצוה קלה מזה והיינו שבדרך הלואה הוא מוציאם עד שישלם המעות וכו'. ה"ה כאן בגבו מעות לב"הכ דחייבים מצד הנדר ואין להם רשות להוציא המעות לקדושה אחרת דא"כ לא היו יוצאים ידי נדרים אע"ג דאין המעות עצמן קדש כלל. כ"ז נלע"ד ברור וגם הב"י עצמו כתב בסמוך וז"ל ויותר נראה לומר דלבני נמי לא אמרי' שיחזור לזכות בהם מי שנותן אלא שרשאין להלוותן ומ"מ של הקהל הם דומיא דקרקע שהשיב הר"מ עכ"ל. וזהו היסוד בכל הדברים שזכרנו עכ"ל הט"ז הצ"ל ועיין להרב מאמר מרדכי סי' הנזכר סק"ד מ"ש על דבריו:

והרב ב"א א"ח סי' הנז' הביא ג"כ קו' הרמ"ך הנ"ל וכ' וז"ל קושייא זו אינה צריכה לפנים דמה ענין הזמנה לכך שאין כאן הזמנה כמו מי שמזמין עצים ואבנים משלו ובונה ב"הך שאי' קדושה אלא משעת תשמיש שיתפלל בה אלא התנדב מעות ונתן ליד הגזבר לצורך מה שגבו דמיד חלה הקדושה על המעות לקנות בהם אותו דבר שקדושתו חמורה ואסור לשנותן ואפ' המנדב עצמו אין בידו לשנות כמבו' ביו"ד סי' רנ"ט עכ"ד:

נמצא לפי זה דהכא בנ"ד אף אם היו המעות שגבו עדיין ביד הגזברים לא היו יכולים לשנותן לקדושה קלה בין לדברי הרב מג"א שכ' דכשגבו המעות לצורך ב"הכ הגם דלא חלה קדושה במעות מ"מ כשמשנין אותם הו"ל בזוי מצוה בין לדברי הרב מהרא"ם דגביית המעות הוי מעשה ממש אחר שנתייאשו מהם. בין לתירוצו של הרב טורי זהב דהגם שהמעות אין בהם קדושה ויכולים לשנותן מ"מ לא יצאו ידי נדרם וחייבין לבנות הב"הכ

וכ״ש לדברי הרב״ח דחלה הקדושה על המעות דלכל הדברות היו צריכים לבנות באותן מעות הב״הכנ עכ״פ אחר שעיקר הגבייה היה בשביל זה כמ״ש בשאלה:

ומרן בש״ע שם סי״ג כ׳ וז״ל גבו מעות לבנין בה״כ ובא להם דבר מצוה מוציאין בה המעות. קנו אבנים וקורות לא מכרום לדבר מצוה אלא לפדיון שבויים וכו׳ ע״כ. ודין זה הוא מלשון הרמב״ם פ״ת מהל׳ מתנות עניים והביאו מרן בכ״י א״ח סי׳ קנ״ג וכתב וז״ל ויש לתמוה ע״ז דהא משמע במתני׳ שמותר למכור בה״ך לקנות תיבה והיכי קאמר הרמב״ם דאין מוכרין אותו לשום מצוה חוץ לפדיון שבויים ושמא הוא סובר דמכרו דמתני׳ בדיעבד היא וכו׳ ע״כ.

והרב לח״מ פי״א מהל׳ תפלה כתב על קושייא זו וז״ל ונ״ל לתרץ דהתם איירי כשאין להם בה״כ אחרת אז ודאי אין מוכרין אלא לפדיון שבויים אבל הכא איירי כשיש להם ב״הכ אחרת עכ״ל. ועפ״י האמור לעיל מוכרחים אנו לומר דמ״ש הרמב״ם והש״ע שאם בא להם דבר מצוה מוציאין בה המעות דמיירי במצוה חמורה מב״הכ. וכן בא מבואר בדברי הרב הלבוש שם דמיירי מצוה חמורה. ואף לדברי הרב ט״ז שכ׳ שם דלפי גרסת הרמב״ם משמע כל מידי דמצוה אפי׳ קלה הרי סיים וכתב כיון דלא שקיל אלא בדרך הלואה עד שישלם אותה. והיינו ע״פ מ״ש לעיל בס׳ ה׳:

נקטינן מכל האמור דהכא בנ״ד אף אם היו המעות עדיין ביד הגזברים לא היו יכולים להניח מצות בהכ״נ ולקנות במעות בית עלמין דקיל מב״הכ וכ״ש שכבר קנו בהם קרקע לב״הכ דאינם יכולים למכור לבית עלמין דלא גרע ממ״ש מרן שם קנו אבנים וקורות לא ימכרום לדבר מצוה אלא לפדיון שבויים:

אלא דעדיין יכולין אנו להתיר למכור הקרקע הנז׳ ולקנות בדמיו קרקע לבית עלמין עפ״י מ״ש מרן סי׳ הנז׳ ס״ז וז״ל והא דב״הכ נמכר ה״מ של כפרים וכו׳. ומ״מ המעות נשארים בקדושתן ואינם רשאים להורידם מקדושתן והיינו כשמכרו בני העיר שלא מדעת פרנסיהם וה״ה אם מכרו ז׳ טובי העיר שלא במעמד אנשי העיר. אבל אם הסכימו ז׳ טובי העיר אותו מכר והיו במעמד אנשי העיר רשאים להוציא המעות לכל מה שירצו וכו׳ ע״כ. וכתב הרב ט״ז ס״ק ה׳ וז״ל רשאים להוציא וכו׳. פי׳ אפילו לדבר הרשות וע״כ לא אמר כאן לשון משנין כמ״ש לעיל בגבו והותירו. והטעם כאן כיון שהתנו בז׳ טובי העיר יצאו המעות לגמרי לחולין וכו׳ ע״כ. ולענין מה נקרא ב״הך של כפרים ומהו ב״הך של כרכי׳ שאי׳ נמכרת רבו הדעות ומחלוקת הפוס׳ בזה לא עת האסף. ומ״מ הרי כתבו האחרונים שבזמן הזה כל הבתי כנסיות הם של בני הקהל לבד והו״ל כשל כפרים. ועפי״ז היה נראה לומר שאם יסכימו כל הקהל למכור הקרקע הנז׳ ולקנות בדמים בית עלמין רשאים בכך שהרי מצינו שאפילו ב״הך קבוע שכבר נתקדש יכולין למוכרה טובי העיר במעמד אנשי העיר ופקעה הקדושה מהב״הכ ומהדמים וכמ״ש רש״י ז״ל על מאי דאמר רבא בפ׳ בני העיר לא שנו אלא שלא מכרו זט״ה אבל מכרו זט״ה במעמד א״ה אפי׳ למשקי ביה שכרא ש״ד ופירש״י וז״ל לא שנו דאין מורידין דמים מקדושתן וב״הך בחשיבותו עומד וכו׳, אלא שלא מכרו הטובים ברשות העם אבל אם מכרו וכו׳ פקעה הקדושה מן החפץ ומן הדמים ומותר לעשות מהם כל רצונם וכו׳. למשתי ביה שיכרא. לקנות כרמים ולעשות שכר לשתות ע״כ. וכ׳ הראש, בפסקיו וז״ל אפילו למשתי ביה שיכרא. פירש״י בדמי ודין עמו משום דבהכי מיירי מתניתין

כדקתני לוקחין בדמיה ומיהו ה״ה בב״הכ יכול הלוקח לעשות בה כל צרכו אפילו ד׳ דברים שאסרו חכמים דכולה מתני׳ איירי בשלא מכרו זט״ה במעמד א״ה וכו׳ ע״כ. מבואר מדבריהם שאפילו הב״הב שכבר התפללו בה ונתקדשה כשמכרו זט״ה במעא״ה יצאו לחולין הב״הכ והדמים. ולפ״ז הכא בנ״ד שהסכימו בני העיר למכור הקרקע שלקחו לצורך ב״הכ ולקנות בדמיו בית עלמין היה נר׳ לומר דרשאין שהרי יצאו לחולין הקרקע והדמים והיו יכולים לעשות בדמים אפילו דבר הרשות כ״ש שרוצים לקנות בדמים בית עלמין שהוא דבר מצוה:

והגם דהכא בנ״ד בפי הנשמע ליכא ז׳ טובי העיר במדינתם ולשיהיו יכולים להוציא המעות לחולין או לקדושה קלה צריך שיהיה המכר ע״פי ז׳ טובי העיר ושיהיה במעמד אנשי העיר כמ״ש. מ״מ ה״ד בעיר שיש בה ז׳ טובי העיר הממונים עליהם וכל ענייני הקהל נחתכים על פיהם אזי אם מכרו הקהל שלא בהסכמתם אף דמכירתם מכירה אינם יכולים להוציא המעות לחולין כיון שלא הסכימו זט״ה במכירה אבל בעיר שאין בה זט״ה ודאי שכשמכרו כל הקהל מכירתם מכירה ורשאים להוציא המעות לחולין כיון שעל דעתם בלבד מוקדש וטוט אסר וטוט שרי:

וכן בא הדבר מפורש בספר פרח מטה אהרן ח״ב סי׳ ד״ן שכשמכרו כל הקהל עדיף מהמכירה של זט״ה במעמד א״ה. שכן כתב שם וזל״ל ויהיו דברי בתשו׳ זו לפי הנלע״ד שיאספו ויתקבצו כל אנשי העיר הנמצאים שם וישאו ויתנו ע״ז ואם תעלה הסכמת כולם למכור החפצים וכל כלי הקדש וכו׳ אז יעשו בהסכמת כולם כל אשר תעלה בהסכמתם כ״א יהיה בהסכמת כולם היא עדיפא מאשר יסכימו זט״ה וכו׳ כי מה שבחרו בזט״ה וכו׳ להקל מעליהם כי אין צריך להסכמת כולם אבל הסכמת הכל היא הסכמה גדולה ונפלאה שאין למעלה הימנה וכו׳ ע״כ:

אלא דמצינו המרן בכ״י שם עמ״ש רבינו הטור וז״ל וכשמוכרים אנשי הכפר ב״הך יכולים למוכרו ממכר עולם והלוקח יעשה בה מה שירצה וכו׳ אבל אם מכרוהו זט״ה במעמד א״ה עושין במעות מה שירמו וכן הלוקח יעשה בה אפילו ד׳ דברים וכו׳ ע״כ. וכתב מרן בכ״י וז״ל ומשמע מדברי רבינו שכשמכרוהו טו״ה במעמד אנשי העיר עושין בכל המעות מה שירצו דסתמא אמר רבא אפי׳ למשתי ביה שיכרא ש״ד ולא חלק וכן נראה שהוא דעת הרא״ש וכו׳ והקשה הרמב״ן איך יכולין למוכרו כיון שהוא קדוש קדושת הגוף כמ״ש שאסור למשכן או להשכיר ועוד כי מכרו זט״ה במעמד א״ה איך התירו לעשות כרמים מה שירצו הלא הדמים נתפשים הם כקדושתן ותירץ דב״הכנ עשאוהו כתשמיש מצוה כסוכה ולולב שנזרקין אחר מצותן ובזמן מצותן אסור להסתפק מנויי סוכה כל ז׳. לפיכך בב״הכנ כל זמן שרוצים בו בני העיר נוהגים בו קדושה ואפילו בחרבנו שהרי לא עבר עדיין זמן מצותו וראוי לבנותו הילכך כשמכרוהו זט״ה שלא במעמד א״ה אין בני העיר רוצים מן הסתם שתכחש מצותו לגמרי אלא שתחול קדושת ב״הכנ על הדמים. אבל כשנמלכו בני העיר למוכרו ואפי׳ למשתי ביה שיברא שרי שכבר עבר זמן מצותו ונפקעה ממנו קדושתו כסוכה ולולב אחר זמן מצותן מ״מ כשאין להם אלא ב״הכ אחת אסור למוכרה דהו״ל כמפרש שבעה אתרוגים לשבעה ימים דיוצא בו ואוכלו וכו׳ ע״כ:

ועפ״י אלה דברי הרמב״ן יש לחלק בין הב״הכנ שכבר נתקדש׳ בתפלה לקרקע שקנו

במעות שגבו לצורך בהכ"נ דשאני גוף הב"הכ הו"ל כסוכה ולולב דבזמן מצותן אסור ליהנות מהן אבל אחר מצותן מותר ה"ה הב"הכ כל זמן שרוצים בו בני העיר נוהגין בו קדושה אבל כשנמלכו בני העיר למוכרו כבר עבר זמן מצותו ונפקעה ממנו קדושתו כסוכה ולולב אחר מצותן משא"כ כשגבו מעות לצורך בי"הכ דלמ"ד חלה הקדושה על המעות והקרקע שקנו באותן מעות חלה קדושה בו ולמ"ד שלא חלה בהם קדושה לא יצאו ידי נדרם עד שיבנו הב"הכ וכ"ג לכל הטעמים שנאמרו בגבו מעות כמש"ל. באופן דהכא בנ"ד אינם יכולים למכור הקרקע הקנוי לב"הכ ולקנות בו בית עלמין אחר שאין בו עלוי יותר מב"הכ ואף לפי דברי ה' מג"א שכ' גבי גבו מעות לבנין ב"הכ דז' טובי העיר יכולים להוציאן לדבר מצוה מ"מ על מ"ש מרן שם קנו אבנים וקורות לא ימכרום לדבר מצוה אלא לפדיון שבויים כתב שם המג"א ס"ק ל"א וז"ל לא ימכרום אע"פי שמן הדין מותרים לא יעשו כן עכ"ל. וא"כ הכא בנ"ד שקנו הקרקע במעות שבנו אינם יכולים למוכרה לכתחילה:

ומרן בי"ד סי' רנ"ו ס"ב כ' וז"ל צדקות שהתנדבו לצורך ב"הכנ או לצורך בית עלמין יכולין בני העיר לשנותם לצורך ב"המד או ת"ת אפי' אם הבעלים מעכבים אבל לא מת"ת לצורך ע"כ וכ' שם הרש"ך ז"ל סק"ד וז"ל או ת"ת ובתשו' הרא"ש עצמו כלל י"ג סימן י"ד מסיים ומשום הזמנה אין לאסור דאפי' מ"ד הזמנה מלתא היא הני מילי באורג בגד למת אבל האי כטווי לאריג דמי ולכ"ע לאו מלתא היא עכ"ל. וצ"ע דאפי' הוי הזמנה מעליותא מ"מ הא מקדושה קלה לחמורה שרי דהא מותר לעשות מב"הכ גופיה ב"המ כדאיתא בש"ס ונתבאר בא"ח סי' קנ"ג. ועוד דהא ודאי בכה"ג שהכינו המעות הו"ל להקדש מעליותא דאם לא כן אפי' לקדושה קלה שרי כדמ"ש בא"ח סי' קנ"ג וכ"כ בתשובו' הרא"ם וכו' דגביית המעות לכנסת או למדרש מעשה ממש הוא ולא הזמנה וכו' וכ"כ הב"ח במ"ח סי' קנ"ג ס"ג. ובאמת הטור וב"י לא הביאו סיום דברי הרא"ש אלו וצ"ע עכ"ל הרש"ך:

ומצינו להרב ערך השלחן א"ח סי' קנ"ג שהביא דברי הרש"ך אלו וכת' ע"ז וז"ל ונ"ל כוונת הרא"ש דודאי אפי' למכור ב"הכ עצמו אי איכא עלויא שרי כמו שהכריח בתחילה ואח"כ כתב וכ"ש מעות וכו' דאין לאסור משום הזמנה כה"ג דהו"ל כטווי לאריג דלכ"ע לאו מלתא היא. וא"כ אפי' לקדושה קלה שרי וכו' והתימא על הטור שפסק הפך אביו הרא"ש. וכן דעת הר"ן בחדושי סנהדרין דגביית מעות כטווי לאריג דמי וכו' לכנ"ל מ"ש הט"ז דגבו מעות לא משום הנאה נאסרו אלא מדין נדר וכו'. והשתא אתי שפיר דאין דברי הטור סותרים דברי הרא"ש דודאי גבו מעות לאו משום הזמנה נאסרו משום דהו"ל כטווי לארוג אלא מדין נדר ואף הרא"ש לא התיר לשנות מעות שהתנדבו ב"הכ אלא לקדושה חמורה אע"ג דהו"ל כטווי לאריג. וה"ק וכ"ש מעות וכו' דאין לאסור משום הזמנה אלא מדין נדר וכו' ע"כ. עוד הביא שם משם הרשב"ץ ח"ב סי' ק"ע שחלק על הטור בההיא דגבו מעות דהא קי"ל כרבא דהזמנה מלתא היא יעו"ש:

שוב נמצינו להרב בעל שער אפרים סי' ס"ו דף ל"ז סוף ע"ד שהביא דברי הרש"ך הנז' מ"ש על דברי הרא"ש בנז"ל וכתב וז"ל אכן נלע"ד דאין זו קושי' דמ"ש בתשו' הרב מזרחי הנז' דגביית המעות לבי"הכנ או לב"המד מקרי מעשה ממש ה"ד בנדבת רבין וכמו שמסיים המזרחי בתשו' וז"ל ושאני מעות שנגבו לצורך בי"הכ וכו' דהמעות שנגבו לא נגבו על דעת זו שאם לא יקנו בי"הכ וכו' שיחזרו ויתנו אותן לבעליהם וכו' דאנן סהדי דמשעה שנגבו מיד

כבר נתייאשו הבעלים מהם וכו' שאפי' לא יקנו לא יחזרו לקחת אותן מיד הגבאי וכו' ע"ש. וא"כ זה שייך בבני העיר שגבו לבית הכנסת וכו'. אז גבייתם מקרי מעשה ולא הזמנה מה שא"כ בנדבת יחיד שהתנדב לצורך ב"הכ וכו' לא מקרי הנדבה רק הזמנה בעלמ' עד שיתקיימו דברי המתנדב והזמנה לאו מלתא היא וכו'. וא"כ בזה צדקו דברי הרמב"ן בתשו' והרא"ש הנז' ומתורצים היטב שני הקו' של הרב בעל ש"ך מ"ש בראשונה הלא אף אם הזמנה מלתא היא מ"מ הא מקדושה קלה לחמורה שרי זה אינו דה"ד בנדבת יחיד שנדב אדעתא דבני העיר, מה שא"כ ביחיד שלא התנדב אדעתא דבני העיר אז אסרים לשנות נדבתו אם מוחה, אף מקדושה קלה לחמורה, וכמבואר במרדכי בשם הר"מ הנז' ובתשובות הרא"ש מיירי בנדבת יחיד שהתנדב לצורך בי"הכ וכו' והיה לבעל דין לחלוק ולומר דיש לאסו' משום הזמנה שהתנדב לצורך בי"הכ שאסור לשנות אף לקדושה עד שיתקיימו דבריו לכן אמר דמשום הזמנה אין לאסור וכו' דודאי אם היה מוחה היו אסורים לשנות מצותן וכמבואר במרדכי הנז' וזהו שמסיים בתשו' הרמב"ן ובתשובות הרא"ש הנז' ואף אם קרובי נותני הצדקה צועקין לא חיישי' וכו' משמע שהמתנדב אינו מוחה או מטעם שהלך לעולמו ע"ש. וכזה מיושב ג"כ הקושיא השנית שמקשה הש"ך דהא ודאי כשהכינו המעות הו"ל הקדש מעליותא וכו' והדין עמו דהו"ל הקדש מעליות' שאינו יכול לחזור מדבורו ומנדרו וכמבואר במרדכי הנז"ל. אבל שיהיה מותר לשנות נדבתו אם מוחה אף לקדושה חמורה אסור. ומה שלא סיים בטור סי' הנז' ובב"י דברי תשובת הרא"ש הנז' דמשום הזמנה אין לאסור וכו' לפי שהטור וכן בב"י בספרו הקצר הביאו תשובת הרא"ש לענין נדבת רבים שהתנדבו לצורך בי"הכנ וכו' ואז אין קושיא כלל דיש לאסור משום הזמנה וכמ"ש הר' המזרחי בתשו' הנז' דמקרי הקדש מעליותא וכו' ומקדושה קלה לחמורה שרי כמ"ש בש"ך וכו' עכ"ל יעוש"ב:

למדנו מזה דבנדבת רבים דבהכי מיירי דברי מרן בש"ע גביית המעות לצורך בי"הכנ הוי מעשה וחל עליהן קדושת הב"הכנ:

ועל מ"ש מרן שם אבל לא מת"ת לצורך ב"הכ כ' הרש"ך סק"ה וז"ל אבל לא מת"ת לצורך בה"כ ואע"ג דלעיל סי' רנ"ו סק"ז כתבו הרא"ש והטור דיכולין לשנות בני העיר אפילו לדבר הרשות היינו כשיחזרו וינכו פעם אחרת אבל הכא לא יפרעו שוב וכ"כ בתשובות המבי"ט ח"א סי' ט"ו דף ק"ח ע"א דאם רוצים לשנות למצוה אחרת עד שיגבו לאותה מצוה אחרת ויפרעו לצדקה הרא' לכ"ע מותר וכו' עכ"ל. גם הרב ט"ז שם ס"ק ג' כתב דההיא דסי' רנ"ו אחר שהוא דבר קבוע אמרינן דיכולין לשנות אפילו לדבר הרשות יעו"ש. ובסי' רנ"ו ס"ד על מ"ש מרן שם רשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי וכו' ולשנות מכל מה שירצו מצרכי צבור וכו' כתב שם הרש"ך סק"ז וז"ל לכל מה שירצו אפילו לדבר הרשות וכ"כ מהרי"ק שורש קכ"ח בשם הרבה פוסקים והסכים כן. ודוקא דבר שהוא קבוע דאם יחסר להם יגבו פעם אחרת אבל אם יארע מקרה שהוצרכו לגבות לצורך כסות או שבאו עניים הרבה וגבו לשמם לא ישנו לצורך דבר אחר ולא אפילו לצורך עניים אחרים הרא"ש וטור וכו' ע"כ. מבואר מזה דדוקא כדבר קבוע כמו קופה ותמחוי שהוא דבר תדירי יכולין בני העיר לשנות אפי' לדבר הרשות ואם יחסר להם מוכרח שיגבו פעם אחרת לצורך הקופה ותמחוי אבל כשגבו מעות לצורך ב"הכ אין בני עירם יכולין לשנותן אלא לקדושה חמורה

אחר שאי' דבר קבוע ותדיר כ"א דבר מקרה והו"ל כההיא שהוצרכו לגבות לצורך כסות או שבאו עניים הרבה וגבו לשמם ואין יכולין לשנות לצורך דבר אחר ולא אפילו לצורך עניים אחרים כמש"ל ולפ"ז מוכרחים אנו לחלק ולומר דדוקא גבי ב"הך משוכללת יכולין בני העיר למוכרה או להוציא הדמים אפי' לדבר הרשות מהט' שכ' מרן בב"י בשם הרמב"ן אבל בגבו מעות לב"הכ אינם יכולים בני העיר לשנות כי אם לקדושה חמורה וא"כ מ"ש מרן בא"ח סי' קנ"ג ס"ח אם גבו מעות לבנות ב"הכ אין משנין אלא מקדושה קלה לחמורה מיירי אפילו כה"ע עם טוביהן דדוקא גבי מכירת בה"כ הוא דכתב מרן בס"ז שאם הסכימו זט"ה באותו מכר והיו במעמד א"ה רשאין להוציא המעות לכל מה שירצו והינו אפילו לדבר הרשות מטעם שכתב מרן בב"י בשם הרמב"ן:

המורם מכל האמור דהכא בנ"ד אין בני העיר יכולין למכור הקרקע שקנו לצורך ב"הכ לקנות בדמיו בית עלמין אחר דליכא עלוייא ואינם יכולים לשנותו כ"א למצוה חמורה מב"הכ כמש"ל:

ועל מ"ש בשאלה שכעת אין ידם משגת לבנות הב"הכ בקרקע הנז' שצריך הוצאה מרובה וכו'. ואם יניחו אותו בלא בנין במשך בזמן יתרבה הסך של החזקה ותחזור ביד בעלה לחלוטין ומי יודע אם הגוים יבנו אותו בית תפלה שלהם וכו'. הרי לזה יש תיקון שיוציאו מה שנשאר מהנדבה לצורך הבנין שיקיפו ד' מחיצות בבנין עד גמר כל הנדבה. אדביני ביני יריק ה' עליהם ברכה וישיגו ידם לגמור בנין הב"הכ שהיא מצוה גדולה:

ומצינו שפסק מרן בי"ד סי' רמ"ט סי"ו יש מי שאומר שמצות ב"הכ עדיפא ממצות צדקה וכו'. ומה שכתב זה בשם יש מי שאומר היינו משום דמריה דהאי דינא הביא הרב מהריק"ו בשם התשב"ץ שמ"ש הרב באה"ג וכיון שדין זה לא הביאו שום פוסק אחר כתבו בשם יש מי שאומר כידוע:

ובנין זה של בה"כ הו"ל כאלו בנה מקדש מעט בא"י וכמ"ש בסוף פ' בני העיר עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בא"י וכו' וה"ה בתי כנסיות ובתי מדרשות דשאר ארצות ובשכר זאת אל חי חלקנו צורנו יריק עליכם ברכה עד בלי די והמתחיל במצוה אומרים לו גמור. וה' יהיה בעזרם לבנות ולשכלל הב"הכ הנז' עד גמירא ויבא שכרם מן השמים בזה ובבא כי"ר. זהו מה שנלע"ד להשיב בזה ולאפס הפנאי לא יכולתי להאריך כי מקרי הזמן וחולשת המזג לא נתנוני השב רוחי ועיני לשמייא נטלת יצילני מכל שגיאה כי דעת ממני פליאה. הכ"ר הח"פ טיטואן יע"א בסדר וירשת וישבת בה מש' והיה באחרית הימים נכון יהיה רב בית ה' וגו' לפ"ק.

שו"ת רחמים פשוטים לרב הרחמ"ן נאים ז"ל

שאלה ה"ר מסעוד הכהן נ"ע מילידי המערב מערב הפנימי בהיותו רך בשנים עזב את עיר מולדתו ובית אביו לסובב נתיבות ולדלג בערים למצוא מקום מוכן להצמיח משם חיתו ופרנסתו וסו"ד נתישב בקבע גמור כל ימי חייו בעיר א' מערי בראזיל ונקראה בשם באיאה

עיר שכולה גוים ואין שם ישראלים כלל. הכי קרא שמו פ'ורטנאטו כהן. ומסתמא לפרקים היה יוצא משם לרגל מסחרו או לטייל. ויהי מימים נסע הנז' לעי"ת לישבואה יע"א בשנת תרנ"א. ובו בפרק שם נמצא ושם היה מע' הרב המובהק והמופלא המתחסד עם קונו כמהר"ר יעקב ן' עטר נ"ו והנה גם הוא מילידי מערב הפנימי ועלה לשכון כבוד בעיה"ק ירושלם ת"ו. ואז יצוא יצא יעקב נ"ו בתור שד"ר מק"ק חסידי הי"ג. ומדי דברו עם הנדיב ה"ר מסעוד הכהן נ"ע פעמים שלש וראה כי מצ"ח בעיניו בקש מהנדיב הנז' נ"ע במת'ק וד'שן עדיו לקבוע ישיבה א' בירושלם ת"ו בק"ק מערבים יצ"ו אשר שם להספיק לעשרה לומדים מהם אשר יבחר ויקרב השד'ר הנז' נ"ו. וכן עשה הנדיב הנז' נ"ע וקצב להם סך ידוע לכל שנה או לכל ששה חדשים. ושם להרב אביר יעקב הנז' נ"ו לראש ישיבה ושיהיה הוא הפקיד ומשגיח ובורר ומחלק הכסף. ושהוא יטול חלק בראש פי שנים מהנברררים גם מאז נתפשר עמו על שכירות החדר שילמדו בו מלבד הקצבה הנז'. עוד סך ידוע בהרחבה על השכירות הנז' שאם פחתו הדמים פחתו לו ואם הוסיפו הוסיפו לו לראש הישיבה הנז'. ואחר שנגמרו התנאי הנז' כנז'. התחילו הנבררים מק"ק מערביים יצ"ו כנז' ללמוד בישיבה הלזו החדשה ונקראה בשם משמרת כהונה. ומסתמא כי הראש ישיבה יצ"ו בהסכמת הנדיב הנז' קרא שמה כן. והיתה ההתחלה בחדש תמוז שנת התרנ"א. ונמשכה כן עד שנלב"ע הנדיב המאושר נ"ע (אולי בשנת תרנ"ז אך לא אדע באיזה יום ובאיזה חדש) ובכל ימי חיי הנדיב נ"ע היה שולח בזמנו כסף הפקודים ללמוד יצ"ו דרך לישבואה ע"י אוהביו ומכיריו אשר שם. והם היו שולחים הכסף לראש הישיבה הנז' או לפקידו אשר היה מודיע להם את שמו. ואם לפרקים היה הנדיב נ"ע מתארח לשלוח בזמנו. היה שולח אח"כ הכל. באופן שכל הימים אשר חי"ה לא פסק מעל שלחן תופשי הישיבה הנז' הקצבה הנהוגה. ואף גם זאת ראש הישיבה הנז' נ"ו וסיעתו היו מחכים מתי יבא ויגיע ויראה הנדיב הנז' נ"ע במשך ימי חייו לירושת"ו להוסיף להם על הקצבה כאשר הבטיח מתחלה לראש הישיבה הי"ו שאחר שיעשה חשבון עם שותפיו יעלה ויבא אל מכון הר ציון ויוסיף להם. והן בעון מחשבה מועלת שלא יוכל להוציא מחשבתו לפועל. והיתה כבוד מנוחתו שם נ"ע:

והנה אחר שנלב"ע נודע שהניח צוואה כתובה בגובין שלהם על ידי נוטארייו כמנהג המקום ומינה שני אפוטרופוסים על חלוקת נכסיו. האחד איננו יאודי משם. והשני מעי"ת לישבואה יע"א הלא זה הור"ד ה'ן נבון וחכם למעלה למשכיל כה"ר דון יצחק הלוי יצ"ו כר"א ז"ל אי קומפ' יצ"ו. ושם באר בצוואתו מה שהניח לירושיו מנכסיו. והיה הנשאר חלק אותו לחלקים שונים לעשות בהם משפט כתוב שם. ומכללם צוה והניח לקרן קיימת סך מה שמפירותיו יתנו להספקת ישיבה אחת בעיה"ק ירושת"ו כאשר יצא עת"ק הנוסח מהצוואה בשפת עבר השייך לחלק הישיבה הנז' הי"ג:

הנה ידי"ן האפוטרופוס מלישבואה הנז"ל כתב לי במכתב זמנו ערב ר"ה תרס"ח בשפת ספרד וזה העתק לשונו לשפתנו הק':

שאלה על החלק מצוואת סי' מסעוד הכהן נ"ע השייך להישיבה של ירושלם:

זהו העתק לשון הצוואה

אני מניח הסך של שני אלפים ליבראס איסטירלינאס שיהיו נשלחים לירושלם באמצעות האפוטרופוס שלי שבפורטוגאל ..... או להיות נשאר (הסך הנז' בעיר לישבואה

ויהיה מופקד במקום שיצמיח הרבה ויותר בטוח על הפירות. לתכלית (זה) שעם אותם פירות תהיה מסתפקת ישיבה אחת ללמוד העברי (תורה) בירושלם. תחת השגחת ופקידות הגראן רבן אקטוואל (ר״ל העומד עתה] או סוס סוביסורים (ר״ל העומדים תחתיו) שאותה ישיבה תהיה נקראת ״פ׳ורטונאטו כהן״ עכ״ל הצוואה השייך:

ואח״כ כתב האפוטרופוס הנז׳ יצ״ו וזה העתק לשונו. הואיל שאינו מזכיר (בצוואה זו) הישיבה שהיתה לו בחייו בירושלם ובפרט שהיתה נקראת משמרת כהונה. וזה שרוצה לייסד בשם פ׳ורטונאטו כהן צריך כפי הנראה לי להכין ישיבה אחת חדשה וכו׳ ואין יכולת לעשות עם הישיבה הישנה זהו דעתי כפי הצעת הצוואה. ואני מתאוה לשמוע מידידינו וכו׳ ר׳ רחמ״ן נאים יצ״ו מה שנראה לו בזה עכ״ל יצ״ו:

זאת אשיב אל לבי כי אמת הדבר כי בהשקפה ראשונה יש לתמוה על מה שלא הזכיר בצוואה הישיבה הראשונה. מ״מ אין ישובו מספיק להתמיהה כי אדרבה אם רצון הנדיב לבטל הראשונה ולחדש בטובו ישיבה חדשה. אזי יותר תגדל התימה שהיה לו להזכיר הישנה ולומר שהיא בטלה ושזו שבצוואה היא חדשה בארץ. כי מי זה ערב אל לבו לומר מן הסתם כי דעתו לבטל מצוה ראשונה הבאה לידו על ידי השתדלו הרב השד״ר נ״ו והיתה חביבא עליו והבטיח להגדיל קצבתה בחייו. ומה ראה על ככה לעקור נטוע לאחר מיתה על לא חמס. ולמה לא עקר אותה בחייו. ומאי אכפת ליה להוציא ישן מפני חדש. ולמה יתרצה לעשות מצוה יקרה למנוחתו לאח״מ. הבאה בעבירה גדולה לבטל זכות הזוכים והמהוים והחזיקו כמה שנים לאכול מפריה ומי הגיד לו איזה יכשר משניהם לטובתו שהרי אינו מכיר את הראשונים. אף כי האחרונים שעוד לא הוברר. ואם ברוה״ק או בעל החלום מדוע לא הגיד לבטל הישנה. ולמה הניחו לפרוע להם חמשה פעמים כפלים מג׳ שני חזקה. ועוד זאת היתה יתירה וגדולה היא כי על החקירה הראשונה שחקרתי מהידיד האפוטרופוס הנז׳ הי״ו להודיעני זמן כתיבת הצואה. וכה עננו במכתב זמנו כ״ח לחדש תשרי ש׳ תרס״ח. שמזמן הצוואה הראשונה הרומה ממש לאחרונה לגמרי בענין הישיבה שכבר עבור ט״ו שנים. וכבר כתבנו כי זמן קביעות הישיבה הראשונה היא היתה בתמוז תרנ״א. מעתה דוק ותשכח כי אין בין קביעות הראשונה לכתיבת הצוא׳ ראשונה רק כשתי שנים ואם באמת אז היה דעתו לעקור הישיבה הא׳ מדוע לא עקרה אז. ומדוע נתפיס בה כל אותו זמן מאחר שבטלה בצוואתו. אכן האמת יורה דרכו כי אדרבה זה מוכיח כי קביעות הראשונה היא גרמה לו לצוות עליה ולהחזיקה גם לאח״מ. וכבר בתוך התשובה הארכנו באומדנות אלו וכיוצא בהם מצד הסברא. גם מצד הדין הגמור עש״ב בס״ד:

והטעם שלא הזכירה בצוואתו. הוא מפני שלא הוצרך להזכיר בצוואה אלא מה שיעשו המורשים בחלקי נכסיו אח״מ. אבל מה שהוא עושה בעצמו בחייו אין צורך להזכירו. ומה גם להיותו כותב על ידי נכרי נוטאריו לא רצה לגלות לו סוד מעשיו בחייו ושלא להאריך גם כן. וידע כי סתמו בצוואתו על הישיבה כפירושו. כיון שהאפורטופוס העברי יודע צדיק שכבר הישיבה האחת שהזכיר נקבעה בחייו ושבלי שום ספק עליה הוא שצוה לאח״מ. כי לא יעלה על לב שסתמיות הדברים יצמיח ויוליד עקירה והנ׳חה לברוא חדשה בארץ:

גם על שנוי השם משמרת כהנה לשם פ׳ורטונאטו כהן. לא קשה מידי שכבר ידוע שכל הנוסעים ומתיישבים בערי הגוים כאלה ובפרט במקום שאין ישראלים דרים שם מסתירים

עצמם וענני היהודים ושיחתם ומשנים שמם ולשונם שלא ירגישו בהם שהם יהודים. ואיך יאמר לנוטאריו שיכתוב שם משמרת כהנה כי בודאי יהיה לבוז. ומה גם אם ישאלנו מהו זה. אי אפשר להסביר לו כוונת המליצה אפי׳ אם יהיה חכם כי אין בו טעם וריח בשפה אחרת. כ״ש כפי מה שכתב לי ידי״ן האפוטרופוס יצ״ו שהנדיב נ״ע לא היה יודע לקרות שום כתיבה בשום שפה אפי׳ בשפת עבר. ובדוחק עצום למדוהו לחתום שמו. ואולי אחר שתי שנים שכח אותו שם. או לא יכול לבטאו בשפתיו. ואף אם יכול לא יוכל להסביר מה הם האותיות הנחוצים לכתבו. והרי אפילו בשמו העצמי ״מסעוד״ לא קראה ואפי׳ שם ״הישיבה״ לא קראה דוקא רק בלשון לעז. וכל דבריו לא יש בהם שום מלה עברית. ומה גם שהסכים שלא לגלות להנוטארייו שכבר קבע ישיבה בחייו כמוחש וכנז׳. ואולי הנוטארייו עצמו אמ״ל שיקראנה בשם הלעז בראותו משתומם להגיד שם העברי. באופן כי לענ״ד נראה ברור ממה שלא הזכיר ישיבה ראשונה בצוואתו וכתב סתם ״ישיבה אחת״ שהיא היא הראשונה שקבע בחייו. ולא חדשה ועמ״ש בס״ד בכל חלקי התשובה וד״ב הערה. דאין לשנותה לעדה אחרת. ואם יצטרך להחליף איזה נברר או נבררים מפני איזה סבה מכרחת או מפני איזה תנאי שהתנה ראש הישיבה הנז׳ יצ״ו. בכ״ז לא יחליפנו ולא ימיר אותו רק מחכמי עדת המערביי׳ יצ״ו. לא זולת. וע״כ הגיעו הדברים שרציתי לסדר מסברא במערכת השאלה היום ך׳ תמוז שנת עת״ר לפ״ק אחר התשובה שהחלותי לכתוב מקודם בש׳ תרס״ח וכנז״ל....

הכלל העולה כי צואה זו קיימת וזכו בה רבני וחכמי המערבים יצ״ו מאחר שהנדיב היה מערבי ולא ידע ולא הכיר זולתם גם מע׳ הרב המשתדל עמו בנועם שיחתו הוא מערבי ודבריו עשו פירות ואכלוה יותר משלש של שלש שנים חזקה בחיי הנדיב עד יום מותו גם אחרי מותו החזיקו ללמוד בישיבה כמהגם למנוחתו. והרב המשתדל הנז׳ הי״ו העמידו הנדיב נ״ע לראש והוא או שלוחו היה המוציא והמביא הכסף והיה מתחלק על פיו והוא בעצמו היה הבוחר והבורר ביחידים הלומדים והיה יכול להחליפם מפני איזה סיבה שיראה בעיניו. כי הנדיב נ״ע לא היה מכיר סבה לזולתו. ע״כ מסר הכל בידו לעשות כרצונו ואף אם בא להחליף היה צריך שיהיה מעדת המערבים יצ״ו ולא משאר עדות. כי לענ״ד נראה שלא שהיה רשאי כי אני זוכר שבתחלת קביעות הישיבה הוא עצמו הגיד לנו שהנדיב נ״ע סדר למערבים יצ״ו ולפום רהטא נראה שלא יוכל לשנות שהרי כבר הארכנו לעיל שהנדיב עצמו לא יוכל לשנות מדין נדר של מצוה כמש״ל באורך בס״ד. כ״ש שלוחו ופקידו. ורק מיחידים ליחי׳ אחרים מהעדה עצמה היה יכול לשנות. כיון שהנדיב עצמו לא נדר להם ולא ייחדם רק מסר דבריהם ביד פקידו לעשות כרצונו ורק את הטוב בעיניו לתקנת הנדי׳ בזה אפשר שיוכל לשנות לבחור היותר מועיל לזכות הנד׳ נ״ע וכ״ש שהרב הפקי׳ הי״ו אומר שכן התנה על היחידים שבחר תחלה בפירוש.

שו"ת מתוך ספר פטר רח"ם לרב רפאל חיים משה בן נאים ז"ל

שאלות

1 סי' פואידי סיר פ'אבריקאדה אין טירינו קי פ'ואסיסי קונסידידו גראטואיטואמינטי פרו איל גוב'יירנו פורטוגי'ז.

2 אין טירנו אופוראדו איס דיס'ר נו קומפראדו פירו דיל קואל סי פאנה אונה אנואלידאד קונאינסייונאדה

3 אין טירינו או פ'אבריקו קי סיאה פור איפמפיניייו פארה קון אינדיוידואלידאדים נו איסראליטאס.

4 אין טירינו סיטואדו אל לאדו פרוקסימו או פרונטירו אה אונה איגליסייא אי אאון קואנדו פור און ג'ארדין או פור לאס פרופייאס מוראליאס די לה סינאג'וג'ה קידאסי איסטה קוב'יירטה.

5 אין טירינו דונדי האייא האבידו אונה איגליסייא.

6 אין עירינו קי אלייא פירטיניסידו אה אלגונה אירמאנדאד קליריקאל או אלגו קונבינטו וכו' או אאון אי קואלקיירא אוטרא קוז'א קי וואיסטרה מירסיד פואידא סוגרירסי.

תשובות

1 סי איל גוב'יירנו לו אופ'ריסי סי פואידי. אי. אאונקי נו לה אופ'רישקא סי אקאזו האסי פ'אלטה פידירלו פארה פ'אסיליטאר סי פודרא פידיר טאנביין פור סאליר די אפורו.

2 טאנביין אין טיררינו אופ'יראדו סי פואידי פ'אבריקאר. קואנדו איל דואינייו נינקא פואידה סאקאר לום (פאגאנדולי סו פ'ירה אנוואלידאד). אי איסטו קונוייני מאס קי איל אנטיריור.

3 אין טיררינו או פ'אבריקה קי סיאה פור אימפינייו. פוקו קונוייני סיינדו נו פואידי אובטיניר קדושת בית הכנסת די קונטינאו. מיינטראס איל דונאייו לה פואידי דיזאיפינייאר.

4 אאונקי קואנדו קידאסי קובייירטה. נו סי פואידי סי אקאזו סי פואידי אואיר די אאי לאם בוזיס די לוס קאנטיס אי לוס אינסטרואימינטוס אי הוליר אולור די לוס סאאומירייוס.

5 נו קריאו קי סי פואידה כלל. אי סי נו אג' מאס רימידייו. מי האויזאראן סי הוב'יירון אוטרוס האביטאנטיס דיספואיס די קיטארסי לה אינגליסייא אי קואנטו טיימפו אישטונסיס בולבירי אה איסטודייאר אוטרה ויס קון מאס ריפארו.

6 סי האורה נו פירטיניסי אה לה הירמאנדאר, אי נו טיינין לה סוסודיג'ה הירמאנדאד נינגו פרוביג'ו פור פ'אבריקאר לה סינאגוגה. סי פואידי. אין לו קונטראירייו מי האויזאראן קלארו לו איסטודייארי אי לה מאנירה דיל קונוינטו. נו לו סי קומפרינדידו פור טאנו נו לו הי איסטודיאדו.

תרגום השאלות ותשובות:

1 אם מותר לבנות (בית כנסת) על קרקע שנתרם חנם על ידי ממשלת פורטוגל?
2 אם מותר לבנות על קרקע (לא רכוש הקהל), אבל קרקע מושכרת?
3 אם מותר לבנות על קרקע ממושכן ע"י אנשים לא יהודים?
4 אם מותר לבנות על קרקע סמוך או קרוב לכנסיה?
5 אם מותר לבנות על קרקע, ששם היתה בעבר כנסיה?
6 אם מותר לבנות על קרקע ששייך לאגודה נוצרית או למנזר?

תשובות

1 אם הממשלה היא המציעה (את הקרקע) גם אם הממשלה לא תציע, אך נחוץ שהקהל הוא יגיש הבקשה כדי לזרז הענין, מותר יהיה להגיש הבקשה כדי לצאת מהמצב הדחוק.
2 מותר לבנות בית כנסת בשטח מושכר (חכור) בתנאי שבעלי הקרקע לא יוכלו לפנות או להעביר משם את בית הכנסת.
3 אם הבעלים, הלא יהודים, יעמוד לרשותם זכות הפינוי של בית הכנסת, אזי קשה להתיר בנין בית הכנסת בתנאים אלה (קדושת בית כנסת תלויה ועומדת, כי אם אין בעלות יהודים על הבנין, קדושת בית כנסת לא חלה).
4 גם אם יש מחיצה בין בית הכנסת לכנסיה, קשה להתיר לבנות בית הכנסת, אם לבית כנסת זה (שיקום) יגיעו קולות שירים מהכנסיה או יגיעו ריחות הקטרת הבשמים מהכנסיה.
5 על קרקע ששימש פעם לכנסיה, קשה להתיר לבנות עליו בית כנסת, ואם לעתיד ישתנו הקשרים בין הכנסיה שהיתה לבין הקרקע, אזי אבדוק השאלה ואדון בה מחדש.
6 אם הקרקע לא שייך יותר לאנשי הכנסיה, ולכנסיה אין מחשבות (או מזימות) לבנין בית הכנסת, יהיה אפשרי לבנות בית הכנסת, ולא, יודיעו לי ואדון בשאלה.

על השאלה הא' אי שרי לבנות בית הכנסת בקרקע שיתנדב המלכות בחנם:

תשו' נראה דשרי דדוקא צדקה אסור לקבל אבל נדבות לבהכ"נ שרי ע' ביו"ד סי' נד"ר בהגהה וש"ך ובאה"ט ז"ל והיינו מדין קרבנות שמקבלים מהם ואין לומר דדוקא מידי דהוא לטובת עצמן כגון מנורה לבה"כ וכיוצא דאין ישראל חייב לעשותה וכגון קרבן לצורך עצמו לא. כן בנ"ד דהא אמרינן במנחות ע"ג דגוי שהתנדב שלמים נתנם לישראל אוכלן וכו' ופירש"י ז"ל דהיינו בישראל שהיה מחויב שלמים ונתנו לו הגוי לצאת בו ידי חובתו ע"ש. ופסקו הרמב"ם ז"ל ב"ג מה' מעה"ק. ואין לחלק בין דבר דיחיד לצבור. דהא בס' עזרא מבואר דאין לחלק בכך ובפרט בפתשגן כתבא אשר נתן המלך לעזרא ע"ש ק' ז'. וכ"ש לבהכ"נ ואין לומר דה"ד דבר המטלטל וכו' דהא כתב הש"ך ז"ל בשם המבי"ט ז"ל ס"ק ד' דבהקדיש בית לביהכ"נ מקבלים גם מהמומר ע"ש. וכ"ש מגוי כנדון דידן. ואפי' לרמ"א ז"ל דכתב דמן המומר אין מקבלים בגוי מודה כמ"ש התם בהדיא. ואין לומר דרמ"א ז"ל איירי בגוי שאינו עובד ע"ז דאל"ה ההיינו מומר ומ"ל גוי ומ"ל ישראל וכמשמעות לשון הר"מ ז"ל בפ"י מה' מלכים ה' יו"ד דמבן נח מקבלים קרבן דהיינו שאינו עע"ז. דליתא דבמסכת חולין ד"ה ודי"ג תניא בהדיא דבגוי אין לחלק בין עע"ז לאינו עובד וכ"פ הרמב"ם ז"ל גויה בפ"ג מה' מעה"ק ודברי שבפ' מלכים הנז' יש ליישב ואכמ"ל. ואין להעיר דא"כ מדוע לא קבל המלך דוד מארונה בסוף שמואל ב' ובד"ה בחנם. דכמה תשובות גלויות בדבר גלוים

וידועים ואכמ״ל. וממקומו הוא מוכרע דרמ״א ז״ל איירי בעע״ז דאל״כ הא קי״ל דגם צדקה שרי לקבל מבן נח וכמ״ש הר״מ ז״ל שם בפ״י מה׳ מלכים:

וע׳ בערכין דוי״ו ע״א וע׳ הרמב״ם ז״ל פ״ח מה׳ מע׳ ה״ח דלבהכ״נ מקבלים אפ׳ לכתחילה אפי׳ דבר מסוים ע״ש ואפי׳ לפירש״י והתוס׳ ז״ל שם בערכין דבתחלת בנין אסור לקבל מהם היינו מגוים דעלמא מהטעמים שכתבו שם אבל ממלכות כנ״ד שרי כדמסיק התם ע״ש:

אכן יש להסתפק אי שרי לשאול לכתחלה מהמלכות שיתן להם קרקע לבנות בו בהכ״נ או לא דכל מה שדברנו עד עתה והוכחנו הוא דוקא במתנדב מאליו. אבל לא לבקש ממנו ולהשיאו עצה שהרי דניאל נענש שהשיא עצה לנבוכדנצר וכדאיתא בפ׳ השותפין ואין לומר דדוקא בצדקה שאסור לקבל מהם הוא דאסור משום שמכפרת וכמ״ש הראשונים ז״ל. אבל בנדבות ונדרים דשרי כנז׳ שאינם מכפרים שמותר לקבל יהיה מותר נמי להשיאו עצה. דליתא דא״כ מאי פריך התם בהשותפין דבבא בן בוטא איך השיא עצה להורודוס לסתור בהמ״ק ולבנותו מהך דדניאל אלא ודאי כי מפליגינן בין צדקה לקרבנות היינו דוקא בכשהתנדבו הם מאליהם. אין להשיאו עצה כל אפיא שוים דאסור כיון דאע״ג דאין להם כפרה בקרבנות מ״מ הרי מסבב להם לעשות מצוה. ולפום רהטא נראה להביא ראיה דגם לשאול שרי שהרי נחמיה שאל מהמלך לתת לו עצים לקרות את הבירה וכו׳ ונתן לו וקבל כן ע״ש קאפיטולו ב׳ והנמשך. ומאי דפריך בן בוטא דהשיאו עצה להורדוס. היינו משום דהעצה היתה כולה לטובתו של הורדוס. כיון דבלא״ה המקדש היה בנוי כהלכתו ולא היה שום תועלת לישראל מוחש בבנינו בתכלית היופי רק לטובת הורדוס שכבה אורו של עולם. לא כן בהך דנחמיה שלא היתה כוונת העצה לטובת המלך דוקא. ואע״ג דאמרינן התם בדף ג׳ ע״ב בתירוצא קמא דבבהמ״ק תיוהא חזא ביה וע״כ השיאו עצה לסותרו אע״ג דקי״ל דלא ליסתור וכו׳ עד דבני ב״ב אחריתי וכו׳ אלמא דהכא נמי היה תועלת לישראל בבנינו שמא יפול. מ״מ מלבד ששערי חילוקים ותירוצים לא ננעלו. מ״מ איכא למימר דכי פריך ד׳ מדנענש דניאל. אשנויא בתרא דר״ג פריך דס״ל דלא הוה שום תיוהא בבהמ״ק ופ״ה השיאו עצה לטובתו. משא״כ הך דנחמיה כמוחש:

ואולם שבתי וראיתי דחילוק זה קשה לאמרו דא״כ למה נענש דניאל שהרי כתב רש״י ז״ל בסוטה דכ״ח ריש ע״א דטעם דניאל שהשיאו עצה לנ״נ היינו משום דחזא לעניי ישראל הגולים מחזירים על הפתחים ע״ש וא״כ גם הוא לטובת ישראל נתכוון וקשה א״כ למה לא נענש נחמיה ע״כ נראה לקיים החילוק דדוקא דניאל ובבא בן בוטא שע״י שאלה באו לתת עצה למלך נ״נ והורדוס ראוים לעונש ח״ו. כיון שעצתם באה מכוונת למבוכת המלכים ההם לתקן עוותותם ולהוציאם מצרתם המתוכנת לבא עליהם. ואע״פ נבוכדנצר לא שאל עצה הנה הוא היה צריך אליה מאד באותה שעה שנשלם פתרון החלום הקשה.

ומשמעות דברי דניאל כי ליעצו נתכוון להוציאו מצרתו והיה צריך לעצה. אע״פ שיעצו עצה ההוגנת גם לטובת ישראל. מ״מ עיקרה לטובתו וכן הך דהורדוס. לא כן בקשת נחמיה עיקרה ותכליתה לטובת ישראל דוקא. כי המלך לא שאל עצה מנחמיה וגם לא היה צריך לעצה כי לא היה נתון בצרה גדולה כאינך (וכן משמעות עצה בכל מקום לטובת המתיעץ או הצריך לעצה והך דנחמיה לא מקריא עצה. רק שאלה. בקשה. דרישה וכיוצא.

וכן מוכח לשון דניאל שאמר מלכי עלך. ישפר ע״כ דהוא תרגום עצתו דאלמא לטובתו נתכוון אלא דבחר עצה הטובה גם לישראל. ואלו לא היה צריך לעצה לא בקש כלום וכן הורדוס. וא״כ בנדון דידן דבקשת נחמיה אינינה אלא לצורך ישראל ואין כוונתו על הנמשך ממילא לטובת המלך. אמטו להכי שרי ליה לבקש. ומינה לנ״ד. וע׳ תוס׳ ערכין ד׳ וי״ו ד״ה מתיבי ע״ש ודו״ק:

שו״ת שושנים לדוד, לר׳ דוד צבאח ז״ל

סי׳ מ׳: בט״ז לשבט העת״ר שאל נשאלתי מאת אחי המוה״ר יעקב צבאח הי״ו מעי״ת פארו יע״ה

אם מותר לצאת בהגואגטי״ס בשבת מאחר שמצינו למר״ן בת׳ ש״א אחר שסתם וכתב מותר לצאת בהם בשבת אח״ז הביא ס׳ היש מי שמחמיר וסיים וז״ל וראוי לחוש לדבריו יעו״ש: והיתה תשובתי אליו בו בפרק דמאחר שמרן בעצמו סיים וראוי לחוש לדבריו נר׳ דהכריע כד׳ היש מי שמחמיר. ועוד בה מצינו שהרב ב״ח והרטו״ז אזלי בשיטה זו של דברי המחמיר הגם שמצינו להרב מג״א שם שכת׳ ויש מקילין בזה מאחר שעכשיו אין לנו דין ר״ה עכ״ז הרי סיים בכי טוב וז״ל וטוב להחמיר יעו״ש זולת הרב פני יהושוע הבי״ד הרב בא״ה הוא שמקיל עכ״ז לא שבקינן הכרעת מר״ן שהכריע כדברי המחמיר נגד אלף פוסקים ואחריו נלך וציי״מ הצב״י ע״ה דוד צבאח סי״ט.

סי׳ מ״א: שלחתי שאלה זו להרב הגדול עט״ר ראב״ד כמוהר״ר המלאך רפאל אנקאוא הי״ו וזאת תשובתו בזה מרגניתא טבתא מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא הרב המוב׳ אור העין כמוהר״ר דוד צבאח אורו יאיר אכי״ר.

אח״ן פ״ק מכתבו הקדוש היגעני ולא פניתי להשיב עד האידנא ובפרט שאין כל חדש שכבר עיניו הפקוחות שלטו במקורן של דברים וחפשתי למצוא שום סברה חדשה או מנהג ואין כל חדש ומה שנלע״ד בזה דהואיל ומצד הדין אין חשש איסור כלל. וסברת המחמירים היא ד׳ האגו״ר והשבולי לקט הרי טעמם מפורש בב״י דהוא גזירה בעלמא שמא לפעמים יצטרך למשמש בידו משום כנה וכו׳ ולכך הואיל ואיסורן אינו אלא משום גזירה זו הרי מדברי מרן לא כתב אלא יש לחוש לדבריו ומי שירצה להחמיר עליו תבוא ב״ט ולמי דלא סגי ליה שלא ללובשן בודאי אינו צריך להחמיר במקום צער. ובפרט במקום שנהגו ללובשן בודאי דאין לחוש שהרי דעדיפא מינה כת׳ בב״י ביור״ד סל״ו דלענין הלכ׳ כיון שהרי״ף והרמב״ם הסכימו לאיסור במים עכורים וסרוחים בריאה להם שומעין אם לא במקום שנהגו כדברי המתירים ע״ך מכ״ש בדין זה דס׳ המחמירים אינו מצד הדין אלא מצד גזירה בודאי אם האדם רוצה ללובשן בשבת אין מוחין בידי ובפרט בדורותינו אלו שהם בתכלית הנקיות ואין חשש כנה וחיכוך גם הגואטי״ס הם בצר״י צרו״ת ואין חשש נפילה בהם: לכן המיקל בהם לא הפסיד: וחתום הרה״ג כמורר״ף אנקאווא הי״ו:

סי׳ מ״ב: שאלה ששלחתי למני״ר כמהור״ר משה ן׳ נאיים כיבראלטא״ר בהיותי בעיר פארו פורטוגאל יע״ה כ״ד שבט ש׳ לא תחס״ר לפ״ק.

וז״ן לקראת מלך רב. אור נערב: הרה״ג סב״ד כמוהר״ר רח׳מן נאיים הי״ו גיברלטאר יע״א.

אחר דשו״ט ונפ״ה אחל״י לגלול לנו דעתו הרחבה באיזה מנהגים משונים שמצאתי פה העירה אם יש להם סמיך וסעיד שלפי הי״ר לקוצ״ד הם נגד הדין ואלו הם:

תחילה וראש בשבע׳ ימי אבילו׳ באים הק״ק להתפלל בבית האבל ומתפללים בבית האבל בלי טלית כלל ואומרים שמפני כבוד האבל שאינו לבוש טלית גם הם יעשו כמותו ומבטלים מצות ציצית ששקולה כנגד כל התורה כמ״ש ח״זל מפסוק וזכרתם את כל מצות ה׳ גם מצינו למר״ן בש״ע או״ח סכ״ד ס״ו שכתב וז״ל גדול עונש המבטל מצות ציצית ועליו נאמר לאחוז בכנפות הארץ וכו׳ גם מצינו להרב מנ״א שם שכתב משם זוה״ק פרשת שלח לך דהקורא ק״ש בלא ציצית מעיד עדות שקר בעצמו יעו״ש והביא גם הרב באה״ט סק״ד יעו״ש. ומצינו להרב משא מלך דהיכא דהמנהג נגד התורה מבטלינן ליה הבי״ד הרב שמו יוס״ף דנ״ו:

ב׳ שקורים לפני המת בלילה תיקון חצות ותהלים. ונ׳ שהוא נגד הדין משום לועג לרש וכמ״ש ביור״ד ס׳ שמ״ב סט״ז וס׳ רכ״ב ס״ד יעו״ש:

ג׳ בקריאת השמות שקורים ע״פ ס׳ אלפא ביתא קורים בשם אורוביד״א ויאמנ״א בה״א לבסוף ומצינו למר״ן בש״ע דאה״עז סקכ״ט שכתב משם הקונד׳ שכל שם שאינו ל״ק כותבין אותו באלף בסוף: לכן ימחול אדוני להשיבינו כדעתו הרמתה בזה מאתי הנרצע לעבודתו הצב״י ע״ה דוד צבאח סי״ט.

סי מ״ג: וזאת היתה תשובתו היום ר״ח אדר א׳ התרס״ח לקראת מעלת הר׳ וכו׳ זר״ק כמוה״ר דוד צבאח יצ״ו.

חכם לבב רק בפעם הזאת אני נטפל להשיב על דברי הרב בקיצור נמרץ לשים של״ם וכו׳ וד״ב הערה כי איני מופנה להשיב: ואני טרם אחל״ה לדבר אגידה ואספרה כי אני עני נודד הייתי בכל ערי מצרים וסוריא וטורקיי״א אנדו״ל ואורומילי ובורגאלייא וגרסייא וסרביי״א וצומאניי״א ומערב הפנימי ולישבוא״ה וברוב כל המקמות אשר התהלכתי מצאתי מנהגים שונים וזרים בערך מנהג אה״ק ת״ו ומעולם לא מלאני לבי להרהר אחריהם מדעתי עלי פחות שבערכין: ונגד זה ידעתי כי כל המנהגים ממקום קדוש יהלכו רבני וגאוני הזמנים החולפי׳ אשר משאתם יגורו אלים אשר קטנם עבה ממתני רק לפרקים הייתי חוקר מהמורה אם נמצא שם ואם אין אמרתי אני כי בודאי נתיסד עפ״י ותיקין ומה גם דקיי״ל מנהג עוקר הלכה וכו׳ ואפי׳ בכפרים קטני׳ חדשים קבלו מסביבותיהם וכו׳:

אחר הצעה זאת הנני בא ברמז במאי דסליק א׳ על שאין מתעטפים בבית האבל וכתבתם שמנהג זה נגד תוה״ק וכו׳ וא״ך לפ״ז רב קטינא שלא היה התעטף לא בקיץ ולא בחורף כלל היה עושה נגד התורה ח״ו וגם שהשיבו המלאך בעידן ריתחא עגשיהן היינו מפני שלא היה מתעטף כלל אבל בלא״ה שרי.

ועוד היכן כתוב בתורתינו שמלבד הציצית קטן צריך להתעטף גם בטלית גדול והיכא

רמיזא בפסוקי התורה. וא"ך בתיט"וואן וטאנ"כיר שמימות רבותינו מתקני התקנות שבמערב זיע"א גם הנבונים והחכמים הקטנים לא היו רשאים ללבוש טלית גדול ועד בכלל. האם תוכל לבטל מנהגם. גם מעלת הרב המפורסם כמהר"ש נהון ז"ל שמיום שנלב"ע בנו הרב ז"ל לא לבש טלית עד שעלה שמים ז"ל כמעט י"ד שנים וכו' וכו' כי להבין ולהסביר להידיד דב"ז כמו זר נחשב. גם כי איני מופנה:

אך שמענה ואתה דע לי ידידי כי אין שום חיוב מה"ד ללבוש לא טלית קטן וכ"ש גדול רק אם רוצה ללבוש בגד שיש לו ד' כנפות צריך שיהיה מצוייץ כהלכתו וע"ז אמרו ששקולה ככל התורה עיין בא"ח סי"ט ס"א ועיין בבאה"ט סק"ב יוע"ש היטב אז תבין הדין ואפי' טלית קטן אינו חיוב רק מצד הטוב והנכון ומפני שנכון ג"ך ללובשו על המלבושים בשעת התפלת ע"כ נהגו ללבוש קטן לקיים הטוב והרזיזות וכו' כל היום ומפני שצריך על הבגדים בשעת התפלה ע"כ נהגו בטלית גדול וכ"ז רק מצד הטוב והנכון לא מדרך חיוב כלל. ומפ"ז רבני תיטוו"אן היו אוסרים להמון ללבוש הגדול כי הוא יוהרא אך עתה פרצו גדר הלועזים להתנאות בטלית והנבונים איזה מהם בשל צמר ובכ"ז אינם מתעטפים על הראש ומפני האבל גם החכמים הגדולים אין מתעטפים כלל להורות שהם מצטערי' בצער האבלים ולא נכון להתעטף בפני האבלים כי הוא נוי וכו' וד"ב הערה.

ב' בענין השמות אורוביד"א ויאמנ"א ודומה זל"ז והם מתחלפים כי אורוביד"ה הוא שם לע"ז ספרדי וצ"ל בה"א לבסוף ושם יאמנא הוא ערבי וצ"ל באל"ף בסוף וזה תלוי במנהג הראשונים זיע"א שהם כבר הכריעו איך יכתבו בגיטין כי בעיה"ק ת"ו ומצרים וסוריא נהגו כד' מהריק"ש ז"ל אך בערי המערב אינם רשאים לזוז מהכרעת רבותינו המגורשים מקאסטילייא זיע"א וז"ל הרה"ג הסופר מאחרונים רבני פאס יע"א המפורסמים כי קדוש הוא זיע"א כמוהר"ר יעב"ץ ז"ל זו יש שינוי בקצת שמות ממה שקבלנו מרבותינו זלה"ה חכמי פאס ע"א למה שכתב מהריק"ש ז"ל ואנו אין לנו אלא קבלת אבותינו ורבותינו ז"ל עכ"ל הוב"ד בספר זכות אבות דנ"ב סע"ד ושם העתיק נוסח שמות הגיטין והכינויים שכתב הר' יעב"ץ ז"ל ומשם באר"ה כמו שכתבתי יעו"ש ג' לקרות תיקון חצות ותהלים בפני המת אסר הידיד וחיליה מיור"ד ס' שמ"ד סט"ז ומ"ס רכ"ב ס"ד וכו'.

תם אנכי לא אדע ידידי מדוע אחז דרכו לילך ולהשי"ג על תורת המנהגות ובמקום שתפס על המנהג שאומרי התיקון בפניו של מת מיו"ד ס' שמ"ד סט"ז למה לא חזק המנהג משם ממש סמוך ונראה סי"ז סימן טוב שכתב וז"ל מותר לו' פסוקים ודרשה לכבוד המת בתוך ד' אמותיו ע"ש והוא מדברי רבינו מהרי"א ז"ל שכתב עפ"י תירוץ הרמ"ה ז"ל וכמ"ש בב"י ז"ל שם ס' שמ"ד גם רבינו הב"י ז"ל העד שכן המנהג פשוט ע"ש והוסיף ע"ז הברכ"י ז"ל ש"ש וז"ל והן עוד היום הכי נהוג בכל תפוצות ישראל הן לדרוש בפני המת הן ללמוד על הקבר למנוחתו ואח"ך הביא שכ"כ התייר הגדול הרדב"ז ז"ל ע"ש: וע"ש בס' שמ"ד בבאה"ט ז"ל סק"ח ודו"ק. וזה ידוע ומנהג קבוע באלו המקומות כי לאדם נכבד לנים שם הרבה בא' ואומרים קינות ותיקון חצות לעורר על כבוד השכינה ועל החורבן לכבוד המת וכו' גם לומדים תהלים ומשניות וזוה"ק לכבודו ולמנוחתו כפי מה שהוא אדם המעלה כי התהלים והמשניות וזוה"ק הם מועילים לזה הרבה. וכל זה עושים על הרוב בלילות שאינו זמן ראוי להתעסק בצורכי קבורתו ובפרט במקומות שא"א לקבור רק עד עבור כ"ד שעות או יותר

מצד המלכות יר״ה. ומה שאסור הלימדו בד״ת היינו בזמן הראוי להתעסק בקבורה ובד״ת שאין מהם ובהם מנוחה ולא כבוד למת כמו שאומר בה״ל פסח וסוכה ואו״ה ודיני ממונות נזיקים וחבלות וכיוצא וה״ה בנביאים וכתובים מעניינים רבתי מסוגלים למנוחה ולא לכבוד כזה הוא דאסור יעיין רש״י ז״ל בפ״ק דברכות ד״ג ע״ב איך היתה גירסתו וגם פירשו ועיין גם כתוספות ז״ל.

ועוד זאת היתה יתירה כי לפי מה שנהגו לעשות מחיצה של סדין לחוץ בפני המת ומחזקים במסמרים א״ך מותר ללמוד כל מיני לימוד ויכולים ללמוד אפילו מיד אחר המחיצה של סדין ואפי׳ תוך ד״א דכבית אחר דמי וכמ״ש הב״י ז״ל בשם הרשב״א ז״ל רמז דברי ה׳ תי״ט ז״ל בדברי חמודות שלו שם על הרא״ש ז״ל שם בפ׳ מי שמתו אות ט״ז ע״ש.

ומנהג זה של סדין יפה הוא עד מאד אם להג״ז אם להמחמירים אפי׳ חוץ לד״א ושאר חומרות ע״ש בב״י וב״ח ז״ל שם וגם לצאת י״ח ס׳ המרדכי ז״ל דסבר דעל הבית חשוב כד״א. דע״י הסדין הוא חולק רשות לעצמו וכבית אחר חשוב ממש וק״ל;

ויש לי אריכות דברים על פלפולי הרב יצ״ו אך איני מופנה כלל ודי בזה לעיקר הדין. איעצה עליך עיני שתהיה תמיד שונה לטעו״ן ואוהב לפרו״ק ובפרט בדיני המנהגות והוא הדרך הטוב והישר ובפרט שלא להרבות מחלוקות באמת אמר וגדול השלום ה׳ יברך את עמו בשל״ם אמן וחתום הרה״ג כמוהר״ר רחמ״ן נאים יצ״ו:

שו״ת מספר לדוד להזכיר לר׳ דוד זגורי ז״ל

שאלה בעיר זו אין לנו כ״א ביה״כ א׳ והיא עצמה ביהמ״ד שקובעין בה לימוד גפ״ת ומחמת יושנה הגג מטה ליפול וגם יש סכנה בדבר ב״מ וצריך הוצאה מרובה לחזק את בדק הבית. ורצו הק״ק סעד לתומכו ממה שעלה בקב״ץ מעות שמן למאור מהמתנדבים בעם למנוחת הנפטרים נ״ע שאינם צריכים להדלקה ולא יצטרכו כי מעולם צפחת השמן לא חסר ובכל עת הדלקה עושה מצוה ונפשם לשאול הגיעה אם יכולין לשנות המעות הנז׳ לבנין הגג. אם יש לחוש מעלין בקודש ולא מורידין:

תשובה. נלע״ד דליכא איסורא בשנותו את טעמו ושרי כי ה״ז משמן לבנות הגג כי יפול נופל מכמה טעמי ויצא הא׳ דקדושת ביה״כ ודאי יותר מעולה משמן למאור שהוא עשוי לכבודה. וכמ״ש מר״ן ז״ל בש״ע א״ח סי׳ קנ״א ס״ט וז״ל נוהגי להדליק בהם נרות לכבדן וא״כ כהאי גוונא אישתני למעליותא קרינן ליה:

גם את הב׳ אפילו אם היה השינוי למצוה אחרת דגרועה מינה וחסורי מחסרא יכולין הצבור לשנותה וכמ״ש מר״ן ביורה דעה סי׳ רנ״ט ס״ג וז״ל ישראל שהתנדב מנורה או נר לבי״הכ אם נשתקע שם בעליה וכו׳ יכולין הצבור לשנותה אפילו לדבר הרשות ואפילו אם מוחה המתנדב ואם לא נשתקע אין יכולין לשנותו לדבר הרשות אבל לדבר מצוה יכולין לשנותו ומשמע אפילו לדבר מצוה דפחותה מינה שרי בלא נשתקע מדסתם מר״ן דדוקא לדבר הרשות:

ועי״ש בש״ך ס״ק י״א וז״ל כי המרדכי בשם... אפי׳ לדבר מצוה דפחותה מינה דדוקא גבי תשמישי קדושה אמרינן מעלין בקודש ולא מורידין ולא לגבי תשמישי מצוה:

ובד״מ כתב וז״ל נ״ל דהרא״ש וכו׳ פליגי אזו דהא כתב שאסור לשנות המעות ת״ת לצורך ביה״כ ופסקה מר״ן שם ס״ב הנך רואה דמר״ן פסק לתרוייהו ההוא דהרא״ש בסעיף ב׳ וכאן כתב דדוקא לדבר הרשות אין יכולין לשנותו ולכאורה נראין סתראי נינהו וכמ״ש בד״מ ומוכרח לתרץ כמ״ש הש״ך שם בחלקות ישית למו דהתם בדלא ספקי הקהל לתרוייהו ואם יתנו המעות לצורך ביה״כ יתבטל הת״ת אבל היכא שאין המצוה האחרת בטלה מותר לכ״ע עכ״ל וכה״ג כתב מור״ם בהג״ה שם:

ובנדון דידן איכא תרתי למעליות שאין ההדלקה בטלה ובכל יום אל יחסר המזג די הספוק לשמן המאור וא״כ מותר לשנותו אפלו למצוה קלה ולא עוד אלא שכל זה הוא בלא נשתקע שם בעליה אבל כאן בטעם לצד השמן נשתקע שם בעליו קרינן ליה ואין לו תובעים וגם אינו דבר מסוים כנר ומנורה שיקרא שם בעליו עליו נראה דמותר לשנות אלו לדבר הרשות לצרכי צבור:

ולדברי הב״ח שהביא הש״ך שם שיצא לחלק וקרי להך דהרא״ש שהביא הש״ע ס״ב דכתב אבל לא מת״ת לצורך ביה״כ תשמישי קדושה ובהא דוקא מעלין בקודש אבל לא בתשמישי מצוה כגון נר ומנורה דלא ניתנו אלא להאיר בבה״כ למתפללים מתוך הסידור שלא יטעו וכו׳ א״כ מותר לשנות אפילו למצוה דפחותה מינה:

ועיין שם בש״ך דמסיק דגם אם המאור מתרבה ומדליק בריוח יותר וכו׳ מ״מ אם לא יחסר המזג מכדי הסיפוק אף בלא זה כנדון דידן יכולין לשנותו אפילו למצוה קלה:

גם יש טעם ג׳ להתיר בכאן דהזמנה לאו מילתא היא כמ״ש שם הש״ך ס״ק ט׳ וז״ל כתב המרדכי בשם מהר״ם דההיא דמנורה צ״ל שכבר נשתמש בהם והדליקו בביה״כ דאל״כ אפילו לדבר הרשות מותר ונהי דהנודר אינו יכול לחזור בו מ״מ הציבור רשאין לשנותו אפילו לדבר הרשות דקי״ל הזמנה לאו מילתא היא ואפילו לא נשתקע וכו׳ והגם דהש״ך שם קרא עליו ערעור הרי פי׳ דאפשר דהמרדכי איירי בשהבעלים מסכימים וקימ״ל דמדקתני אסור לשנות משמע דאיסורא איכא וכו׳ והיינו דוקא דאישתמש בהם וכו׳ ובנ״ד אפילו אם תחשוב אותו לא נשתקע הרי הבעלים שהתנדבו שמן למאור הם עצמם כולם או רובם קמו בהשכמה לביה״כ ושמן זית הן העלו אותם הגגה:

ועוד בה דבמעות לא שייך קדושה ולא מקרי אפי׳ הזמנה דהוי כטווי לאריג וכמ״ש בתשובת הרא״ש הביאו הש״ך סי׳ רי״ט ס״ק ה׳ והגם דכ׳ הש״ך דגבית המעות הוי מעשה כבר השיגו הר״ב מ״א בש״ע א״ח סי׳ קנ״א ס׳ ה׳ וכבר יש ראיה מהר״ב ש״ך עצמו שכ׳ להיפך במקום אחר ויש לחלק ביניהם כמו שכתבתי במקום אחר כתוב אצלי באורך וצור ישראל יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות ע״ה הצעיר דוד זאגורי ס״ט:

תשובה על שאלה הנז״ל מאת ידידנו הרב המובהק כמוהר״ר שמואל לעסרי יאיר אורו וז״ל:

האיר אל עבר פני הפסק דין והגיתי בכל פעולו וראיתי את השאלה ואת אשר נגזר עליה מפי קדוש מאן דלביש מד״א נר״ו דפח״ח מיוסדים על דבר אמת וענוה צדק ויפה הורה

גבר חכם בעוז לשנות המעות שעלו בקב"ץ מהמתנדבים בעם שמן למאור והוציאם לבדק הבית הנז' בית ה' על הגג של ביה"כ הנז' שנוטה ליפול ובית המדרש היא. ופנה לצפון כי המעות ההם צפונים ואינם צריכים למצותם להדלקה כי תלי"ת צפחת השמן לא כלתה ותמיד מרבים העם להביא די והותר כן יהיה תמיד ורוב העם ככלם בהסכמה אחת להעלות הגגה הדמים הנז' המונחים בקופסא ופסק להם שהרשות בידם מכמה טעמי לשבח כיד ה' הטובה עליהם:

וגדולה מזו מצינו להרב בית דוד בא"ח סי' ס"ד ובחלק י"ד סי' ס"ד וסי' קי"ט שהתיר למכור רמוני כסף של ספר תורה על ידי בדיקת בני הק"ק י"ץ שכולם מסכימים עם זט"ה ע"י שיחתמו כולם בכתב שהסכימו למכור עיין שם. והגם שרבו החולקים על הרב הנז' רב המרחק בין תשמישי קדושה הנדון שלו לנדון דידן שהוא תשמישי מצוה כמו שיתבאר לקמן בס"ד ואפילו בקדושת ביה"כ החמורה מצינו להרמב"ם ז"ל בפ' שמיני מהל' מתנת עניים שפסק ששבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר יכולים למוכרו ולהורידו מקדושתו אפילו למשתי שכרא הביא דבריו הרב עקרי הד"ט ומה שכתב מר"ן בית יוסף ז"ל דלהרמב"ם אין מוכרין ביה"כ אפילו ליקח בדמיו קדושה חמורה היינו שאין להם ביה"כ אחר וכמ"ש שכתב המ"א ז"ל בסי' קכ"ג בס' ס"ק ד' יעו"ש:

והגם שאחרונים ז"ל עלו ונסתפקו הלא בספרתם על ביה"כ שלנו. אם יש לה די ביה"כ של כרכים או של כפרים כמ"ש הרמב"ם ז"ל לנדון דידן כ"ע מודו דשרי דכיון שתלי"ת כבר הוציאו מהמעות ההם לצורך נדבתם שמן למאור והנותר יכולים לשנותם לכל מקום שירצו כמ"ש מר"ן ז"ל סי' קנ"ה ס"ח וז"ל הצריך אם גבו מעות לבנות ביה"כ או בית המדרש או לקנות תיבה או מטפחת או ס"ת. ורצו לשנותם על צורך מה שגבו אותם אין משנין אלא מקדושה קלה לחמורה. אבל אם עשו הדבר שגבו בשבילו משנין המותר לכל מקום שירצו וכתב שם הרב מ"א סק"ו לכל מה שירצו אפילו לדבר הרשות כן משמע בגמרא וטעמו כצפיחית מאחר שנעשה דעת אנשי העיר במעות. והוא הדין בנדון דידן נימא הכי דכיון שמסתמא קנו מהמעות הנז' איזה דבר וכעת נרות ביה"כ דולקים אין חסר הו"ל נעשה דעת המתנדבים והנותר שיכולין לשנותו לכל מקום שירצו. ואפילו לסברת הרב ט"ז שם סק"ב שדקדק בלשון הטור והרמב"ם ומר"ן שם בש"מ דכאן נקטו לישנא דמשנין ולא אמרו מוציאין המעות לכל מקום שירצו כמ"ש ס"ז אם כן שיחתן צריכה תלמיד דהאי דנקטו לישנא דמשנין היינו דוקא לשנותו משמע דעכ"פ חייבים להוציאם לדבר שבקדושה אלא שאפילו לקדושה קלה מותר וכמ"ש רש"י ז"ל מורידין שהרי עדיין לא בא לשימוש קדושה חמורה. כבר ידו פרש ש"ר דכאן דבעינן לדבר מצוה היינו כל צרכי רבים נקראים דבר מצוה כמו שהביא ראיה דמגילה דף ז"ך אהא דאמר רבא אם גבו והותירו מותר. איתיביה אביי במה דברים אמורים שלא התנו אבל התנו אפילו לדוכסוס מותר ע"ש שמסיק בסוף דבריו דהמקשן ס"ל דזה ג"כ מיקרי דבר מצוה כיון שצרכי רבים הוא וראיה דמפקחין בצרכי רבים בשבת. נקטינן מהכא שלסברת הרב ט"ז ג"כ מותר לשנות המותר אפילו לקדושה קלה לשכור שליחות למושל כיון דהוי צרכי רבים דבר מצוה מיקרי וכ"ש לסברת המ"א הנז"ל דמותר לשנותו אפילו לדבר הרשות. ודבריהם אמורים כשגבו לקנות ס"ת או תשמישי קדושה. ק"ו בן בנו של קל וחומר לנדון דידן שגביית המעות היתה לשמן המאור שהוא

תשמישי מצוה כמובן מדברי מר"ן בהלכות חנוכה סי' תרמ"ד וז"ל יש מי שאומר שנר של ביה"כ ושל שבת ושל חנוכה כולם של מצוה הן ומותר להדליק זה מזה וכעת השמיענו כת"ר שרוצים לבנין ביה"כ וביה"מ מעלנא אית להו וכל זה הוא לרווחא דמילתא כגון אם פנים חדשות באו לכאן ונשתקע שם בעלים אמנם בנדון דידן שהמתנדבים בעם נצבים היום ה' עליהם יחיו כי"ר והם מסכימים לשנותם אפילו אם היה לדבר הרשות ל"ת דימחי בידייהו וכמ"ש החכם הפוסק נר"ו והביא ראיה ממ"ש מר"ן ז"ל ישראל שהתנדב מנורה או נר לביה"כ וכו' ואכמ"ל. ואי אתמר הא לא אתמר אלא להוציאו לחולין או להורידו מקדושתו לא להעלותו בנדון דידן שהוא לחוק בדק בית ה' שפיר קרינן ביה מעלין בקודש כמ"ש:

איברא שמצינו להרב מ"א דחשיב לביה"כ תשמישי מצוה כמ"ש בסי' קנ"ג סק"ה שכתב וז"ל ולי נראה דבאמת במעות אין בו קדושה דאפי' בביה"כ עצמה אין בה קדושה דהוי כתשמישי מצוה כמ"ש הרב בית יוסף והר"ן בשם הרמב"ם עכ"ל. לזה יש תשובה שהגם שנניח שביה"כ היא תשמישי מצוה עכ"פ יש לה קדושה יותר משמן ונרות שהם תשמיש דתשמיש שמדליקים אותם לכבוד ביה"כ כמ"ש מר"ן ז"ל סי' קנ"א ס"ט ונוהגים להדליק בהם נרות לכבדם מוכח מדברי קדשו שהנרות תשמיש לביה"כ והיא העולה. וכ"ש בנדון דידן שהביה"כ עצמה היא בית המדרש שיש למעות הנזכר כמה מעלות טובות כמבואר במר"ן סי' קנ"ג ס"א ובסי' צדי"ק סי"ח ומור"ם בשם ר"י דאפילו בלא עשרה עדיף להתפלל בבית המדרש הקבוע לו עי"ש שאין להאריך במקום שאמרו לקצר ופשוטה לפניה:

ואבי ראה מה מצאתי להרב מלכי בקודש דף ק"א ע"ג הביא דבריו הרב זכור לאברהם ז"ל וז"ל מי שביתו אחורי ביה"כ וביניהם חלון קטן הנשמע משם כל מה שאומרים בביה"כ הנם דלא חשיב כאילו הוא בביה"כ מכל מקום הוי כמתפללים בעשרה. אמנם אי גריס בביתו ויש לו חלון ודאי עדיף מביה"כ: מפורש יוצא מדברי קדשו שביהמ"ד קבוע אפילו ביחיד עדיף טפי מביה"כ בעשרה. דוק מינה לנדון דידן שהגם שנאמר שבנין ביה"כ הוי תשמישי מצוה ושוו בשיעוריהו ביה"כ ושמן ונרות הכא בנדון דידן שגם אשר נלוה עמה ביהמ"ד דחמיר וחמיד אין לך מעלין בקודש יותר מזה. ותרתי איתנהו ביה לכשתדוק וכל מה שיצדק בהרכבה יצדק בהפרדה שכל אחת בפני עצמה עילוייא הוי:

אמור מעתה בנדון שלפנינו שבני הקהל קדוש דשנים ורעננים יהיו ששים ושמחים לעשות רצון קוניהם את אשר החלו לעשות להתנדב שמן למאור מדי העבודה והותר ולא ימנע מצדיק אורו בביה"כ כנהוג הגם אם לא היה לו אישו"ר מוסיף קדושת ביהמ"ד כי רבה היא יהיו יכולים לשנות המעות לבנין ביה"כ גרידאי ואפילו לצד שנאמר שבנין ביה"כ הוי להורידו מקדושתו כמ"ש הרב הלבוש על ההיא דהרא"ש ז"ל שהביא מרן ז"ל אבל לא מת"ת לצורך ביה"כ שכ' שם וז"ל הטעם דגדול ת"ת מיהו גם בזה לא אמרו אלא בדאיכא למיחש שלא יהיה להם סיפוק לת"ת אבל במקום שבני העיר מספיקין לת"ת כשיצטרכו מותר ולא שייך בזה מעלין בקודש ולא מורידין שאין במעות שום קדושה אלא תשמישי מצוה נינהו עכל"ה:

הרי מפורש יוצא דהגם דת"ת עדיף והוי מורדי המעות מקדושתו במקום שבני העיר מספקין אם יצטרכו שרי. הרי שלך לפניך כיון שהק"ק מספיקים תמיד שמן למאור ודאי

דשרי לבנות בהם באותן המעות שהיו לשמן המאור הביה"כ אף אם היו מורידין אותם מקדושתם וכ"ש וקל וחומר כנ"ל:

וכן מצינו להרב ש"ך בי"ד סי' רנ"ט סק"ה שעמד לישב ב' לשונות של הרא"ש ז"ל דסתרי אהדדי. דפרק קמא דב"ב התיר לבני העיר לשנות קופה לכל מה שירצו אפי' לדבר הרשות. הביא דבריו הרב"י בי"ד ריש סי' רמ"ה כלדעת ר"ת שהתיר לבני העיר לשנות קופה לכל מה שירצו אפילו לדבר הרשות לפ"ז הא דאמר הר"ן בפרק קמא דערכין דמשבאת ליד הגבאי אסור לשנותה הני מיל גבאי אבל צבור יכולין לשנות אפילו לדבר הרשות. וגבאי נמי לא אמרן אלא לדבר הרשות הוא דלא אכל לדבר מצוה מותר לשנות וכו' עי"ש ובתשובה כלל י"ג סי"ד כתב הרא"ש שאפילו ציבור אינם יכולים לשנות אלא לקדושה חמורה כמ"ש דבריו בטור יו"ד סי' הנז':

והרש"ך בא לכלל ישוב כמ"ש הרב המביט ח"א סי' ט"ו דהתם מיירי בפורעים אח"כ. ובתשובה מיירי באינם פורעים אח"כ ומשום הכי דוקא לקדושה חמורה:

וכן מוכח מדברי תשובת הרדב"ז החדשות סי' תתל"ז דכתב דעד כאן לא התירו הפוסקים לשנות אפי' לדבר הרשות אלא בדברים שהציבור משלימין קצבתם לעניים לעת הצורך. הא קמן להקת רבוותא בסגנון אחד. דכשמשלימים לעת הצורך שיכולין הציבור לשנות הקופה אפילו לדבר הרשות:

דוק מינה ואוקי באתין בנדון דידן שכתב כת"ר שתמיד תלי"שת מרבים עם להביא שמן למאור והותר. שגדול כחן ויפה להוציא המעות שבטלין לחזק את בדק בית ה'. ואפילו לקדושה קלה או מצוה קלה כמ"ש הרב ט"ז שם אי לאו דמסתפינא וכו' עיין עליו כי קצרתי ודי במורה מקום לחדא פלפלתא שכמות כת"ר ויש לאל ידו לפלפל יותר ממה שכתוב כאן אשר ה' אתו:

ועמ"ש בדברי קדשו דבמעות לא שייך קדושה ולא מיקרי אפי' הזמנה וכמ"ש בתשו' הרא"ש הביאו הש"ך סי' רנ" סק"ה וכתב ג"כ הרב ש"ך דגבייית המעות הוי מעשה כבר שהשיגו הרב מ"א בש"ע א"ח סי' קכ"ה סק"ה וכו'. ומלבד סברת הרב ש"ך ראיתי אור בדברי הרב זרע אמת בחלק יו"ד סי' קי"ג דמשמע מדברי קדשו דס"ל כהרש"ך שנשאל על גזבר ביה"כ שנתערבו לו המעות שהיו בקופה של פדיון שבויים וגם מעות שבקופת אר"יש והוא יודע בבירור שבקופת פדין שבויים היו הרבה יותר ממעות קופת אר"יש ובאלו הקופות היו מטילין בהם המתנדבים בעם מעות סתם מבלי שיוציא מפיהם קודם הרי אלו לאר"יש. או הרי אלו לפדיון שבויים ושאל השואל איך יתנהג בפירעון התערובות אלו:

ובתשובתו הרמת"ה. האריך למעניתו וצדד שיש ליתן מהתערובות בקופת פדיון שבויים עד שיצא הספק מלבו והשאר יהיו לארי"ש והביא פלוגתא דאשלי רברבי. ואם איתא דבמעות לא שייך קדושה. מאי טעמא לא פשיט לה הרז"א ז"ל דיכול להוציא המעות בשופי לקופת פדיון שבויים שאין למעלה הימנה מהאי טעמא דבמעות לא שייך בהו קדושה ואפילו הזמנה לא מיקרי ומה גם דבדברי השואל פירש שידע בבירור שהרוב היה ממעות פדיון שבויים:

ועכ"ז הוצרך הרב זרע אמת לסניף ההיתר להיות שהמתנדבים אינם מוציאים בפה למה הם מתנדבים כי אם נותנים סתם בקופות לדבר מצוה ואין לומר דאשתמטתיה להרז"א

השגת המ"א שהשיב על הש"ך בש"ע או"ח סי' קנ"ג דבתראה איהו וכל רז לא אניס ליה. וכ"ז הוא משום יגדיל תורה. אמנם בנ"ד אין אנו צריכים לכל זה שכבר פשט לה כת"ר ולהפקת רצונך באתי כיהודה. ועוד לקרא להעדיף כחה דהתירה בדעת קלה כמות שהיא שאין מסרבין לגדול:

ובפרט בנדון זה יש כמה טעמים להתיר ולב ב"ר מתנה פוק חזי מאי עמא דבר שבמחז"ק עשו רצפת חצר ביה"כ מקופת שמן למאור. ובביה"כ אחר מכרו בזמן יוקר השמן המותר בביה"כ שלא היו צריכים להדליק ממנו לביה"כ כי טעם מרבים העם להביא וחזקו בו את ברק בית ה'. והי"ז בימי המורים לצדקה ובודאי שסמכו על סברת לב ב"ד מתנה כמ"ש רוב האחרונים ז"ל והלכה זו אינה צריכה לפנים:

הנה כי כן יבורך גבר הזריז ונשכר לפאר את בית אלהינו ביה"כ וביהמ"ד יפה שעה אחת קודם לבנות ביום ובלילה כי אין להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה וכל העם המתנדבים כל אחד ואחד מהם מאת ה' ישא ברכה ועטרת מלכם בראשם ירום הודו ורב חייא אריכא כנה"ר שלום מקור הברכה ונפש נאה"ב וד"ש זרעו לברכה אמר יאמר העבד העברי שמואל לעסרי ס"ט:

תשובת הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל

י"ט אדר ב' תשי"א

לכבוד מעלת החכם השלם כמוהר"ר הר' אברהם עסור יצ"ו ליזבואה

שלום וברכה,

מכתבו מיום ט"ו באדר א' דנא, קראתי ובו שאלת חכם:

שאלה: רב וגדול! בתר דמחוינא קירה ומצלינא מרובה לפי אבינו שבשמים למען ויחי הו"ד לנצח ושמח שקט ובוטח כזית רענן ואחר עתרת השלום באתי בשורות שתים בקציר"ת האומר לחות פע"ק שישים עינו הרמה ולבו המלא חכמה על ענין והוא שפה ליזבואה בירת פורטוגאל יע"א, יש בית הכנסת ישן מושכרת מגוי שנתיסדה מ"מ מאה וחמשים שנה הנקרא "עץ־חיים" אשר היא חונה בעיר העתיקה של ליזבואה, ובה מ"מ חמשים שנה בנו הק"ק שבמחז"ק, אשר גוף הקרקע קנוי להם בית־הכנסת הנקרא "שערי־תקוה" חונה בעיר החדשה של ליזבואה וברחוב היהודים, וכמעט כל היהודים באו להתפלל לבית הכנסת "שערי־תקוה" עד היום הזה, ועם כל זאת לא הניחו אנשי הוועד את ביהכ"נ המושכרת הנ"ל יען היו איזה יחידים דרים ברחוב הביהכ"נ "עץ־חיים" הנ"ל והיו מתפללים שם והנה יותר מעשרים שנה שאין שום יהודי דר ברחוב הביהכ"נ "עץ־חיים" הנ"ל ונשאר הביהכ"נ שהיה מאין אדם כלל והיא סגרוה, רק היא נפתחת ביום הכפורים דוקא אחר עמל וטורח שילכו עשרה,

יחידים מבהכ"נ עץ־חיים הנ"ל מונחים בקרן זוית, כפרת עוונות, מהטעם הנז' שאין מנין בעשרה להתפלל, ועוד בה שכירות בהכ"נ מרובה ואין ידם מגעת, ואנא עבדא הבא על החתום כתבנא על ענין הנז' מה שמשגת ידי יד כהה, ואף שמכיר אני את מקומי ומיעוט ערכי עלי פחות שבערכין קטן הכמות והאיכות בריה קלה ובביתי אין לחם ושמלה אבל שמתי אני פני בחלמיש ואדון לפניו בקרקע כאשר יורוני מן השמים כפי אשר תשיג ידי יד עני וכתב לה ואת אשר יבחר מר רבא ויקירא הוא הקדוש יקריב אליו כי לו משפט הגאולה.

מעכ"ת יצ"ו נשא ונתן בהלכה זאת כיד ה' הטובה והעלה להתיר הזנחת בית הכנסת עתיק זה שבעיר העתיקה, ולהעביר ספרי התורה שבו לביהכ"נ שערי־תקוה שהוא בנוי על קרקע שהוא קנין הקהילה ואותי שאל לחות דעתי, והנני נענה לו וכותב לפי קוצר השגתי בעזרת צור חמדי:

תשובה: מעכ"ת פתח דבריו בדין בית הכנסת שהוא שכור, והביא מה שפסק מר"ן ז"ל השוכרים בית ומתפללין בו אין לו דין בית הכנסת (או"ח סי' קנ"ב סעיף ו' ס"ק א'), עוד הביא מ"ש בשערי תשובה ומ"ש במשבצות זהב: נראה דכששוכרין לשנה הוי עראי מה שאין כן כששוכרין על זמן, יש לומר קדושה יש בו רק לא כבית הכנסת, אבל בלבוש משמע, כל שאין הגוף קנוי להם אפילו לזמן רב הוי כעראי.

והנה מדברי מר"ן בית יוסף היה נראה לכאורה כדעת המשבצות זהב, דכתב: וכל דירתנו בבתיהם בחצריהם ובדירותם הכל דרך עראי בשכירות חדש או שנה, ואין בהם קדושה (בית יוסף שם).

מדבריו אלה יש ללמוד דאם שכרו לזמן ארוך יותר משנה קדושה כבית הכנסת שהוא קנוי על קרקע ישראל, אבל מדבריו בשו"ע, השוכרין בו וכו' מוכח דאין הבדל בין שוכרן לחדש או שנה או לזמן ארוך של יותר משנה, דאם לא כן היה לו לפרש ולומר השוכרין בית לחדש או שנה וכו', לפיכך נראה דמ"ש בבית יוסף לחדש או שנה לאו דוקא, אלא אורחא דמילתא נקט שכל דירותינו היא בדרך שכירות לזמנים אלו, והוא הדין לזמנים ארוכים, והכי מסתבר, דכל בית שהוא שכור נקרא עראי הואיל והמשכיר יכול להוציא את השוכר מבית זה בסוף זמן השכירות או אפילו תוך הזמן אם השכירו או מכרו לגוי או לאנס אלא שחייב להשכיר לו בית אחר כמותו (חו"מ סי' שי"ב סעיף ב' וסעיף ח'). ולעומתו גם השוכר יכול לבטל השכירות בסוף הזמן, וכיון שכן נקרא בית זה בית הכנסת עראי, ואין לו קדושה, לפיכך נראים לי דברי הלבוש עיקר, דאפילו אם שכרו אותו למספר שנים אין בו דין קדושה, אולם מצד אחר נראה לומר דלא אמרו דאין להם קדושה אלא בבית שכור לדירה שמתפללין בהם באקראי, וכדברי מהר"י בן חביב: בתים וחצרות שמתקבצים בהם להתפלל באקראי, ואלה דומים לרחבה של עיר שמתפללין בה בתעניות, אבל בתים ששוכרין אותם לשם בית הכנסת להתפלל בו יש להם קדושה, וכן מדוייק לשון מר"ן ז"ל השוכרין בית ומתפללין, ופירוש כמשמעו שהוא, שהשוכרין בית לדירה ומתפללין בו, וטעמא דדינא דכל ששכרו אותו לבית הכנסת הרי זה כאילו הקדישו אותו לבית הכנסת וחלה עליו כל דין קדושת בית הכנסת, לפיכך בנדון דידן ששכרו בית זה לשם בית הכנסת וקיימו אותו יובלות שנים בקדושה זאת הרי הוא קדוש כדין בית כנסת, אולם הדבר ברור שלא נאמר דין זה

אלא לנהוג בו קדושת בית הכנסת כל זמן שהוא שכור להם, אבל ודאי שבכלות הזמן או השכירות או בבטול חוזה השכירות ברצון שניהם המשכיר והשוכר כאחד, פקעה מבית זה קדושת בית הכנסת, וכן שורת הדין נותנת שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (ערכין כ"ו), ואין בעל הבית יכול לחייב את השוכר להמשיך עד אין סוף, והרי זה כאילו התנו ביניהם, שלא יהיה דין קדושה לבית הכנסת זה, אלא כל זמן שירצו להמשיך בו שכירותם, ומשתכלה או תתבטל השכירות פקעה קדושתו וראיה לדבר מדגרסינן התם: א"ר בתי כנסת שבבבל על תנאי הן עשויין ואעפ"י כן אין נוהגין בהם קלות ראש, פירש"י על מנת שישתמשו בהן ולפי"ז מותר להשחמש בהם גם בישובן, אבל התוס' פירשו: רוצה לומר כשהן בטלין והא מיירי כשחרב, דאז מהני התנאי שהרי לעת בא גואל במהרה בימינו תפקע קדושתן (מגילה כ"ח: תד"ה בתי כנסת). וכן פסק מר"ן אם בשעת בנין בית הכנסת התנו עליו להשתמש בו מותר להשתמש בו בחרבנו וכו'; במה דברים אמורים בבתי כנסת שבחוצה לארץ, אבל בבתי כנסת שבארץ ישראל לא מהני תנאי (או"ח סי' ק"נ סעיף י"א). בהיותי בזה, ראיתי במג"א דכתב וצ"ע דאמרינן בסמוך עתידין כל בתי כנסת שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, וצ"ל דהתוס' קאי אבחורבנן דכיון שנחרבו קודם ביאת הגואל לא יקבעו בארץ ישראל וצ"ע, ואין לומר דדוקא הבנין יקבע בארץ ישראל, אבל הקרקע תשאר בחו"ל דהא יליף ק"ו מתבור וכרמל והתם הקרקע נקבע בארץ ישראל (מג"א שם ס"ק ט"ו).

ולענ"ד נראה דמאמר: שיקבעו בארץ ישראל, אינו כפשוטו שיעקרו הבנינים עם הקרקע שלהם ויבואו לארץ ישראל, אבל כוונתם החא לומר שכנסת ישראל שבבבל בכללה ופרטי קהלותיה יעקרו כולם ויבואו לארץ ישראל, ויהיו קבועים בה בבתי כנסת המיוחדים להם, ועליהם יאמר: חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה והשיבותים על אדמתם אשר נתתי לאבותם (ירמיה ט"ז ט"ו), מכאן מפורש יוצא שישראל בשובם אל אדמתם יהיו קבועים ומצויינים בתוך בתי כנסיות, מארצות גלותם, ודומה לזה הוא הר תבור וכרמל שיהיו קבועים בשמם בארץ ישראל והדברים מגיעים למ"ש רז"ל במדרשם, אנכי לה' אשירה, זה שאמר הכתוב כי כתבור וככרמל בים יבא, בשעה שבא הקב"ה ליתן תורה שמעו תבור וכרמל והניחו מקומם ובאו להם ושט הכרמל בים והקב"ה שכרם בטירוף שנטרפו ובאו בתבור, נפל סיסרא וחיילותיו ונעשה לישראל ישועה בראשו, כיון שנפלו שונאיהם של ישראל נאמר בו אנכי לה' אנכי אשירה וכו' ובכרמל נתקדש שמו של הקב"ה שנאמר בו ה' הוא האלקים, ה' הוא האלקים, כנגד אנכי ה' אלקיך (ילקוט שמעוני ח"ב רמ"ז מ"ז). וזהו פירוש דרשת רז"ל כתבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה, נקבעים בארץ ישראל כלומר נקבע שמם בארץ ישראל.

לזה מכוונים דברי תיב"ע: כמה דיציב פתגמא דתבור בטוריא וככרמלא בימא וכו', רש"י ז"ל פירש דברי התרגום, כי כאשר דבר אמת שתבור קבוע בהרים והר הכרמל על הים וכו', ואין זה נראה לע"ד שהלא כל ההרים קבועים במקומם, אלא יציבותם היא בשם מאורעות והתשועות שארעו בהם שהם קבועים לנצח וכמוהו כנסיות ישראל שבבבל, אבל בתי הכנסת עצמם ישארו במקומם בקרקעיתם ובבנינם, אלא שפקעה קדושתם מפני שהרי זה כאילו התנו עליהם שלא יהיו בקדושתם אלא עד שיבא הגואל וכמ"ש התוספות.

נשוב לנדון דידן מסוגיא זאת למדנו, שכל תנאי שבשעת בנין בית הכנסת מהני להוציא

מקדושתו בחרבנו דון מינה לנדון דידן שלא היה בנין לשם בית הכנסת, אלא שכרו בנין ועומד ולזמן מסויים הרי זה כתנאי מפורש בשעת השכירות להשתמש בו בחרבנו לפיכך מותר להפסיק השכירות ושב הבית לבעליו והוא ישתמש בו כחפצו ורצונו, הואיל ולא הוקדש הבנין ולא הקרקע אלא חללו, להתפלל בו, הלכך בהפסקת השכירות פקעה קדושה אוירית זאת ושב הבית להיות חולין גמורים.

ב. בית הכנסת שהתרוקן מצבור מתפללים בסה"ק "משפטי עוזיאל" (ח"א או"ח סי' ד'), הבאתי דברי המבי"ט: בית הכנסת שאין בו מתפללים אפילו שהוא בית הכנסת של כרכים יש רשות לשבעה טובי העיר למכרו (מבי"ט ח"ג סי' רמ"א), ועוד הבאתי דברי ה"חתם סופר", דאפילו אם מותר מדינא יש לאסור משום דאומות העולם מקפידים לכבד מקום שהוקבע לתפלה (חתם סופר או"ח סי' ל"א), ובנדון דידן שבית זה הוא שכור ואין בנינו קדוש וכדאמרן (לעיל בסעיף א'), וזה יותר מעשרים שנה שאין דירת ישראל ברחוב זה, ונשאר בית הכנסת שומם מאין אדם נכנס בו ורק ביום הכפורים ברוב עמל, והתאמצות מרובה מתקבצים עשרה אנשים להתפלל, נראה לי ודאי שלדברי הכל מותר להפסיק השכירות כדי שלא יהיה בית זה סגור ומסוגר מאין בו מתפללים קבועים, ואין בזה חילול בית כנסת זה ולהוציא ממנו את ספרי התורה וקישוטיהם וכל כלי השרת של בית הכנסת, ולהוביל את הכל בשמחה של מצוה לבית הכנסת "שערי־תקוה", וכמו שכתב הרב השואל מדברי הטו"ז (סי' קנ"ב ס"ק ב').

על יסוד כל האמור הנני מסכים לדברי הרב הפוסק כמוהר"ר אברהם עסור יצ"ו להתיר לועד הקהלה בק"ק ליסבואה להפסיק ולבטל השכרת בית הכנסת עץ חיים שבעיר העתיקה בליסבואה ולהעביר את ספרי התורה וקישוטין ואת כל כלי הקדש כגון: הבימה ומפותיה ותשמישיה, ואת כל המנורות שבביהכ"נ הנ"ל וכן גם כסאות וספסלים ובכלל כל מה שבבית הכנסת העתיקה, ואפשר לטלטלם, מצוה וחובה להעבירם לבית הכנסת שערי־תקוה, שישמרו בשלמותם, וקדושתם, עד אשר ישובו בנים לגבולם, ושמחת עולם על ראשם.

ביבליוגרפיה נבחרת

משה בן שבת אמזלג, ירושלים תשכ"ב, מאת אברהם אלמליח.
ביי די טייכן פון פארטוגאל, בוענאס־איירעס 1949, אליהו ליפינער.
האנוסים בפורטוגל, תל־אביב תרצ"ב, נחום סלושץ.
תולדות האנוסים, תל־אביב תשי"ב, ססיל רות.
הרב ד"ר נסים־יוסף עובדיה, חולון 1971, יצחק־משה עמנואל.
באיי הים, ניו יורק תרע"ט, נחום סלושץ.
ספרד וגירוש קנ"א-1391, ירושלים 1991, אליהו מרציאנו.
בני מלכים, תולדות הספר העברי במרוקו, ירושלים 1989, אליהו מרציאנו.
תולדות היהודים בספרד הנוצרית, יצחק בער, תל־אביב תש"ה.
לדוד להזכיר, ר' דוד זגורי, לונדון 1891.
לי לישועה, ר' ישועה הלוי, ירושלים תרמ"ג.
אוצר חיים, ר' ישועה הלוי, ירושלים תרס"ח.
כח מעשיו הגיד לעמו — בן מכבר אב, לר' מסעוד הכהן אלחראר, הוצ' מכון הרש"מ, ירושלים תשנ"ב.

Genealogia Hebraica, Lisboa, 1991-1992, J. M. Abecassis.
Das Land Zwischen Orient und Okzident, Berlin 1928, Marcus Ehrenpreis.
Relatoria e Contas, Lisboa, Isaac Ruah.
Report on the Maranos or Crypto-Jews of Portugal, London 1926, Lucien Wolf.
Le Judaisme Sepharadi, Paris.
Os Cristaos-Novos em Portugal, No sec. XX, Lisboa 1925, Samuel M. Schwarz.
Geschichte der Juden in Portugal by Dr. M. Kanserling, Leipzig 1867.
Os Judeus em Portugal, by J. M. Dos Remedios, Coimbra, 1895.
A Sinagoga Portuguesa Shaare-Tikva, by Moses Bensabat Amzalak, Lisboa, 1954.

Comunidade Judeo-Marana de Lisbôa

DISCURSOS

PRONUNCIADOS NA FESTA DE RECEPÇÃO A S. EX.ª O RABAN JACOB SHABABO

בעז ל יאוד

קרוב ה' לכל–קראיו לכל אשר יקראהו באמת

ABRIL DE 1935
LISBOA

שער החוברת להרב יעקב שבאבו איש צפת

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

BNE HA-OUMA

HISTORY OF THE JEWS OF PORTUGAL AND THE AZORES IN THE 19th AND 20th CENTURIES

by

ELIAHOU R. MARCIANO

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Jerusalem, 1993

כתובה מהאי סאר־מיגל